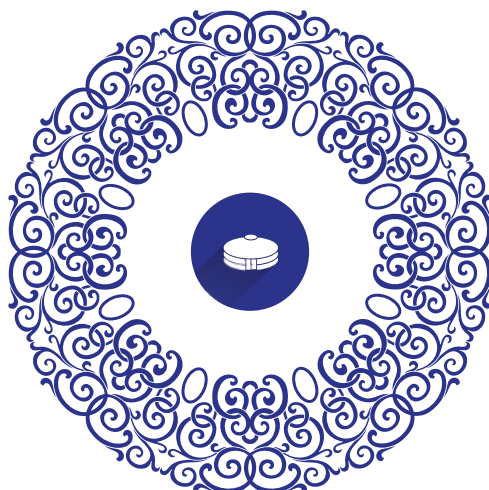

ХАРИУЦЛАГАТАЙ УУЛУУРХАЙ МОНГОЛД:
ХАМТЫН ЗҮТГЭЛ

Энэ тохимолд хувь нэмэр оруулагчид

Хамтран зохиогчид

Австралийн Күйнсландын их сургуулийн Тогтвортой эрдэс баялгийн хүрээлэн

Др. Изабэл Кэйн, Уул уурхайн нийгмийн хариуцлагын төв
Эшли Шлэгер, Уул уурхайн нийгмийн хариуцлагын төв
Профессор Салим Али, Уул уурхайн нийгмийн хариуцлагын төв
Дэд профессор Дианна Кэмп, Уул уурхайн нийгмийн хариуцлагын төв
Профессор Нил Макинтайр, Эрдэс баялгийн үйлдвэрлэлийн Усны төв
Др. Алекс Лехнер, Уул уурхайн нийгмийн хариуцлагын төв
Филип Маккенна, Уул уурхайн нийгмийн хариуцлагын төв
Др. Далайбуянгийн Бямбажав, Уул уурхайн нийгмийн хариуцлагын төв
Нина Булович, Эрдэс баялгийн үйлдвэрлэлийн усны төв

Австралийн Үндэсний их сургууль

Дэд профессор Кунтала Лахири-Датт, Ази-Номхон далайн бүсийн нөөцийн удирдлагын төсөл

Зохистой хөгжлийн жендэр төв, Монгол улс

Товхимлын эх хувь

Cane, I. Schleger, A. Ali, S. Kemp, D. McIntyre, N. McKenna, P. Lechner, A. Dalaibuyan, B. Lahiri-Dutt, K. and Bulovic, N. (2015). Responsible Mining in Mongolia: Enhancing Positive Engagement. Sustainable Minerals Institute: Brisbane.

Бусад оролцогчид

Др. Вигия Шарма, Др. Доржсүрэнгийн Мөнхзул, Энхжаргалын Уянга, Бенжамин Брант, Кайл Вэйд

Ажлын хэсгийн зөвлөхүүд

Грэм Смит, захирал, 'Groundwater Solutions'
Жон Стронгмэн, Дэлхийн банкны уул уурхай асуудал хариуцсан зөвлөх
Бэгзсүрэнгийн Цолмон, Азийн хөгжлийн банкны нийгмийн хөгжлийн асуудал хариуцсан мэргэжилтэн
Пашиэнс Синго, Швейцарын хөгжлийн агентлагийн ТГАОУ төслийн захирал
Др. Грэм Ханкок, Англо-Американ Монгол компанийн ерөнхийлөгч

Санхүүжүүлэгч:

Энэхүү судалгаа болон тайланг Австралийн Засгийн Газрын Гадаад Хэрэг, Худалдааны Яамны Хөгжлийн Туслалцааны Газраас санхүүжүүлсэн болно.

Гарчиг

ХУРААНГУЙ	6
1. СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО, АРГАЧЛАЛ	8
1.1 Удиртгал	9
1.2 Уул уурхайн салбарт жендэрийн тэгш байдлын болон нийгмийн хөгжлийн асуудлыг харгалзах нь	10
1.3 Судалгааны зорилго	10
1.4 Судалгааны аргачлал	11
1.5 Судалгаа хийсэн газруудын тухай	13
2. ОРОН НУТГИЙН ХӨГЖИЛ БА УУЛ УУРХАЙ	17
2.1 Хариуцлагатай уул уурхай ба орон нутгийн хөгжил	18
2.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын зохицуулалт	19
2.3 Орон нутгийн хөгжил: Малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал	21
3. УС БА УУЛ УУРХАЙ	27
3.1 Усны нөөц ба уул уурхай	28
3.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын зохицуулалт	30
3.3 Усны нөөц: Малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал	31
4. БЭЛЧЭЭР БА УУЛ УУРХАЙ	39
4.1 Бэлчээрийн хүртээмж ба уул уурхай	40
4.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын зохицуулалт	41
4.3 Бэлчээрийн хүртээмж: Малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал	42
5. ТООСЖИЛТ БА УУЛ УУРХАЙ	50
5.1 Тоосжилт ба уул уурхай	51
5.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын гол зохицуулалт	52
5.3 Тоосжилт: Малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал	53
6. НҮҮЛГЭН ШИЛЖҮҮЛЭЛТ БА УУЛ УУРХАЙ	59
6.1 Нүүлгэн шилжүүлэлт	60
6.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын зохицуулалт	61
6.3 Нүүлгэн шилжүүлэлт: Малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал	62
7. ГАР АРГААР ОЛБОРЛОЛТ, БИЧИЛ УУРХАЙ	67
7.1 Гар аргаар олборлолт, бичил уурхай	68
7.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын гол зохицуулалт	69
7.3 ГАОБУ: Малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал	69
8. ЗӨВЛӨМЖ	75
9. ХАВСРАЛТ	83
Хавсралт 1. Уул уурхайн үйл ажиллагааны үе шат, мөчлөг	84
Хавсралт 2. Уурхайн олборлолтын төрлүүд	89
10. АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ	90

Хураангуй

Монгол орны экологи, нийгэм эдийн засагт сүүлийн жилүүдэд гарсан өөрчлөлтүүд нь улс орны хөгжлийн замд хүчтэй нөлөөлсөн бөгөөд уул уурхайн үйлдвэрлэлийн огцом өсөлт байгаль орчин, хүн амын аж амьдралд ноцтой сорилтуудыг тулгаж байна. Уул уурхайн хөгжлийн монголын малчин өрхүүдэд, ялангуяа эмэгтэй эрэгтэй хүмүүсийн аж амьдралын уламжлалт хэв маягт нөлөөлөх байдлын талаарх мэдээллийн хомсдолыг нөхөх зорилго бүхий энэ товхимол нь нэг талаас асуудал дэвшүүлсэн бүтээл, мөн нөгөө талаас уул уурхайн олон талын түншлэгчдийн ашиглах гарын авлага юм. Орон нутгийн удирдлага, үндэсний Засгийн газар болон Монгол улсад үйл ажиллагаагаа явуулж буй уул уурхайн компаниудад цаашид хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэхэд нь дэмжлэг болох зөвлөмжүүдийг энэ бүтээлээр санал болгож байна.

Уул уурхайн салбарын Монголын эдийн засагт оруулах хувь нэмэр

Монголын уул уурхайн үйлдвэрлэл 2000 оны эхнээс огцом хурдацтай хөгжин 2014 он гэхэд дотоодын нийт бүтээгдэхүүний дөрөвний нэгийг үйлдвэрлэх болжээ. Дэлхийн эдийн засгийн форумас Монгол улсыг уул уурхайн салбараас олох орлого нь нийгэм эдийн засгийн хөгжилд дорвитой хувь нэмэр оруулах хамгийн өндөр боломжтой орнуудын тоонд оруулсан байна. Тиймээс уул уурхайн салбар нь Монгол улсын ирээдүйд чухал үүрэгтэй. Уул уурхайн хөгжлөөс гэнэт цутган орж ирдэг баялаг нь улс орны хөгжил дэвшлийг хурдатгах нөлөөтэй ч сайтар удирдан зохицуулаагүй тохиолдолд байгаль орчин, нийгэмд сөрөг нөлөөтэй. Эдгээр сөрөг нөлөөг зохицуулах арга замыг хайн олж, бүх иргэдийнхээ аж амьдрал, эрүүл мэнд, нийгмийн сайн сайханд анхаарсан хөгжлийн бат бөх суурь тавих нь Монгол улсын хувьд тулгамдсан асуудал болж байна.

Нүүдэлчин монголчууд ба уул уурхай

Орчин үеийн Монгол улсыг олон мянган жилийн нүүдлийн баялаг өв уламжлал нь нилээд хэмжээгээр тодорхойлж байна. Хүн амын гуравны нэгийг бүрдүүлэх малчид нь газар устайгаа аж амьдрал итгэл үнэмшлээрээ хүйн холбоотой. Монгол улсад том хэмжээний уурхайнууд нээгдэн ажиллахын зэрэгцээ олон тооны гар аргаар олборлох болон бичил уурхайнуудад орон нутгийнхан олноороо ажиллах болсон бөгөөд уурхайн эдгээр хэлбэрүүд малчин өрхүүдийн аж амьдралд хэрхэн нөлөөлж байгааг ойлгох нь туйлын чухал юм. Эмэгтэй эрэгтэй хүмүүс ялгаатай ажил үүрэг гүйцэтгэн, эдлэх эрх, үүрэг хариуцлага нь харилцан адилгүй байдгаас уул уурхайн нөлөөнд мөн ялгаатай байдлаар өртдөг. Тиймээс эмэгтэй эрэгтэй хүмүүст тулгарч буй асуудал, тэдний өмнө нээгдэж буй боломж бололцоог хариуцлагатай уул уурхайн ойлголтын хүрээнд ялган салгаж авч үзэх хэрэгтэй.

Монголын малчид, түүний дотор малчин эмэгтэйчүүдийн ахуй амьдралд гарч буй өөрчлөлтүүдийг өнөөг хүртэл анхаарч судалсан нь ховор. Тиймээс Австралийн Күйнсландын их сургуулийн Тогтвортой эрдэс баялгийн хүрээлэн болон Зохистой хөгжлийн жендэр төв энэхүү хамтарсан төслийг Австралийн тусламжийн санхүүгийн дэмжлэгтэйгээр гүйцэтгэсэн юм. Судалгааны баг уламжлалт мал аж ахуй ба уул уурхай хэрхэн харилцан нөлөөлж, тэдний харилцаанд ямар гадаад хүчин зүйлс нөлөөлж, уул уурхайн хөгжлөөс жендэрийн харилцаа хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг, мөн ирээдүйд энэ бүхнээс ямар үр дагавар гарч болохыг сайтар ойлгохын тулд сүүлийн найман жилийн гарсан өөрчлөлтүүдийг хамруулан судаллаа.

Уул уурхайн нөлөөллийг судлах цогц хандлага

Судалгааны баг нь байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын үнэлгээгээр хязгаарлагддаггүй Монголын хөгжлийн энэхүү өвөрмөц цаг үед байгаль орчны өөрчлөлт нь нийгэмд нөлөөлөх байдал, малчдын аж амьдрал, уламжлалт амьдралын хэв маягтай хэрхэн уялдаатайг судлах зорилго тавьсан. Нийгмийн судалгааны аргыг газарзүйн мэдээллийн систем (ГМС) болон ус судлалын арга зүйтэй хослуулан ашигласнаар бид уул уурхай болон малчид байгалийн нөөц баялгийг хэрхэн ашиглаж байгааг зураглахын зэрэгцээ уул уурхай орон нутгийн хөгжилд хэрхэн нөлөөлж байгааг илрүүлж чадсан юм. Монголын экологийн зонхилох хоёр муж болох говь (Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сум) ба хангайд (Дархан-уул аймгийн Шарын гол сум) малчин өрхүүдтэй уулзан ярилцаж, тэдний санаа бодлыг ойлгохын тулд орон нутгийн байгууллагуудтай нягт хамтран ажилласан.

Сүүлийн найман жилийн туршид гарсан өөрчлөлтийг тоон болон чанарын судалгааны аргыг хослуулан хэрэглэж судалснаар монголын малчид, түүний дотор эмэгтэйчүүдийн амьдралын уламжлалт хэв маягт нөлөөлж буй найман асуудлыг дэвшүүлэн тавьж байна. Эдгээр нь жендэр, засаглал, уул уурхайгаас орон нутгийн хүртэх үр ашиг, ус, гар аргаар олборлох ба бичил уурхай, бэлчээр, тоосжилт, нүүлгэн шилжүүлэлтийн хүрээний асуудлууд бөгөөд эдгээрийг Уурхайн үйл ажиллагааны үе шат, мөчлөгтэй холбон авч үзсэн. Олон улсын уул уурхай, эрдэс баялгийн зөвлөлөөс хүлээн зөвшөөрсөн Уурхайн үйл ажиллагааны үе шат, мөчлөгийн талаарх ойлголт нь уурхайн хөгжлийн бүхий л үе шатыг орон нутгийнханд нөлөөлөх байдлынх нь хамтаар багтаадаг.

Уул уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй тоосжилт, усны чанар болон хэмжээ, бэлчээрийн чанар ба хүртээмжид гарч буй өөрчлөлтүүд болон нүүлгэн шилжүүлэлт нь ялангуяа эмэгтэйчүүдийн ажлын ачааллыг нэмэгдүүлж, орон нутгийнхны эрүүл мэндийг эрсдэлд оруулах зэрэг нийгмийн олон сөрөг үр нөлөөтэй байна. Эдгээр сөрөг нөлөөг бууруулахын тулд сургалт зохион байгуулах, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, орон нутгийн хөгжлийн төлөвлөгөө гаргах зэрэг арга замыг Монгол улсын засгийн газар уул уурхайн компанитай хмтран зарим газарт авч хэрэгжүүлсэн боловч эдгээр асуудлыг бүрэн шийдэж чадахгүй байна. Уул уурхайн үйлдвэрлэлийн хурдтай хөгжил, монголын малчдын газар уснаасаа хамааралтай байдал болон гар аргаар олборлох, бичил уурхай зэрэг уурхайн хэлбэрүүд зэрэгцэн оршиж байгаагаас үүдэн гарч буй маргаантай асуудлууд энэ байдалд нөлөөлж байна.

Хураангуй

Товхимлын талаар товч өгүүлэх нь

Энэ товхимол нь уул уурхайн хөгжлөөс орон нутгийн хүртэх ашиг, ус, гар аргаар олборлох ба бичил уурхай, тоосжилт, бэлчээр, нүүлгэн шилжүүлэлт гэсэн зургаан хэсэг асуудлыг авч үзэхдээ жендэр болон засаглалыг бүх сэдвийн хүрээнд уялдуулан авч үзсэн. Хэдийгээр эдгээр асуудлыг тусад нь салган танилцуулсан боловч монголчуудын байгаль дэлхийтэйгээ харилцах нандин холбоо, уламжлалт соёлын баялаг өв уламжлалыг цогц байдлаа ойлгох хэрэгтэйг санах нь зүйтэй. Хэсэг бүрт малчдын, түүний дотор эмэгтэйчүүдийн нөхцөл байдлыг тусгайлан авч үзэн, тэдний өмнө нээгдэж буй боломжийг, мөн эмзэг бүлгийнхэнд тулгарч буй асуудлыг үнэн бодитойгоор үнэлэхийг хичээсэн.

Зөвлөмж болон дараагийн алхам

Эцэст нь өгүүлэхэд, орон нутгийн түвшинд тулгарч буй гол асуудлууд болон нааштай боломж, өөрчлөлтүүдийг авчрах үйл ажиллагааны зөвлөмжийг хэсэг бүрийн хувьд тоймлон тодорхойлсон. Эдгээр зөвлөмжийг бүс нутаг бүрийн өвөрмөц онцлогт нийцүүлэн ашиглавал зохих бөгөөд төр засгийн бүх түвшин, уул уурхайн компаниуд цаашдын алхмаа малчид, түүний дотор эмэгтэйчүүдийн оролцоотойгоор зохистой тодорхойлон төлөвлөж хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэхэд хувь нэмрээ оруулах боломжтой.

Энэхүү товхимолд санал болгосон зөвлөмжүүд нь сэдэв, асуудлаараа болон түншлэгч байгууллагуудын түвшинд хэрэглэхэд эвтэй байдлаар ангилагдсан бөгөөд төр засгийн байгууллагууд болон уул уурхайн компаниуд эдгээр зөвлөмжийг хэрэгжүүлэхийн төлөө хамтран ажиллах шаардлагатай. Зөвлөмжүүдийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд байгууллага, хамт олны үүрэг хариуцлагыг улам тодруулан тодорхойлох ажлыг цаашид үргэлжлүүлэн хийх нь зүйтэй. Зөвлөмжүүдийн чиглүүлж буй үр дүнд хүрч, уул уурхайн хөгжлийн үр ашгийг өнөөдөр төдийгүй ирээдүйд иргэдэд хүргэхийн тулд түншлэгч олон байгууллага, хамт олон харилцан уялдаатай, туйлбартай ажиллах цаг иржээ.

Та дараах вэб сайтаас дэлгэрэнгүй мэдээллийг авч болно.

<https://www.csr.mn/uq.edu.au/mongolia>

Товхимолд тусгагдсан асуудал болон хариуцлагатай уул уурхайг монголд хөгжүүлэх чиглэлээр санал болгосон зөвлөмжүүдийн талаар цаашид хийгдэх ажлыг энэ сайтаар бид мэдээлж байх болно.

Дүрслэл 1. Их говийн тэмээн сүрэг, уул уурхайн үйлдвэрлэл.

x1 Судалгааны зорилго, аргачлал

1.1 Удиртгал

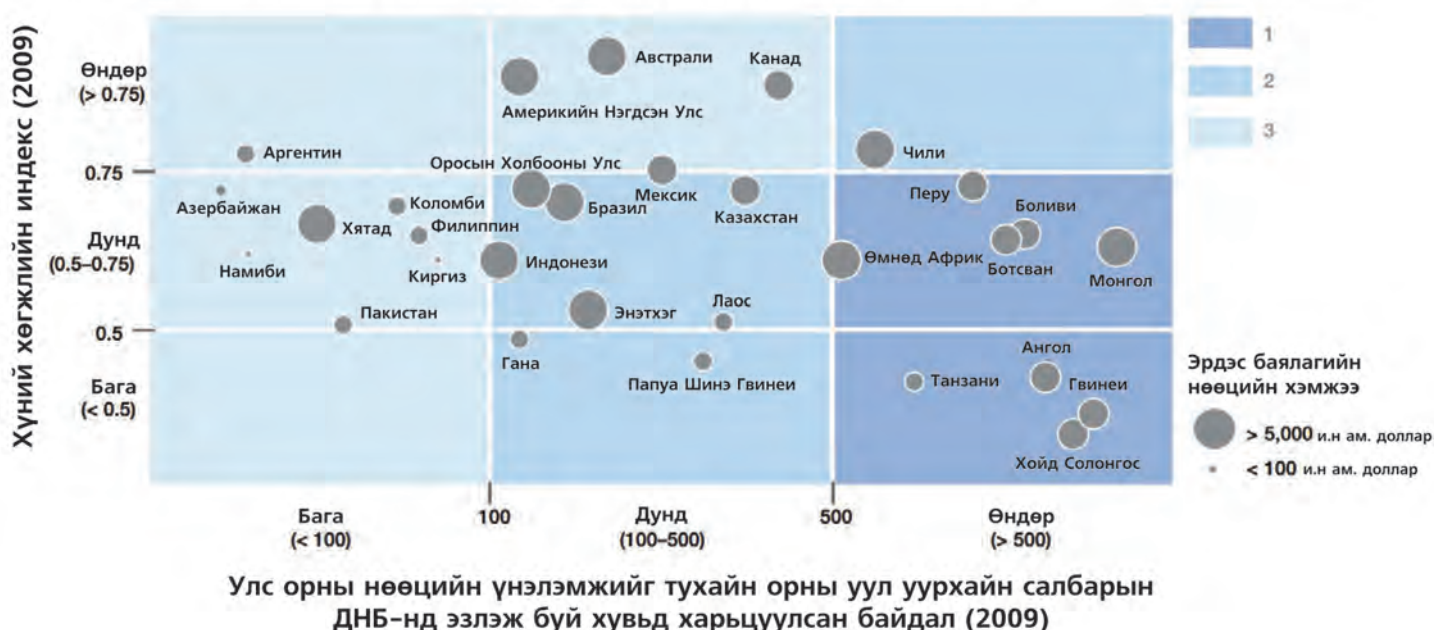
Уул уурхайн салбарын эрчимтэй хөгжил нь эдийн засгийг дэмжиж улс үндэстэн, бүс нутгийн тогтвортой хөгжлийн үндэс суурийг тавих боломжийг бүрдүүлдэг. Монгол улсын ирээдүйн хөгжлийн суурь болох нийгмийн баялгийг өсгөхөд уул уурхайн салбар чухал хувь нэмэр оруулж ирсэн, цаашид ч оруулах төлөвтэй байна. 2013 оны байдлаар Монгол улсын нийт газар нутгийн 11.4 хувьд уул уурхайн ашиглалтын лиценз олгосон байна (*Ашигт Малтмалын Хэрэг Эрхлэх Газар (АМХЭГ), 2013, Жадамбаа нар, 2015*). Уул уурхайн салбарын Монгол улсын эдийн засагт оруулж буй хувь нэмэр өсөн нэмэгдсээр 2014 онд дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 26.0 хувьд хүрчээ (*Монгол дахь Дэлхийн Банкны Групп, 2014*). Монгол улс уул уурхайгаас олох орлого нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд дорвитой хувь нэмэр оруулах хамгийн өндөр боломжтой орнуудын тоонд багтаж байгааг Дэлхийн Эдийн Засгийн Форумгаас тэмдэглэсэн байна (Дүрслэл 2).

Эрдэс баялгийг олборлон ашигласнаар богино хугацаанд их хэмжээний орлого олдог тул уул уурхай нь улс орны хөгжилд ихээхэн хувь нэмэр оруулах боломжтой салбар юм. Гэвч эрдэс баялгийн олборлолтыг зөв удирдан зохицуулахгүй бол байгаль орчин сүйдэж, газар, ус, бэлчээр зэрэг байгалийн нөөц баялгаас ихээхэн хамаарч амьдардаг хүн ам ноцтой эрсдэлд орох аюултай.

Өнөөгийн Монгол улсын өнгө төрхийг эрт дээр үеэс улбаатай нүүдлийн мал аж ахуйн баялаг өв уламжлал тодорхойлж байна. Нүүдлийн мал аж ахуй бол Монгол үндэстний хэв шинжийн салшгүй хэсэг бөгөөд монголчууд уламжлалт нүүдлийн соёлоо бахархан хүндэлдэг (*Baabar, 2005*). Монголын хүн амын 30 орчим хувь болох нүүдлийн мал аж ахуй эрхлэгчид буюу малчид нь газар, устайгаа аж амьдрал болон итгэл үнэмшлээрээ гүн холбоотой хүмүүс билээ. Сүүлийн жилүүдэд улам нэмэгдсээр буй цөлжилт, зуд болон ялангуяа газар, усны хүртээмж, чанарт илэрч буй байгаль орчны доройтол зэрэг нарийн түвэгтэй бөгөөд ихэвчлэн харилцан хамааралтай байдаг

био-физикийн өөрчлөлтөд Монгол улс ихээхэн өртөж байна. Уурхайн үйл ажиллагаа нь ус, газарт нөлөөлж тоосжилт нэмэгдэх зэргээр агаарын бохирдол үүсгэдэг. Гэхдээ хүрээлэн буй орчинд учруулах эдгээр сөрөг нөлөөг аль болох багасгах оновчтой арга, туршлагууд цөөнгүй байдаг. Тэдгээрийг судлан хэрэглэснээр Монгол улсын уул уурхайн салбар байгаль орчинд болон түүнийг шүтэн амьдардаг хүн амд дарамт учруулалгүй эрчтэй хөгжих боломжтой юм.

Дэлхийн улс орнуудыг уул уурхайгаас олох орлогоо нийгэм, эдийн засгийн хөгжилдөө чиглүүлэн ашиглах боломжоор нь ангилсан байдал

Дүрслэл 2. Улс орнуудын уул уурхайн салбарын нийгэм эдийн засгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулах чадамж: 1-д, Эрдэс баялгийн нөөц ихтэй, эдийн засгийн төрөлжилт харьцангуй хязгаарлагдмал улсууд; 2-т, Эдийн засгийн төрөлжилт сайн, олон төрлийн нөөц баялагтай улсууд; 3-т, Аливаа шинэ хөрөнгө оруулалт бараг шаардахгүй буюу эрдэс баялгийн нөөц төдийлөн ач холбогдолгүй байх хөгжлийн түвшинд хүрсэн улсууд (Эх сурвалж: Дэлхийн Эдийн Засгийн Форум, 2012).

1.2 Уул уурхайн салбарт жендэрийн тэгш байдлын болон нийгмийн хөгжлийн асуудлыг харгалзах нь:

Монгол улсад 1991-2000 онуудад үргэлжилсэн социализмын дараах шилжилтийн үеийн сөрөг үр дагавруудын нэг нь ядуурал байлаа. Монгол улсын эдийн засаг хэдийгээр уул уурхайн нөлөөгөөр хурдтай хөгжиж байгаа ч, ядуурлын үзүүлэлтүүд хот суурин газар шалихгүй хэмжээгээр буурч, харин хөдөөд улам ихэссэн байна (*UNDP, 2011 and McGrath, Martsynkevych et al. 2012*). Эрдэс баялагт суурилсан эдийн засгийн савалгаанаас хамааран инфляци ихэсч, амьдралын өртөг нэмэгдсэнээр баян ядуугийн зааг ялгаа улам гүнзгийрч байна (Азийн сан, 2013). Эдийн засагт бэлэн мөнгөний гүйлгээ улам давамгайлж буй энэ цаг үед, шинэ технологи болон хүн амын шилжилт хөдөлгөөний нөлөөгөөр бүрэлдэн буй нийгмийн шинэ үнэт зүйлс хот суурин газрыг өөрчлөн, хувь хүмүүсийн хөгжлийн үр ашгаас хүртэх боломжийг тодорхойлох боллоо. Тухайлбал, уул уурхайн хөгжлийн үр шимийг нийт хүн амаас илүүтэй нийгмийн элит хэсэг хүртэж байна гэх итгэл үнэмшил хөдөөгийн оршин суугчдын дунд улам нэмэгдсээр байна.

Эмэгтэйчүүдийг хөгжилд, орон нутгийн шийдвэр гаргах үйл явцад оролцуулснаар тэдний гэр бүл, бизнес ч мөн хождог (*World Bank, 2009*)

Нийгмийн хөгжлийн аливаа үйл ажиллагааг төлөвлөн хэрэгжүүлэхдээ жендэрийн асуудалд мэдрэмжтэй хандан, эмэгтэйчүүдийн эдийн засгийн чадавхижилтад анхаарах нь эрүүл мэнд, боловсрол болон орон нутгийн хөгжилд урт хугацаанд үргэлжлэх сайн үр нөлөөг авчирдаг нь маргаангүй (*Keenan, Kemp, Ramsay, 2014*). Нөөц баялагт суурилсан эдийн засагтай улсад уян хатан, олон талт

эдийн засгийг хөгжүүлэхийн тулд уул уурхайгаас олох ашгийг тэгш шударга хуваарилах ёстой байдаг. Аль ч улс оронд эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, эдлэх эрх болон хүртэх боломж нь харилцан адилгүй байдаг бөгөөд уул уурхайн үйл ажиллагаа тэдэнд ялгаатай байдлаар нөлөөлдөг. Тиймээс Монгол улсад хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх боломж болон үүнд тулгарах сорилтыг сайтар ойлгоход эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн үүрэг хариуцлага, тэдний амьдралд гарч буй өөрчлөлтийг анхаарч тооцсон жендэрийн мэдрэмжтэй хандлага чухал үүрэгтэй. Олон улсын санхүүжүүлэгчид, хувийн хэвшил болон Засгийн газрууд уул уурхайн хөгжлийн бүхий л шатанд эмэгтэйчүүдийг оролцуулах талаар илүү анхаарч байна.

Уул уурхайгаас үүдсэн нийгэм, байгаль орчны өөрчлөлтүүд ялангуяа уурхай ашиглаж буй орон нутгийн байгалийн нөөц баялгаас хамааралтай, амьдралын уламжлалт хэв маягаа хадгалан буй хүн амын дундах эмэгтэйчүүдэд илүү хүнд тусч байгааг Монголын хөдөөд хийсэн хээрийн судалгааны үр дүн тодорхой харуулж байна (*Cane, 2014; McGuire, G. 2003*). Уул уурхайн нөлөөлөлд өртсөн эмэгтэй, эрэгтэй малчдын өмнө нээгдэж буй боломж, тулгарч буй бэрхшээлийг ойлгохын тулд бид энэхүү судалгааны ажилдаа “жендэрийн линз” ашигласан бөгөөд байгаль орчны өөрчлөлт, олборлох үйлдвэрлэлд (том ба бичил уурхайд) оролцох боломж, өрхийн болон орон нутгийн түвшний хөдөлмөрийн хуваарь, малчин өрхүүдэд гарч буй өөрчлөлт зэрэг асуудалд онцгойлон анхаарсан болно.

1.3 Судалгааны зорилго

Малчид, ялангуяа малчин эмэгтэйчүүд уул уурхайн нөлөөнд шууд өртдөг атал засаг захиргаа болон уул уурхайн компаниуд тэднийг төдийлөн анхаардаггүй. Монголын малчдын аж амьдрал, амьдралын хэв маяг гарч буй өөрчлөлтийг ойлгох зорилгоор хийсэн жендэрийн мэдрэмжтэй судалгаа ч хомс байна. Тиймээс Австралийн Засгийн газрын хөгжлийн туслалцааны байгууллага нь мэдээллийн энэ хомсдолыг нөхөхийн тулд Күйнсландын их сургуулийн Тогтвортой эрдэс баялгийн хүрээлэнд дараах асуудлаар судалгаа хийхэд зориулан санхүүжилт олгосон юм. Үүнд:

1. Мал аж ахуй болон уул уурхайн харилцан нөлөөлөл Монгол улсад ямар байна вэ?
2. Мал аж ахуй болон том хэмжээний уурхайн харилцан нөлөөлөл ямар байна вэ?
3. Нийгэм-эдийн засгийн, бүтцийн, экологийн шинжтэй ямар хүчин зүйлс эдгээр харилцан нөлөөлөлд эерэг болон сөргөөр нөлөөлж байна вэ?
4. Уул уурхайн үйл ажиллагаа нь малчин өрхүүдийн жендэрийн үүрэг хариуцлагад хэрхэн нөлөөлж, түүнийг хэрхэн өөрчилж байна вэ?
5. Мал аж ахуй болон уул уурхайн харилцан нөлөөллөөс ирээдүйд нийгэм-эдийн засгийн болон экологийн ямар үр дагавар гарч болзошгүй вэ?

Уул уурхайн хөгжлийн нийгэм, экологийн үр нөлөөг зохистой удирдан чиглүүлж нийгмийн хөгжлийн бат бөх суурийг тавих нь Монгол улсын хувьд өнөөдөр гол

сорилт болж байна. Малчдын аж амьдралыг дэмжин, тэднийг уурхай ашигласнаас үүдэж болох сөрөг үр дагавраас хамгаалах, чадавхижуулахад Монголын уул уурхайн салбарын хариуцлагатай менежмент амин чухал үүрэгтэй. Бид уул уурхайн ашиглалт амьдралд нь нөлөөлж буй малчин эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн нөхцөл байдал, туршлагыг танилцуулж, бодлого боловсруулагчдад хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэхэд нь тус болохуйц удирдамж боловсруулах зорилго тавьсан юм. Үүний тулд Монголын экологийн зонхилох хоёр бүс болох говь (Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сум) ба хангайн бүсэд (Дархан-уул аймгийн Шарын гол сум) уул уурхай нутгийн оршин суугчдын аж амьдралд хэрхэн нөлөөлж байгааг судалсан бөгөөд үр дүнг нь холбогдох байгууллага, мэргэжилтнүүдэд хүргэхийг зорьж байна.

Бид тоон болон чанарын судалгаагаар малчдын уламжлалт аж амьдрал болон эмэгтэйчүүдийн нөхцөл байдалд уул уурхайн ашиглалттай холбоотой ямар бэрхшээл тулгарч байгааг тодорхойлсон бөгөөд энэ товхимолд орон нутгийн хүртэх ашиг, ус, гар аргаар олборлолт, бичил уурхай (ГАОБУ), бэлчээр, тоосжилт, нүүлгэн шилжүүлэлтийн асуудлыг тусгай сэдвүүд болгон оруулсанаас гадна жендэр ба засаглалын асуудлыг бүх сэдвийн хүрээнд авч үзсэн. Дээрх сэдвүүд нь бүгд харилцан уялдаатай бөгөөд эдгээр асуудлыг шийдэхийн тулд хамтад нь судлан, цогц байдлаар авч үзэх шаардлагатай.

1.4 Судалгааны аргачлал

Нийгэм-экологийн цогц хандлага

Дэлхий дахинд уул уурхайн нөлөөллийн үнэлгээ хийхдээ байгаль орчны болон нийгмийн үр нөлөөг тус тусад нь судлаж, тоон болон чанарын судалгааны ялгаатай арга зүйг голчлон ашиглаж ирсний дотор Монгол улс ч орж байна. Ийнхүү тусад нь судалснаас байгаль орчны өөрчлөлтийн нөлөөнд нийгмийн хувьд туйлын эмзэг байдаг малчин өрхүүдийн амьжиргаа, амьдралын хэв маяг уул уурхайгаас үүдэн гарч буй дээрх хоёр төрлийн үр нөлөөнд хэдий хэмжээгээр өртөж байгааг ойлгохгүй, анхаарахгүй явж иржээ.

Тус судалгаанд малчдын уламжлалт аж ахуй, амьдрах хэв маягт уул уурхай хэрхэн нөлөөлж байгааг бүрэн дүүрэн харахын тулд чанарын болон тоон мэдээллийг уялдуулан холбох замаар малчин өрхүүдэд тулгарч буй байгаль орчны болон нийгмийн өөрчлөлтийн нарийн түвэгтэй харилцаа холбоог ойлгох нийгэм-экологийн цогц хандлагыг ашиглав (Дүрслэл 3).

Мөн судалгаандаа нийгэм-эдийн засгийн үйл явцыг тайлбарлахын тулд нийгмийн шинжлэх ухаан, газарзүйн мэдээллийн систем (ГМС) болон ус судлалын ухааны арга зүйг хослуулан хэрэглэсэн. Уул уурхай болон малчид байгалийн нөөц ашиглаж буй байдлыг ГМС-ийн тусламжтайгаар, уурхай болон орон нутгийн оршин суугчдын хоорондын нийгмийн харилцан нөлөөллийг угсаатны зүйн аргаар судалсан.

Уул уурхай хөгжиж буй орон нутгуудаас Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сум, Дархан-уул аймгийн Шарын гол сумыг зонхилох экосистемийн төлөөлөл болгон авч үзсэн тул энэ судалгааны үр дүнг Монгол улсад одоо хэрэгжиж буй болон цаашид эхлэх уул уурхайн төслүүдэд харгалзан үзэх боломжтой гэж үзэж байна. Байршил тус бүрт хийсэн гурван удаагийн хээрийн судалгаагаар тоон болон чанарын судалгааны аргуудыг хослуулан хэрэглэсэн бөгөөд орон нутгийн засаг захиргаа, иргэний нийгмийн түншлэгчидтэй нягт хамтран ажилласан. Судалгаанд ойролцоогоор 125 гаруй өрхийг хамруулж, 8 жилийн туршид (2008-2015) тэдний амьдралд гарсан гол өөрчлөлтүүдийг тодруулахыг зорьсон. Судалгаанд малчин өрхүүдийг нас, хүйс, нийгэм эдийн засгийн байдал, яс үндэс зэрэг үзүүлэлтээр сонгон түүвэрлэсэн ба эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийг тэнцүү тоогоор ярилцлагад хамруулахыг хичээлээ (Өрхийн судалгаанд оролцогчдын хүйсийн харьцааг Дүрслэл 4.-т харуулав).

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн жилийн дундаж орлого Шарын гол суманд 2,488,000.00 төгрөг (ойролцоогоор 1650 авст. доллар)¹, Цогтцэций суманд 3,400,000.00 (ойролцоогоор 1700 авст.доллар) байгаа нь Монгол улс дахь цалингийн доод хэмжээнээс (жилд ойролцоогоор 3,400,000.00 төг.) доогуур байна (Дүрслэл 5).

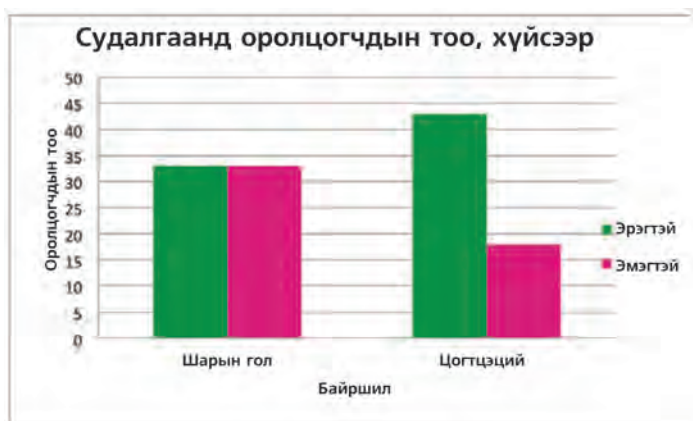
Дүрслэл 3.

Нийгэм-экологийн цогц хандлагад тоон болон чанарын мэдээллийг уялдуулан хэрэглэх нь

¹ Валютын ханшийг 2015 оны 4-р сарын байдлаар тооцов.

Гэвч энэ нь малчдын хувьд бэлэн мөнгөний гүйлгээ амьжиргаанд голлохоос илүүтэй мах, сүү болон малын гаралтай бусад бүтээгдэхүүнээ өөрсдөө үйлдвэрлэх буюу бусадтай бартераар солилцох явдал их байдагтай холбоотой байж болно.

Тиймээс байгалийн нөөц баялаг, нийгмийн харилцаа холбоонд тулгуурлан оршин тогтнодог малчин өрхүүдийн аж амьдралыг хэмжин судлахад тогтвортой амьжиргааны хандлагыг ашиглах нь илүү зохимжтой.

Дүрслэл 4.

Өрхийн судалгаанд оролцогчдын хүйсийн харьцаа

Дүрслэл 5.

Монгол улс дахь өрхийн жилийн дундаж орлогыг Үндэсний Статистикийн Хорооноос 2014 онд тодорхойлсны дагуу хөдөөгийн өрхийн сарын дундаж орлогыг 12 сараар тооцон гаргав. Шарын гол, Цогтцэций сумдын өрхийн жилийн дундаж орлогыг 2014 оны зун явуулсан судалгаанд үндэслэн тогтоов.

Орон нутагт болон амьдралд нь гарч буй өөрчлөлтүүдийн талаар судалгаанд оролцогчдын өгсөн хариултуудыг баталгаажуулахын тулд зайнаас тандах болон усны дээж судлах аргыг ашиглав.

Ийнхүү олон арга зүйг хослуулан ашигласнаар малчин өрхүүдийн амьдралын уламжлалт хэв маягт уул уурхай хэрхэн нөлөөлж буйг тал бүрээс нь ойлгох боломжтой юм. Ингэж судалсны үр дүнд засгийн газар, орон нутгийн удирдлага болон уул уурхайн компаниудад уул уурхай ба мал аж ахуйн хооронд гарч буй асуудлуудыг илүү сайн ойлгож шийдэхэд нь туслах мэдээллийг олж авна.

Тогтвортой амьжиргааны хандлага

Ядуурал, хүнсний аюулгүй байдал болон уул уурхайгаас үүдэлтэй эмзэг байдлаа хүмүүс хэрхэн даван туулж, аж төрж байгааг ойлгохын тулд хөгжлийн чиглэлээр ажиллан судалгаа хийж буй мэргэжилтнүүд тогтвортой амьжиргааны хандлагыг (ТАХ)² түлхүү ашиглаж байна. Малчид, ялангуяа эмэгтэйчүүдийн амьдралын үнэт зүйлд эдийн засгийн хүрээний ашиг төдийлөн гол байр суурь эзэлдэггүй тул тэдний нөхцөл байдлыг судлахад ТАХ нь эдийн засгийн үр ашигт голлон анхаардаг уламжлалт хандлагаас илүү тохиромжтой байдаг. Жишээлбэл ТАХ аргачлал нь хүн амын бүлгүүдийн, түүний дотор малчдын хүрээлэн буй байгаль орчинтойгоо гүн холбоотой, түүнээс хамааралтай байдлыг, мөн эмэгтэйчүүдийн нийгмийн харилцааны онцлог болон тэдний хэрэгцээг илрүүлэн гаргаж чаддаг. ТАХ аргачлалаар "капиталын"³ янз бүрийн хэлбэрүүдийг тодорхойлон үнэлэх явцад орон нутагт үүсээд буй тэгш бус байдал, тэгш эрхийн зөрчлүүд хувь хүмүүсийн түвшинд илрэн гардаг. Энэ аргачлалаар "капиталын" дараах хэлбэрүүдийг авч үзлээ. Үүнд:

- Байгалийн капитал — амьдрал ахуйгаа тэтгэхэд ашиглах боломжтой газар, ус, хөрс, агаарын чанар зэрэг байгалийн нөөц.
- Биет капитал — хувь хүмүүсийн амьжиргааны стратегийг дэмжихүйц суурь дэд бүтэц эсвэл үйлдвэрийн багаж хэрэгсэл.
- Хүний капитал — хувь хүмүүст амьжиргааны зорилгоо биелүүлэх боломж олгож буй ур чадвар, мэдлэг, хөдөлмөр ба эрүүл мэнд.
- Санхүүгийн капитал — хувь хүмүүс амьжиргааны стратегиа, эсвэл зорилгоо биелүүлэхдээ ашиглах боломжтой капитал буюу санхүүгийн нөөц (бэлэн мөнгө, хадгаламж, зээл г.м.).
- Нийгмийн капитал — хувь хүмүүс амьжиргааны стратегиа дэмжихдээ ашиглаж буй нийгмийн нөөц баялаг, сүлжээ, нийгэмлэг, холбоо буюу харилцаа.

Бид судалгаандаа малчдын амьдралын бүхий л талыг анхаарч үзэхийн зэрэгцээ уул уурхай тэдний амьдралд найман жилийн хугацаанд нийгэм, экологийн хувьд хэрхэн нөлөөлснийг цогц байдлаар хэмжихийн тулд ТАХ аргачлалыг хэрэглэсэн бөгөөд судалгааны сонгосон хоёр байршилд уул уурхайн нөлөөг нийгмийн болон байгаль орчны нөлөөллийн огтолцол дээр судалсан.

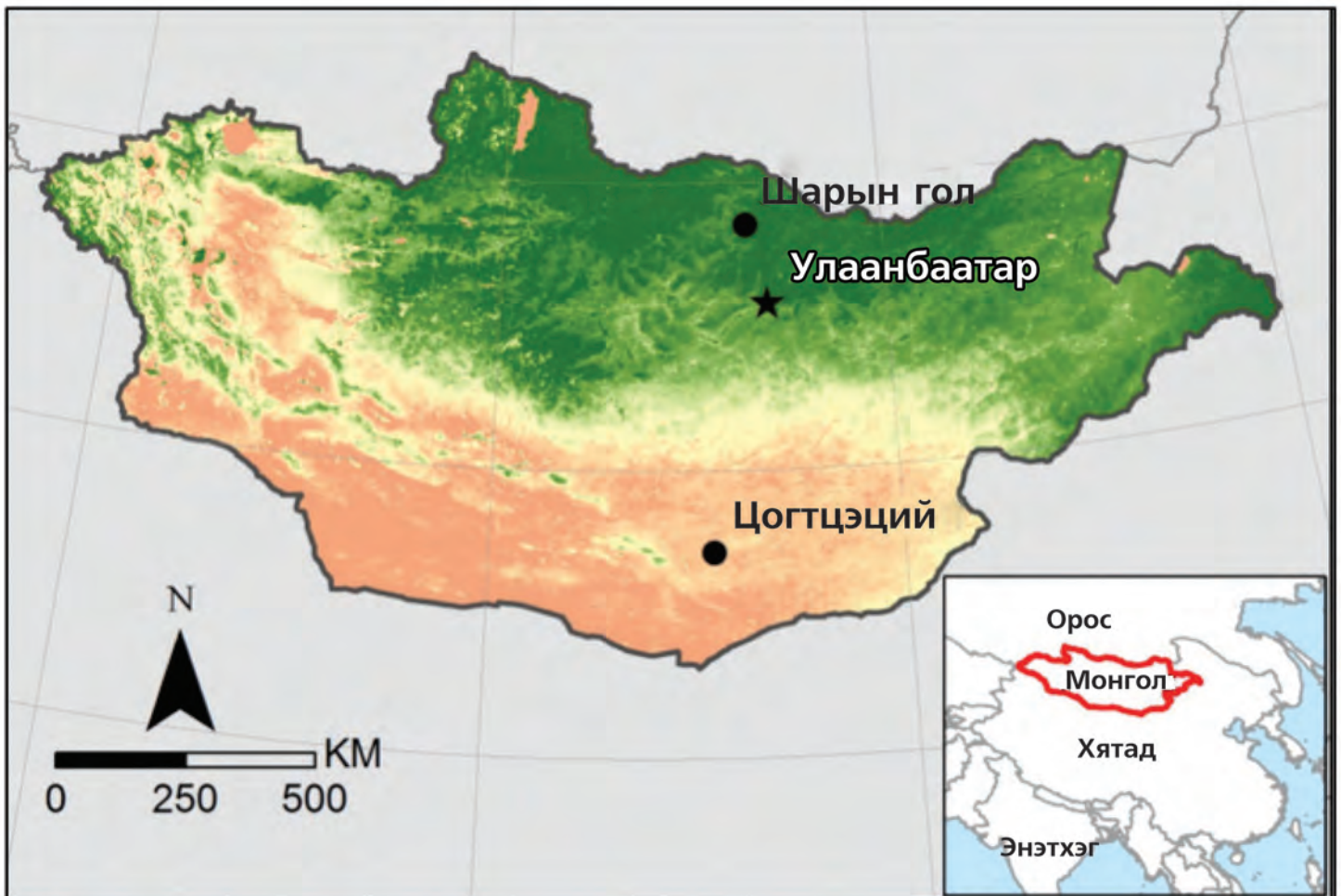
² Их Британийн Олон улсын Хөгжлийн Байгууллагын (DFID) боловсруулан ашиглаж буй ТАХ аргачлалын талаар дараах мэдээллээс дэлгэрүүлэн үзнэ үү: Conroy, C. And Litvinoff, M. (eds.) The Greening of Aid: Sustainable Livelihoods in Practice. London: Earthscan, 1988; and Chambers, R. and Conway, G. Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century. IDS Discussion paper 296. Brighton, UK. 1992.

³ "Таван капиталын" хэлбэрийг янз бүрийн дараалалаар тодорхойлон ашигладаг. 1990-ээд онд "Ирээдүйн төлөөх чуулган" дээр тодорхойлсон энэхүү ойлголтыг хэрэглэхдээ зарим үед санхүүгийн капиталыг соёлын капиталаар орлуулах нь бий.

1.5 Судалгаа хийсэн газруудын тухай

Судалгаанд Дархан-уул аймгийн Шарын гол сум, Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумыг Монгол улсад уул уурхай хөгжиж буй зонхилох хоёр экосистемийн (говь ба хангайн) төлөөлөл болгон сонгож авсан (Дүрслэл 6). Ингэснээр бид уул уурхай малчдын амьдралд хэрхэн нөлөөлөхийг тодорхойлогч нийгэм, эдийн засаг болон экологийн хүчин зүйлсийг орон нутгийн онцлогийг харгалзан шинжлэх боломжтой болсон юм. Мөн судалгааны эдгээр байршил нь эрх зүйн статус болон хэмжээгээрээ (том, бичил, гар аргаар олборлох уурхай) ялгаатай уурхайн үйл ажиллагаа малчдын амьдралд, түүний дотор эмэгтэй эрэгтэй хүмүүст

хэрхэн ялгаатай нөлөөлж байгааг илрүүлэхэд тусалсан. Түүнчлэн газар нутгийн төрх байдал, нийгэм-улс төрийн зохион байгуулалт, гидрологийн өвөрмөц онцлогууд, уул уурхайн үйл ажиллагааны цар хүрээ, хот суурин газарт ойр байдал (эсвэл алс бөглүү байрлал) зэрэг олон янзын хүчин зүйлийг судалгааны ялгаатай хоёр байршилд судласнаар цаашид үндэсний хэмжээнд бодлого төлөвлөлтөд хэрэглэж болохуйц ерөнхий дүн шинжилгээ хийх боломжтой болсон юм. Уурхайн хэлбэрүүдийн талаар Хавсралт 2-с дэлгэрүүлэн үзнэ үү.

Дүрслэл 6. Судалгаа хийсэн хоёр байршилыг харуулсан газрын зураг

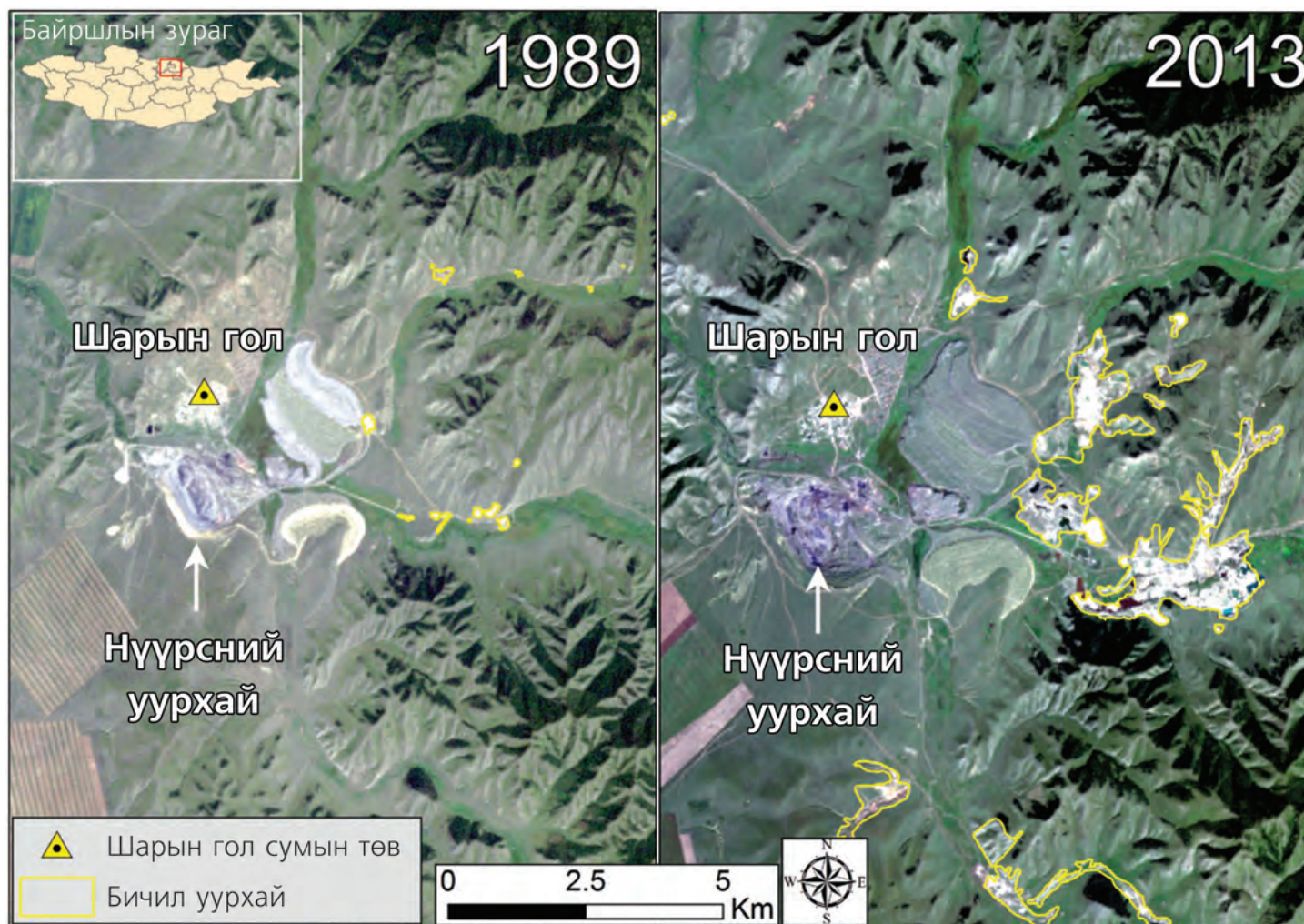

Дүрслэл 7. Шарын гол сум

Шарын гол сум

Судалгаанд Шарын гол сумыг социализмын үед байгуулагдсан нүүрсний уурхай болон уурхайн тосгоны төлөөлөл болгон авсан (Дүрслэл 7). Шарын гол сум нь монгол орны хойд хэсэгт, Хангай-Хэнтийн уулархаг мужид байрладаг бөгөөд Улаанбаатар хотоос хойд зүгт 210 километр зайд, Дархан хотоос зүүн урагш 45 километрийн зайд байрладаг. Энэ сумын нутагт том хэмжээний нүүрсний уурхай, хуулийн хүрээнд болон хууль бусаар ажиллаж буй олон тооны гар аргаар олборлох болон бичил уурхайнууд байдаг (Дүрслэл 8). Шарын голын нүүрсний ордыг анх 1958-1960 онд нээж, эдийн засгийн төвлөрсөн төлөвлөгөөний дагуу Монгол

Зөвлөлтийн хамтарсан компани болгон хөгжүүлжээ. Одоо Шарын голын нүүрсний уурхайг 2003 онд хувьчлан авсан Шарын Гол хувь нийлүүлсэн компани эзэмшин ажиллуулж байна. Тус уурхай нь дотоодын хэрэгцээнд зориулан нүүрс үйлдвэрлэж, бүтээгдэхүүнийхээ 80-90 хувийг Эрдэнэт, Дархан хотуудын цахилгаан станцад нийлүүлдэг. Мөн сумын газар нутгийн нилээд хэсэгт гар аргаар олборлох болон бичил уурхайнууд ажиллаж байгаа ба бичил уурхайнууд дотор гадаадын эзэмшилтэй, эсвэл монголын болон гадаадын компаниуд хамтарсан уурхай олон байгаа бол гар аргаар олборлогчид нь монголчууд байна.

Дүрслэл 8. Шарын гол сумын төв болон бичил уурхайнуудын агаараас авсан зураг

Социализмын үед байгуулагдсан бусад уурхайн хотуудын нэгэн адилаар том хэмжээний уурхайн дэргэд байрласан Шарын гол хотхоныг уурхайн ажилчдын ая тухтай амьдрах нөхцлийг бүрдүүлэхийн тулд орон сууц, дэлгүүр, сургууль, эмнэлэг, банк, шуудан болон амралт сувиллын газруудыг төлөвлөн Засгийн газраас санхүүжүүлэн байгуулжээ. Социализмын үед Засгийн газраас Шарын гол уурхайд болон уурхайн дэргэдэх боловсруулах үйлдвэрүүдэд олон монгол иргэдийг бусад аймгуудаас татан авчирч ажиллуулж байсан байна. Тухайн үед Шарын голд орос иргэд олноор амьдарч байжээ. Ардчиллын үед орос иргэд нутаг буцсанаас гадна казахчуудын нилээд хэсэг нь эдийн засгийн таатай нөхцөл боломж хайн Казахстан улс руу шилжин нүүжээ. Шарын голд өнөөдөр халхчуудаас гадна 1500 орчим казах үндэстэн, цөөн тооны захчин, дөрвөд, баяд ястангууд амьдарч байна. Мөн оросын хэд хэдэн компани бичил уурхай ажиллуулж байгаа бөгөөд энд

оросын уул уурхайн үйлдвэрлэлийн нөлөө одоо ч хүчтэй хэвээр байна.

Нутгийн оршин суугчдын орлогын гол эх үүсвэр болж байсан нүүрсний уурхайн үйлдвэрлэлийн ихэнх хэсэг 1990-ээд оны үед хаагджээ. Өнөөдөр Шарын гол сум нь 8000 орчим оршин суугчидтай бөгөөд уурхайн 380 гаруй ажилчдын дийлэнх хэсэг энэ суманд харьяалалтай иргэд байна. Тус суманд 138 малчин өрх харьяалагддаг боловч, сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээ багаас гадна сүүлийн жилүүдэд уул уурхайн нөлөөгөөр бэлчээр хомсдож байгаа тул Хонгор зэрэг хөрш сумдад очин нутаглаж буй айл олон байна. Мөн орон нутгийн оршин суугчид болон өөр нутгийн иргэд нийлсэн гар аргаар алт олборлогчид “нинжа” нар байгаа боловч албан бус байдлаар үйл ажиллагаа явуулдаг тул тоог нь тогтоох боломжгүй.

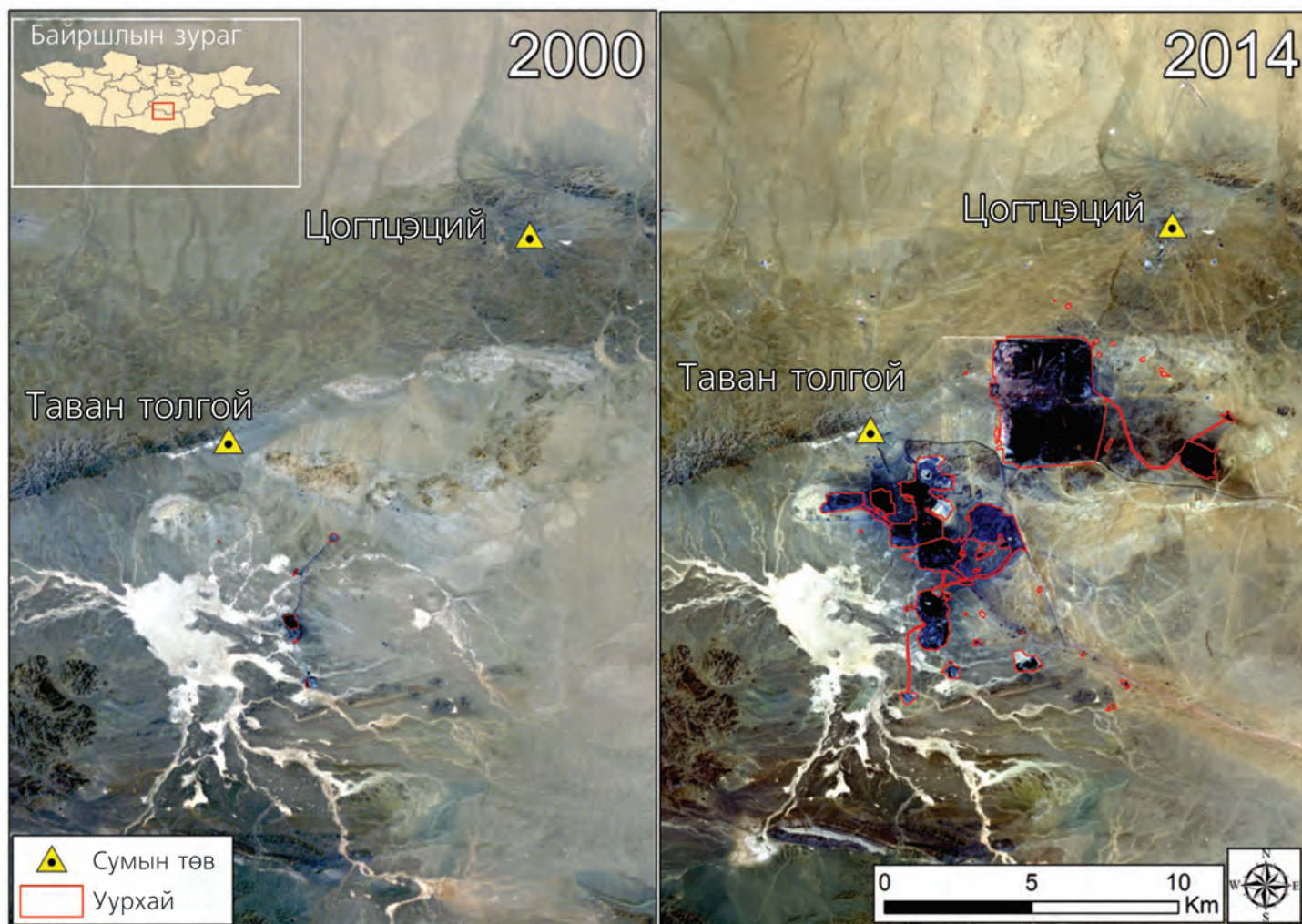
Дүрслэл 9. Цогтцэций сумын төв

Цогтцэций сум

Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сум нь экологийн хувьд эмзэг говийн их мужид, нийслэл Улаанбаатар хотоос өмнө зүгт ойролцоогоор 560 км зайд байрладаг. Сүүлийн жилүүдэд Цогтцэций суманд том хэмжээний нүүрсний уурхайнууд ашиглалтад орж хүн амын тоо эрс нэмэгдэн, эдийн засаг эрчтэй хөгжиж иржээ. Суманд гурван компани ойрхон зайд уурхай ашиглаж байгаа нь (1) Цанхийн ордыг ашиглаж буй Эрдэнэс таван толгой ХК (Эрдэнэс МГЛ компанийн охин компани); (2) Ухаа худгийн ордыг ашиглаж буй Энержи ресурс ХК ба (3) Таван толгой ХК болно (Дүрслэл 9).

Том хэмжээний нүүрсний уурхайнууд ашиглалтад орж тэдгээрийг дэмжсэн цахилгаан станц, уурхайн тээвэрлэлтийн зам зэрэг дэд бүтэц хурдтай хөгжиж эхлээд байна. Сумын статистик мэдээнээс үзэхэд 2008 онд 2,245 байсан Цогтцэцийн хүн ам 2013 онд 6,108 болж нэмэгджээ. Цогтцэций сумын Засаг даргын тамгын газрын мэдээлснээр сумын үндсэн оршин суугчдаас гадна уурхайн ажилчид, тээврийн жолооч, бүртгэлгүй оршин суугчид гэр бүлийн гишүүдийн хамтаар 12,000-15,000 орчим хүн тус сумын нутагт түр хугацаагаар оршин сууж, дамжин өнгөрч байна (Cane et al., 2014). Харин тус сумын малчин өрхүүдийн тоо 2008 онд 378 байсан бол 2013 онд 232 болж буурчээ (Цогтцэций сумын Засаг даргын тамгын газар, 2014).

Цогтцэций нь сүүлийн жилүүдэд Таван Толгойн уурхайгаар нэршин танигдах болжээ. 1966 оноос өмнө тус сумын орон нутгийн шинжтэй жижиг хоршоолол Таван толгойн ордыг ашиглан нүүрсээ Өмнөговь аймаг руу ердийн хөсгөөр зөөдөг байжээ. Тэр үед орд газар Цогтцэций сумын захиргаанд харьяалагдаж, нутгийн уурхайчид газраа шүтэн, хүндэтгэлтэй ханддаг байсан байна (Cane, 2014). Газар эзэмших эрх 1966 онд Монгол улсын Засгийн газарт шилжиж, Таван толгойн уурхай анх байгуулагдан гурван аймгийг нүүрсээр хангаж эхэлжээ. 2008 онд төрийн өмчит Эрдэнэс таван толгой ХК байгуулагдаж уурхайн үйл ажиллагааны цар хүрээ тэлэгдсэн нь энэ нутагт хөрөнгө оруулалт, эрдэс баялгийн олборлолт нэмэгдэх таатай нөхцөл бүрдсэн байна.

Дүрслэл 10. Цогтцэций сумын төв болон Таван Толгой уурхайн агаараас авсан зураг

х2 Орон нутгийн хөгжил ба уул уурхай

2.1 Хариуцлагатай уул уурхай ба орон нутгийн хөгжил

Хариуцлагатай уул уурхай нь орон нутгийн хөгжилд олон талын эерэг нөлөө үзүүлдэгийг боловсролын хүртээмж болон ажил эрхлэлт дээшилж, харилцаа холбоо болон эрүүл мэндийн чанартай үйлчилгээ хөгжиж, нутгийн иргэд хөдөлмөрийн шинэ ур чадварт суралцдаг зэрэг олон жишээгээр тайлбарлаж болно. Жишээ нь Өмнөговь аймагт утсаар төвөггүй холбогдож, эрүүл мэндийн үйлчилгээ авч буй малчин өрхүүдийн тоо нэмэгдсээр байна. Харамсалтай нь зарим тохиолдолд том хэмжээний дэд бүтцийн болон уул уурхайн төслүүдийн “маруухан” үр дүн байгаль орчинд халтай нөлөө үзүүлж байна.

“Тосгоны нөгөө талд ядуу хүмүүс олноороо амьдардаг, тэд нийгмийн хамгийн ‘доод хэсэгт’ байна гэх үү дээ. Тэдний зовлон, жаргалыг хуваалцан, очиж ярилцах ч хүмүүс алга. Компани ч тэр, захиргаа ч тэр тэдэнд тусалж, асуудлыг шийдэж байгаа юм алга. Оросуудын хэлдэг үг байдаг даа: ‘гоёмсог цэцгүүдийг ярихдаа ургуулсан хөрсийг нь харин ярихгүй юм’ гэж. Тэрэн шиг ‘хүн бүр чухал, бүүр ‘доод хэсэгт’ байгаа нь ч ялгаагүй.”

Шарын голын тэтгэврийн иргэн

Эрдэс баялагийн салбарыг цаашид хариуцлагатайгаар хөгжүүлсэнээр орон нутгийнханы уул уурхайгаас хүртэх ашгийг нэмэгдүүлж улмаар хүний болон нийгмийн хөгжил дэвшилд нөлөөлөх боломжтой. Гэвч уул уурхайгаас хүртэж буй үр ашгийн хуваарилалт тэр бүр тэгш бус байгааг олон хүмүүс нотлон ярьдаг. Ялангуяа бага насны олон хүүхэдтэй

өрх толгойлсон эмэгтэйчүүд, хүүхдээ ганцаараа өсгөж буй эрэгтэйчүүд, зудад нэрвэгдсэн малчид болон асрах хүнгүй өндөр настангууд уул уурхайн үр ашгаас хүртэж чадахгүй улам эмзэг давхарга руу гулган орж байна.

Уул уурхайн үйл ажиллагаа нь нийгэм, орон нутгийн хөгжилд үндсэн дөрвөн хэлбэрээр дэм болдог ажээ (Franks et al., 2013). Үүнд:

1. Ажил эрхлэлт, худалдан авалтыг нэмэгдүүлэн, хүний чадавхи бэхжүүлэхэд нөлөөлнө.
2. Уурхайн үйл ажиллагаа болон орон нутгийнхны аль алинд нь ээлтэй олон талт хөгжлийн боломж (жишээ нь, дэд бүтцийн хөгжил) нээгдэнэ.
3. Орон нутгийнханд чиглэсэн шууд хөрөнгө оруулалт (орон нутгийн хөгжлийг дэмжсэн санаачлагууд) хийгдэнэ.
4. Татвар болон роялти-гаар дамжуулан макро эдийн засагт хувь нэмэр оруулна.

Энэхүү товхимолд бүс нутгийн эсвэл үндэсний түвшинд гэхээс илүүтэй орон нутгийн түвшинд ашиглаж болох хөдөлмөр эрхлэлт, худалдан авалтыг дэмжсэн дэд бүтэц, боловсролын болон орон нутгийн хөгжлийн хөтөлбөрүүд гэх мэт боломжуудын талаар авч үзсэн болно.

Дүрслэл 11. Шарын гол сумын төв дэх жижиг зах

2.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын зохицуулалт

Монгол улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (2006) болон Ашигт малтмалын тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлт (2014)-өөр ашигт малтмалын салбарын үр ашгийг орон нутагт түгээх хуваарилалтыг зохицуулдаг. Тухайлбал,

- Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч болон туслан гүйцэтгэгч нь Монгол улсын иргэдийг ажлын байраар хангах үүрэг хүлээх бөгөөд тухайн хуулийн этгээдэд ажиллагсдын 10-аас дээшгүй хувь нь гадаадын иргэн байж болно гэсэн квот үйлчилдэг (43.1).
- Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх асуудлаар Нутгийн захиргааны байгууллагатай гэрээ байгуулан ажиллах үүрэгтэй (42.1).

Хэдийгээр ашигт малтмалын лиценз эзэмшигчид болон гэрээлэгчид Монгол улсын хуулийн хүрээнд ажиллах шаардлагатай ч, уул уурхайн салбарын үйл ажиллагааны болон зохицуулалтын механизмууд нь орон нутгийн түвшин дэх түншлэгч, оролцогч нарт төдийлөн ач холбогдол өгөлгүй явсаар иржээ. Монгол улс ардчилсан хөгжлийн замналыг сонгосон хэдий ч төвөөс төлөвлөн удирдах сэтгэлгээ хэвээр байсаар байна. 2012 оны Нэгдсэн төсвийн хуулийн дагуу Орон нутгийн хөгжлийн сан (ОНХС)-г буй болгосноор нутгийн иргэд тэргүүлэх ач холбогдол бүхий асуудлуудаа өөрсдөө тодорхойлон, улмаар орон нутгийн хөгжлийн санг зохистой ашиглах боломж нээгджээ. Энэ хуулийн хүрээнд орон нутгийн иргэд тэргүүлэх ач холбогдол бүхий төслүүдээ зөвлөлдөн тодорхойлж сонгох үйл ажиллагааны журмыг нарийвчлан гаргаж өгсөн байдаг. Гэхдээ тэдгээр төслүүдийн талаарх эцсийн шийдвэрийг сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал гаргадаг байна. Зарим судалгааны үр дүн болон хөндлөнгийн хяналтын тайланд төвөөс удирдан шийдвэр гаргах болон шинэлэг маягаар зөвлөлдөн шийдвэр гаргах үйл явц тийм ч ил тод бус, оролцооны бус, удаашралтай байгааг тэмдэглэсэн байна.

Монголд уул уурхайн нийгмийн талын асуудлууд нь, байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ (БОНУ) болон холбогдох зөвшөөрөл олгох үйл явцад (Cane, 2014) хангалттай тусгагдаагүй байдаг. Дээрх хууль нь байгаль орчны ба шинжлэх ухааны асуудлуудад түлхүү анхаараад, олон нийтийн хэлэлцүүлэг болон орон нутгийн нийгмийн нөлөөллүүдийг үнэлэх, засаж залруулах тал дээр төдийлөн ач холбогдол өгөлгүй орхигдуулсан байдал ажиглагддаг. Тиймд орон нутгийн хөгжлийн үр шимийг нутгийн түвшинд нэмэгдүүлэх арга замуудын нэг нь нутгийн иргэдэд чиглэсэн ажил эрхлэлт, ур чадварын сургалт, дэд бүтэц сайжруулах гэх мэт боломжийг бодитойгоор эрэлхийлэн, тэдгээрийг албан ёсны гэрээгээр баталгаажуулах явдал юм (Шигтгээ 1).

Шигтгээ 1. Орон нутгийн гэрээ Монголд

Эрдэс баялаг элбэгтэй Австрали ба Канадад уул уурхайн салбараас орж ирэх үр өгөөж, нөлөөг орон нутгийн түвшинд үр дүнтэй, зохистойгоор удирдан зохицуулахын тулд хөрөнгө оруулагч компани болон орон нутгийн захиргаа хамтын гэрээ байгуулан ажилладаг байна. Энэхүү гэрээ нь орон нутаг хөгжүүлэх хамтарсан стратегийг тодорхойлсон, хууль эрх зүйн баримт бичиг бөгөөд, 1-т, уул уурхайн байгаль орчин болон нийгэмд нөлөөлөх үр нөлөөг тооцон удирдан зохицуулах, 2-т орон нутгийн хөгжлийн бүх нөөц бололцоог дээшлүүлэхэд чиглэсэн байдаг.

Монгол улс Ашигт малтмалын тухай хуулийнхаа 42.1-р зүйлд зааснаар орон нутгийн хөгжлийн гэрээг заавал хийх ёстой гэж “албадан” заасан дэлхийн цөөн хэдэн орны нэг билээ. Уурхайн лиценз эзэмшигч нь орон нутгийн засаг захиргаатай хамтран гэрээ байгуулж, уурхайг идэвхжүүлж, ажлын байр нэмэгдүүлэхээс гадна байгаль орчин хамгаалах, уурхай ашиглах болон дэд бүтэц хөгжүүлэх үүрэгтэй.

Хүний эрх хөгжил төв ТББ-ын хийсэн үнэлгээнээс үзэхэд, орон нутгийн түвшинд компаниуд орон нутгийн захиргаатай гэрээ үйлддэг бөгөөд, хамаарал бүхий санхүүгийн болон материаллаг үр шимийг алдаг оног тооцохын зэрэгцээ гэрээгээ олон нийтэд танилцуулдаггүй байна. Энэхүү гэрээний заалтыг үнэн хэрэгтэй бие биенээ “дарамтлах” хэрэгсэл болгон ашиглах нь элбэг байна.

Орон нутгийн засаг захиргаа нь уул уурхайн компанитай гэрээ байгуулах ажлынхаа хүрээнд “Уул уурхайн үйл ажиллагааны үе шат, мөчлөг”-ийг ойлгож ашиглах нь маш чухал байна (Шигтгээ 2). Энэхүү ойлголтыг хүлээн зөвшөөрч, ажил үйлс болгосноор компаниуд, засаг захиргаа болон тухайн орон нутгийнхан уурхайн хаалтын дараах байдлыг урьдчилан төлөвлөхөд ихээхэн дөхөмтэй болно.

Иймд Монголын уул уурхайн салбарт үйл ажиллагаа явуулж буй компаниуд, орон нутгийн засаг захиргаа болон нутгийн иргэд тухайн ордыг ашиглах хугацаанд хийх ажлын төлөвлөлт, менежментэд анхаарч, ашиглалтын дараах нийгэм, байгаль орчны үр нөлөөг урьдчилан төсөөлж алсын хараатай хөгжлийн стратеги боловсруулан хөгжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой. Уурхайн хаалтын төлөвлөлтийг урьдчилан тооцоолсноор нийгэм, байгаль орчинд таатай зохистой хөгжлийн эх суурийг тавих болно.

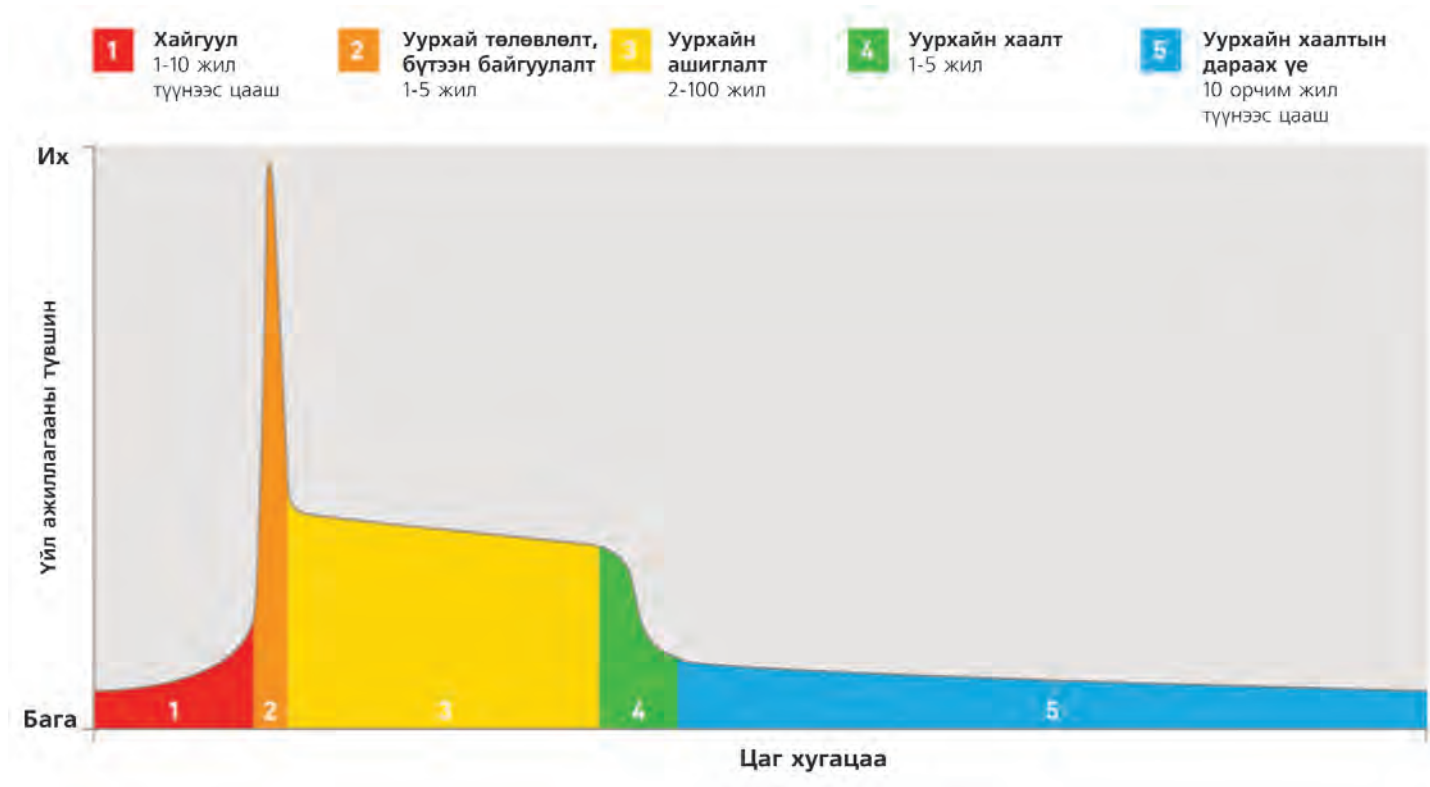
Олон улсын банк, хандивлагчдаас зээл хүсч буй компаниуд нь үндэсний зохицуулалтаас гадна олон улсын түвшинд дагаж мөрддөг стандартуудыг мөн адил дагах ёстой болдог. Эдгээр стандарт, бодлогууд нь олон улсын санхүүгийн институт бүрт ялгаатай байдаг ч нийгэм, байгаль орчинд сөрөг нөлөө багатай, орон нутгийн уугуул хүмүүс болон тэдний амьдарч буй байгаль орчныг хамгаалан хөгжүүлэх арга хэмжээнүүдийг голцуу тодорхой тусгасан байдаг.

Шигтгээ 2. Уул уурхайн үйл ажиллагааны үе шат, мөчлөг

Монгол орны уул уурхайн салбарт олон улсын бизнес сонирхолыг улам нэмэгдүүлэхийн тулд “Уул уурхай, төмөрлөгийн олон улсын зөвлөл”-өөс хөхүүлэн дэмждэг “the life-of-mine” (LOM) ойлголтыг хүлээн зөвшөөрч, хайгуул шинжилгээ, ТЭЗҮ, бүтээн байгуулалт, уурхайн үйл ажиллагаа, уурхайн хаалт болон нөхөн сэргээлтийн ажил гэсэн үндсэн үе шат бүрт бэлтгэл, төлөвлөгөөтэй байх нь ач холбогдолтой юм.

Тухайн орд газрын хэмжээ, байршил, ашигт малтмалын нөөцийн төрөл ангиллаас хамааран уурхайн үйл ажиллагааны үе шат 10-аас 100 жил үргэлжлэх боломжтой бөгөөд үе шат бүр өөрийн гэсэн онцлогтой байдаг. Ашигт малтмалын аливаа ордын нөөц зах зээлийн хэрэгцээ болон уурхайн хаалттай холбоотойгоор шавхагддаг. Зарим үед эдийн засаг, газар зүйн байршил, байгаль орчин, улс төрийн болон нийгмийн харилцааны байдлаас үүдэлтэйгээр тухайн орд газрын нөөц шавхагдахаас өмнө уурхай хаагдаж болно.

Уул уурхайн үйл ажиллагааны үе шат, мөчлөг

Дүрслэл 12. Уул уурхайн үйл ажиллагааны үе шат, мөчлөг (ICMM, 2012)

Дүрслэл 13. Уурхайн нөлөөллийн бүсэд амьдарч буй орон нутгийн уугуул оршин суугчид

2.3 Орон нутгийн хөгжил: Малчдын аж амьдрал ба жендэрийн тэгш байдал

Хариуцлагатай уул уурхайн хөгжил нь өрх гэр бүлийн эмэгтэй, эрэгтэй гишүүд ашигт малтмалын салбарын үр өгөөжөөс адил тэгш хүртэх нөхцөл, боломжийг бүрдүүлэхэд чухал үүрэгтэй. Жендэрийн тэгш байдалд анхаарч, эмэгтэй эрэгтэй хүмүүсийг тэдний ялгаатай хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэн дэмжин чадавхижуулсанаар уул уурхайн нийгмийн үр өгөөжийг хүн бүрт хүртээмжтэйгээр дээшлүүлэн, эрсдлийг бууруулах болно.

"Нутгийнхан уурхайд цэвэрлэгч, жолооч голдуу хийдэг. Малчид ер нь малаа л малладаг даа"

Цогтцэций сумын тэтгэврийн малчин

Онолын хувьд, уул уурхайн үр өгөөж нь орон нутгийнханд тухайлбал малчдад амьжиргааны болон бизнесийн шинэлэг өөр боломж, эх үүсвэрүүдийг буй болгодог. Жишээ нь, малчин иргэд уурхайн компанид бүтээгдэхүүнээ нийлүүлэх, үйлчилгээ үзүүлэх эсвэл тэнд ажил эрхлэх зэргээр ямар нэгэн байдлаар уурхайг дэмжин улмаар орлогоо (санхүүгийн капитал) нэмэгдүүлэх боломжтой

болдог байна. Гэвч эдгээр үр өгөөжөөс хүртэх боломж бодит амьдралд малчдын хувьд хязгаардлагдмал байдгийг тэдний уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой ур чадвар болон нөөц бололцоо тэдэнд хомс байгаагаар тайлбарлаж байна. Малчид уурхайд ажил хөдөлмөр эрхлэн тогтмол цалин хөлстэй болсоноор хүүхдүүд нь илүү сайн боловсрол эзэмшин, гэр бүл нь эрүүл мэндийн илүү чанартай үйлчилгээнд хамрагдаж болох ч тэд уламжлалт ахуйгаасаа холдон, нүүдлийн соёл иргэншлийн үнэ цэнэ сулрах магадлалтай.

Уул уурхай идэвхижсэн бүс нутгуудад малчид нутаг усаа орхин нүүх, эсвэл өөр газар нүүн шилжихэд хүрдэг нь тэдний өрх гэрийнхэнд, нэн тэргүүнд эмэгтэйчүүдэд хүндээр тусдаг байна. Туршлагаас үзэхэд, өрхийн тэргүүн эрчүүд уурхайд ажилчин болж, гэргий нар нь ар гэртээ давхар ачаалал үүрэн "гадаа гарч эр, гэрт орж эм" болон шинэ нөхцөл байдалд дасан зохицож ахуй амьжиргаагаа хөтлөн авч явж байна.

Байгалийн капитал

Уул уурхай орон нутгийн нийгэм, эдийн засагт үр өгөөжтэй байж, байгалийн капиталд төдийлөн нөлөөлөхгүй байх ёстой атал уурхайн үйл ажиллагаа Монгол улсын хэмжээнд малын бэлчээр, усны нөөц болон малчдын ахуй амьжиргаанд ихээхэн асуудал, дарамт үүсгэж байна. Зарим компанууд орон нутагт хөрөнгө оруулах хөтөлбөрийнхөө хүрээнд энэхүү дарамт эрсдэлийг тооцон, малчин өрхүүдэд нөхөн төлбөр төлдөг байна. Жишээ нь, Өмнөговь аймагт уул уурхайн компаниуд нөхөн сэргээлт, хөрс сайжруулах ажлынхаа хүрээнд бэлчээрийн менежмент, мод үржүүлэг, мод суулгах зэрэг хөгжлийн хөтөлбөрүүдийг эхлүүлсэн байдаг. Зарим компанийн байгаль орчны асуудал хариуцсан мэргэжилтэн болон нийгмийн ажилтнууд ховордсон зэрлэг амьтдыг хамгаалахаар нутгийн малчидтай хамтран ажиллаж байгаа сайхан жишээ ч байна.

Ухаа Худаг уурхай "нүүрсний зам" гэж нэрлэгддэг тээвэрлэлтийн зурвас газрыг орон нутгийн малчдад хариуцуулан хянуулж сар тутам төлбөр хийн санхүүжүүлж байгаа нь малчдад зэрлэг амьтдын талаарх мэдээлэл цуглуулж, хариуцсан газар нутгаа цэвэр цэмцгэр байлган, зам тээврийн ослын талаар мэдээлэх боломж олгожээ. Эдгээр хөтөлбөрүүдийн талаар малчид янз бүрийн үзэл бодолтой байгааг бидний судалгаа харуулж байлаа. Зарим малчид сар тутмын энэхүү төлбөр нь хүрээлэн буй байгаль орчин болон экосистемд үзүүлсэн сүйтгэлийн түвшинтэй харьцуулбал тун хангалтгүй гэж байхад, бусад нь орон нутагт санхүүгийн нөөц бололцоо хомс энэ үед боломжийн шийдэл гэж үзээд үргэлжлүүлэх сонирхолтой байв. Иргэдийн оролцоонд суурилсан ийм хэлбэрийн хяналтын хөтөлбөрүүд хараахан эхлээгүй байгаа Шарын голд нутаг орныхоо экологи, цаг агаарын талаар өргөн мэдлэгтэй, байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн ажилд биечлэн оролцох хүсэлтэй иргэд олон байлаа.

Биет капитал

Уул уурхайн үйл ажиллагаа малчид, сумын суурин оршин суугчдын биет капиталд нөлөөлж буй байдал нь эерэг, сөрөг хоёр талтай байна. Уурхайн компани болон засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрүүд нь суурь дэд бүтцийг буй болгож эрчим хүчээр ханган, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээг сайжруулсан байна (*Centre for Policy Research and Social Sustainability Services, 2014*). Уул уурхайн компаниуд орон сууц, шүдний эмнэлэг, соёлын төвүүдийг барьж байгуулан нутгийн иргэдийн амьжиргааг сайжруулахад жинтэй хувь нэмэр оруулжээ. Компаниуд малчдад болон нутгийн иргэдэд худаг гаргах, банкны зээлд зуучлан тэдэнд биет капитал болох трактор худалдаж авах, хүлэмж барьж байгуулах зэргээр өрхийн түвшинд хүрч тусалдаг байна (*Thomas et al., 2006*).

Шигтгээ 3. Уул уурхайн оргил болон уналтын үе

Уурхайн үйл ажиллагаа нь “оргил болон уналт”-ын үеүүдтэй бөгөөд үүнд бараа бүтээгдэхүүний үнийн савалгаа болон нийгэм, улс төрийн бусад хүчин зүйлүүд мөн нөлөөлдөг.

Оргил үе нь эрдэс баялгийн хэрэгцээгээр тэжээгддэг бөгөөд энэ үед бараа бүтээгдэхүүний үнэ болон үйлдвэрлэл ихээр нэмэгддэг. Гэвч энэ үеийн бараа бүтээгдэхүүний илүүдэл нь үнийг унагаж компанийн хөрөнгийн зардал буурч, хөрөнгө оруулалт царцсанаар “уналт”-ын үе залгаж, улмаар уурхай хаагдахад хүрдэг байна.

Уурхай ид цэцэглэн хөгжиж, тэлж байх үед компаниуд шаардлагатай дэд бүтцийг бүтээн байгуулдаг боловч цаашид тэрхүү дэд бүтцийг тордон, байнгын үйлчилгээгээр ханган үргэлжлүүлэх асуудал тулгардаг. Уул уурхайн компаниудын бүтээн байгуулсан тэдгээр дэд бүтцийг ашигт малтмалын салбарын бэрхшээлтэй үед болон уурхай хаагдах үед орон нутгийн төсвөөс дэмжин тордож үйлчилгээг үргэлжлүүлэх хэрэгтэй болдог. Тиймээс гэнэтийн ээдрээтэй байдлаас зайлсхийх, орон нутгийн шаардлагатай дэд бүтэц, үйлчилгээг ямар ч үед тасралтгүй хангахын тулд хөгжлийн төлөвлөлт, холбогдох санхүүжилтээ “уул уурхайн үйл ажиллагааны үе шат, мөчлөгтэй” уялдуулан бодолцож байх нь чухал билээ.

Дүрслэл 14. Өмнөговь аймагт уурхайн байгуулсан эрчим хүчний шугам

Уурхайн хөгжилтэй холбоотой дээрх бүтээн байгуулалтууд өрнөдөг боловч нөгөө талаас нь авч үзвэл уул уурхай ид цэцэглэн хөгжиж байх “Оргил” үед (Шигтгээ 3.-аас харна уу), шаардлагатай дэд бүтцийн хомсдол нүүрлэж, нийтийн үйлчилгээ болон орон сууцны хэрэгцээ огцом нэмэгдсэнээр дундаж иргэдийн үндсэн биет капитал хүртэх болон эзэмших боломжууд хумигдаж ирдэг байна (*Thomas, 2006*). Уул уурхайн хурдацтай өсөлт болон хүн амын огцом шилжих хөдөлгөөн тухайн үеийн нийтийн үйлчилгээний салбарт ихээхэн ачаалал өгч хүндрэл учруулдаг бөгөөд тодруулбал цэцэрлэг, эмнэлэг, сургуулийн даац хэтэрсэн байдаг. Жишээ нь, Цогтцэций сумын хүн ам 20,000-д хүрсэн байтал 2000 хүнд үйлчлэх зориулалттай баригдсан таван ортой эмнэлэг хэвээр ажиллаж байна. Нутгийн малчид мөн өөр газраас шилжин ирэгсэд уурхайн суурин төвүүдэд нүүж ирэхэд цэцэрлэг, ясли хүртээмжгүй байх тул ихэнх тохиолдолд ээж нар ажиллах боломжгүй болж хүүхдүүдээ харахаар гэртээ үлддэг байна. Түүнээс гадна, нутгийн иргэд шинээр буй болсон дэд бүтцийг ашиглах төлбөрийг ихэвчлэн төлж дийлдэггүй тул уур уурхайн салбарын үр өгөөжийн урсгалын гадна үлддэг.

Дүрслэл 15. Нутгийн малчид уурхайн компанийн барьж байгуулсан орон сууцны гадна хүнсний ногоо борлуулж байгаа нь

Хүний капитал

Хууль тогтоомж, түүний хэрэгжилтийн талаарх ойлгомжгүй, тодорхой бус байдал нь уул уурхайн ашгаас хүртэж болох тэгш боломжуудыг хязгаарлаж, уурхайн орчмын оршин суугчдын амьжиргааг дээшлүүлэхэд төдийлэн нэмэр болохгүй байна. Жишээ нь, Ашигт талмалын тухай хууль болон түүний нэмэлт өөрчлөлтийн заалтуудад уг салбарт ажил эрхлэх монгол хүний квотын хэмжээг тусгаж өгсөн хэдий ч компаниуд орон нутгийн түвшинд хүмүүсийг ажилд авахдаа энэ заалтаа мөрдлөг болгодоггүй байна. Тухайлбал уурхайн компаниуд “орон нутгийн уугуул иргэн” болон “шинээр ирэгсэд”-эд ялгаагүй ханддаг тул холоос, эсвэл хөрш зэргэлдээ нутгаас олноор шилжин ирэгсэд нутгийн уугуул иргэдийн адил бүртгүүлээд ажилд амархан ордог байна. Уурхайн хөгжил зарим зэрэг өөрчлөлт авчирсан хэдий ч орон нутгийнхан уурхайн нээж буй боломжийг тэгш хүртэж чадахгүй байна. Мөн танил тал харах, “арын хаалга”-дах байдал түгээмэл байгаа нь нутгийн иргэдийн уурхайд ажлын шинэ ур чадвар олж авах болон уурхайд хөдөлмөрлөх боломжийг хумьж байна гэж судалгаанд оролцсон орон нутгийнхан үзжээ.

“Уурхайн компани танил тал, хамаатан саднаа ажилд авдаг. Эхлээд таньдаг хүмүүсээ аваад дараа нь ажлын зар зарладаг. Тэр хамаатан, саднууд нь энд тэндээс ирсэн хүмүүс байдаг.” Цогтцэцийн уурхайчин

Дүрслэл 16. Уурхайн ажилчид Цогтцэций сумын 90 жилийн ойн баярыг тэмдэглэж байгаа нь

Шигтгээ 4. “Орон нутгийн” гэх ойлголт

Засгийн газар

2006 оны Ашигт малтмалын тухай хууль болон түүний 2014 оны нэмэлт заалтуудад монгол иргэдийг уурхайд авч ажиллуулах тухай заасан байдаг боловч орон нутгийн түвшинд энэхүү заалтыг хэрхэн ашиглах талаар тодорхой тайлбар, чиглүүлэг байдаггүй.

Уурхайн компаниуд

Компаниуд аймгийн түвшнийг “орон нутгийн” гэсэн ангилалд оруулдаг. Жишээ нь, Цогтцэций суманд “орон нутгийнхан” гэдэг нь Өмнөговь аймгийн төв болон бусад сумуудаас ирсэн бүх хүмүүсийг хамруулан ойлгодог байна.

Уугуул орон нутгийнхан

Тухайн сум орон нутагт үе удам дамжин суурьшин амьдарч газар нутаг эзэмшиж ирсэн иргэд, өрхийг хамруулан ойлгодог байна. Бусад шилжин суурьшиж ирэгсдийг “гадныхан” гэж ойлгодог.

“Орон нутгийн” гэдэг тодорхойлолт хөгжлийн янз бүрийн бодлого төлөвлөлтөнд харилцан адилгүй утга агуулдаг бөгөөд уул уурхайгаас үүдэлтэй “үр өгөөж”-ийг илэрхийлэн тодорхойлоход үүнийг нарийн анхаарах хэрэгцээ гарч байна. “Нутгийн” гэдэг нэр томъёог зарим тохиолдолд үндэсний түвшинд, “гадаадын иргэдийг үл оролцуулан нийт монголчуудыг” зааж, зарим тохиолдолд аймаг эсвэл сумын түвшинд хэрэглэж байна. Энэ нэр томъёог хэрэглэх талаар уул уурхайн салбарын түншлэгчид янз бүрийн байр суурьтай байхаас гадна байгууллагын дотор ч ялгаатай хандлага ажиглагддаг (Шигтгээ 4).

Шигтгээ 5. Олон улсын жишээ: Англо Фероуз Орон Нутгийн Бизнес хөгжүүлэх төлөвлөгөө, Бразил

Англо Фероуз Бразил компани нь үйл ажиллагаагаа дэмжүүлэн батлуулахын тулд Минас Герайз нутгийг хөгжүүлэх нийгэм, эдийн засгийн үнэлгээ хийж, бизнес хөгжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулжээ. Үйлдвэрлэл, худалдаа болон үйлчилгээ дэмжих төлөвлөгөө боловсруулахдаа уурхайн нөлөөллийн бүсэд орших орон нутгийнхны “чадавхийн үнэлгээг” доорхи асуудлын хүрээнд хийжээ. Үүнд:

- Менежмент
- Хүний нөөц
- Үйлдвэрлэл болон байгаль орчны асуудал
- Үйлчлүүлэгчид болон зах зээлийн байдал
- Бараа нийлүүлэлт
- Санхүү, үнэлгээ

Уг компани дээрх асуудлаар цуглуулсан мэдээлэлд үндэслэн орон нутгийн захиргаатай хамтран “Бизнес төлөвлөгөө” боловсруулж, орон нутгийн эдийн засгийн хөгжлийг уурхайд бараа, үйлчилгээ нийлүүлэх маягаар орон нутгийн бизнес боломжийг дэмжин хангана гэж тодорхойлжээ (Esteves, 2010).

Энэхүү зөрүүтэй тодорхойлолт, ойлголтуудаас улбаалан, уул уурхайгаас орох эдийн засгийн үр өгөөжийг “шинээр ирэгсэд” хүртээд харин сөрөг нөлөөллийн хамаг хүнд хүчрийг “уурхайн суурингийн уугуул нутгийнхан” үүрч байна гэдэг яриа олон оронд гардаг. Иймд уурхайн компаниуд “орон нутгийнхан” гэдэг тодорхойлолтоо нутгийн иргэд болон орон нутгийн засаг захиргаатай аль болох эхнээсээ хэлэлцэн тохиролцох нь чухал байдаг. Ихэнхи компанийн бодлогод орон нутгийн хүмүүсийг ажилд авахаар, орон нутгийн бизнесүүдтэй хамтран ажиллахаар тусган оруулсан байдаг ч тухайн салбарт ажиллахад шаардлагатай мэдлэг, ур чадвар бүхий боловсон хүчин орон нутгаас тэр бүр элбэг олддоггүй. Өнөөгийн байдлаар уул уурхайн компаниуд нутгийн иргэдэд зориулсан мэдлэг олгох болон ур чадвар дээшлүүлэх сургалтуудыг орон нутгийнханд чиглэсэн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр болон шилжих хөдөлгөөний багцуудаараа дамжуулан зохион байгуулж байна. Мөн түүнчлэн компанууд малчдын хүүхдүүдийн сургалт, ур чадварын сургалт хийж, цалинтай ажил эрхлэлтийг дэмжин тэтгэлэг олгодог байна. Орон нутгийн түвшин дэх уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой борлуулалтыг дэмжин, хувь хүмүүс, бизнесийнхэнд зориулсан мэргэжлийн болон ур чадвар дээшлүүлэх сургалтыг мах бэлтгэл, хүнсний ногоо тариалалт, оёдол гэх мэт сэдвээр зохион байгуулж байна.

Дэлхийн тэргүүлэх уурхайн компаниудын туршлагаас харахад тэд нутгийн хүмүүс болон орон нутгийн засаг захиргаатай хамтран нутгийн хөгжлийг дэмжсэн, нийгмийн шаардлагад нийцсэн бизнес төлөвлөгөө хэлэлцэн баталдаг байна (Шигтгээ 5).

Судалгаанд хамрагдсан орон нутгуудад “уугуул нутгийнхан”-аас илүүтэйгээр “шинээр ирэгсэд” давуу эрх эдлэн уурхайд ажиллаж байгаа бөгөөд Өмнөговийос уурхайд ажиллагчдын дийлэнх нь жолооч, цэвэрлэгч гэх мэт анхан шатны үйлчилгээний голдуу ажил хийж байгаа талаар ярьжээ. Иймэрхүү хандлага дэлхий дахинд нийтлэг байдаг. Уурхайн жишиг стандартад тэнцэхүйц ур чадварын сургалт малчдад шаардлагатай байгаа талаар судалгаанд хамрагдагсад ярьж байлаа. Уурхайд үйлчилгээний эсвэл захиргааны голдуу ажил эрхэлж, өндөр түвшний менежмент эсвэл шийдвэр гаргах албан тушаалд маш цөөн тоогоор ажилладаг эмэгтэйчүүдэд энэ асуудал бас хамааралтай.

Уул уурхайн салбарт ажилладаг эмэгтэйчүүд “сайн болон саар”-ыг үзэж, ажилд орох ярилцлага, уулзалтаас эхлэн “шийдвэр гаргагч, манлайлагч” болтлоо жендэрт суурилсан ялгаварлан гадуурхалтын эрсдэл дунд явдаг. Судалгаа баримтаас харахад эмэгтэйчүүд тухайн салбарт ажлын байран дахь бэлгийн дарамтад өртсөн жишээнүүд байдаг (Cane, 2014). Эмэгтэйчүүд уурхайн компанид ажиллахдаа хамт ажилладаг хамаатан садныхаа эрэгтэй хүмүүсээр дэмжүүлсэн тохиолдолд илүү тайван, аюулгүй орчинд ажиллах боломжтой болдог талаар судалгаанд хамрагдсан эмэгтэй, эрэгтэй уурхайчид ярьсан байдаг.

Хувийн хэвшлийн болон төрийн байгууллагуудад ажлын байран дахь бэлгийн дарамтаас урьдчилан сэргийлэх, асуудлыг шийдэх болон мэдээлэх зохицуулалтын механизм өнөөгийн байдлаар дутагдаж байна. Насны хязгаар ажил эрхлэлтийн шалгуур биш хэдий ч 40-өөс дээш насны эрэгтэйчүүд, 35-аас дээш насны эмэгтэйчүүдийг ажилд авах сонирхол компаниудад бага байдаг нь бидний судалгаагаар харагдсан юм. Компанийн бодлогод албан ёсоор насны хязгаар тогтоогоогүй ч уул уурхайн компанид хөдөлмөр эрхэлж буй эмэгтэйчүүдийн 60-70 хувь нь 35-аас доош насныхан байна гэсэн судалгааны мэдээлэл байдаг. Энэхүү статистикаас харахад уул уурхайн салбарт залуучууд болон эрэгтэйчүүдийг түлхүү авч ажиллуулдаг байна. Тухайн салбарт ажиллагсдыг сонгохдоо, хүмүүсийн нийгэм, эдийн засгийн байдал болон ястан үндэстний хүчин зүйлийг харгалзан үзсэн байх талтай гэсэн таамаглал дэвшигдсэн байна. Шарын голд хийгдсэн судалгаанд казах болон бусад ястанууд ажилд ороход амаргүй, тэдэнд илүү хүнд нөхцөл байдал тулгадаг тухай мэдээлэл байдаг. Иймд, ажилд орох, бүртгүүлэх явцад яс үндэсний болон нийгмийн байдлын хүчин зүйлсүүд хэрхэн нөлөөлж болох талаар цаашид гүнзгийрүүлсэн судалгаа хийх нь зүйтэй байж болох юм.

“Эмэгтэйчүүдэд зориулсан сургалт байдаг гэж дуулсан, тэр нь хэр үр дүнтэй талаар мэдэх юм алга. Тэд сургалтанд хамрагдсан ч ажлын байр тэр бүр байхгүй шүү дээ. Өөрөө нилээн зүтгэл чармайлт гаргаж байж эсвэл эрэгтэй хамаатан садныхаа дэм тус, далбаан дор явах байх даа”

Цогтцэцийн уурхайчин, эрэгтэй

Зорилтот бүлгүүдэд чиглэсэн, орон нутгийн цаашдын хөгжилд нэмэр тус болохуйц тодорхой асуудлуудын хүрээнд гэрээний заалтуудыг хийж хэрэгжүүлснээр нутгийн уугуул, эмээг бүлгийн иргэд уул уурхайн ашиг шимээс хүртэн, шинэ боломжийг ашиглах нөхцөл бүрдэнэ.

Дүрслэл 17. Тээврийн компанийн гаргасан худгийг ажиллуулж буй малчин байсан залуу

Орон нутгийн түвшинд энэхүү гэрээний хэрэгжилтийг зохистой сайн удирдаж чадвал нутгийн эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүс, малчдын сонирхлын бүлгүүд санаачлагатайгаар хамтран ажиллаж орон нутгийн хөгжлийн үйл явцад идэвхтэй оролцох боломж бүрдэнэ. Орон нутгийн түвшинд нэг талаас компаниуд, нөгөө талаас орон нутгийн засаг захиргаа шийдвэрлэх асуудлуудаа хэлэлцэн тохирч гэрээг үзэглэхдээ нутгийн эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүс, настангууд болон үндэстний цөөнхийг оролцуулан хамтын шийдэлд хүрэхийг эрмэлзэх нь чухал. 2012 онд батлагдан хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Сонирхлын зөрчлийн тухай хууль шийдвэр гаргах явцад хувь хүний ашиг сонирхлыг нэн тэргүүнд тавихгүй байхыг шаарддаг ч орон нутгийнхан “авилгалын” талаар сэтгэл түгшин санал бодлоо илэрхийлсээр байна.

Санхүүгийн капитал

Малчин өрхүүд хөдөлмөр эрхлэлт ба орон нутгийн худалдан авалт хэлбэрээр санхүүгийнхээ эх үүсвэр болон нөөцийг бүрдүүлэн, уул уурхайн салбарын үр өгөөжөөс хүртдэг байна. Бидний судалсан орон нутгаас ялангуяа Цогтцэцийчүүд уул уурхайн компаниудаас шууд дэмжлэг авдаг (Дүрслэл 19) бөгөөд тэд судалгааны хуудсанд малын тэжээл болон түлшний нүүрс хэлбэрээр шууд хүлээн авсан бүтээгдэхүүнийг орлогын “бусад” эх үүсвэр маягаар тэмдэглэсэн байна. Асуултанд хариулсан Шарын голын оршин суугчдын 5 хувь, Цогтцэцийн оршин суугчдын 10 хувь нь уурхайд ажил эрхэлдэг бөгөөд тэдний цалин өрхийн санхүүгийн эх үүсвэрт ихээхэн нэмэр болдгийг тэмдэглэжээ (Дүрслэл 20).

Орон нутгийнхан уул уурхайн компанид шууд хөдөлмөрөө үнэлүүлэхээс гадна төрөл бүрийн бизнес эрхэлж, уурхайн үйл ажиллагаанд шаардлагатай бараа, үйлчилгээг нийлүүлж байна. Мөн үүний зэрэгцээ гаднаас олноор ирж суурьшсан ажиллах хүчин тэдний бараа үйлчилгээний зах зээлийг нэмэгдүүлж бизнесээ өргөжүүлэх боломж олгож байна. Судалгааны үр дүнгээс харахад уурхайн орчмын суурин газрын иргэд болон малчид том болон бичил уурхайн компаниудыг бараа, үйлчилгээгээр хангаж байна. Үүнээс дурьдвал:

- Бага хэмжээний уурхайн компаниуд болон тэдний ажилчдад мах, сүү нийлүүлдэг.
- Уурхайн ажилчдын ажлын дүрэмт хувцсанд засвар хийдэг. Уурхайн ажилчид болон тээврийн жолооч нарт хувцас оёж худалддаг.
- Ачааны том машины жолооч нарт суудлын бүрээс нийлүүлдэг гэх мэт.

Шарын Гол сумынхны уул уурхайн жижиг компаниудтай хийдэг албан бус худалдаа борлуулалтын талаар сумын нэгэн малчин ярихдаа жижиг компаниудтай ажиллах нь амар байдаг, учир нь тэдэнд мах, цагаан идээ нийлүүлээд оронд нь түлш авч болно гэжээ.

“Тэдэнтэй бичгэн гэрээ энэ тэр зураад байх шаардлагагүй, албан бус маягаар аль алиндаа ашигтай наймаа хийнэ. Жишээ нь, би сүүгээ хагас үнээр өгөөд, нийт хичнээн литр сүү нийлүүлсэнээ өөртөө бүртгээд авдаг. Заримдаа би мах зардаг. Сардаа нэг үхэр бас хонины мах борлуулаад төлбөрөө бэлнээр авдаг, харин цагаан идээ борлуулдгаа бүр больсон шүү. Бичил компаниуд ажиллах зөвшөөрлөө дуусмагц ажлаа хумиад яваад өгдөг.”

Шарын голын малчин

Дүрслэл 18. Цогтцэцийн оёдолчин эмэгтэй

Дүрслэл 19. Цогтцэцийн ба Шарын голд уул уурхайн компаниас шууд дэмжлэг авсан судалгаанд оролцогчдын тоо

Дүрслэл 20. Цогтцэцийн ба Шарын голд уул уурхайн компаниас авсан дэмжлэгийн хэлбэр

Зарим уурхайнууд хэд хэдэн малчин өрхүүдтэй гэрээлэн компанийн фермийг хариуцуулж, мах, цагаан идээ, хүнсний ногооны хэрэгцээгээ хангадаг талаар ярилцлага, асуулгад оролцогчид ярьж байлаа. Иймэрхүү гэрээт түншлэл орон нутгийнханд дэм тус болж байгаа ч орон нутгийн олон нийтэд чиглэсэн, илүү өргөн хүрээтэй түншлэлийн үйл ажиллагаа шаардлагатай байна.

Цөөн тооны малчид, мөн сумын төвийн суурин иргэд том компаниудтай албан ёсны гэрээ байгуулан ажилладаг ч, нутгийнханы ихэнх нь жижиг компаниуд болон уурхайн ажилчдаар дамжуулан харьцдаг байна. Албан ёсны түншлэлийн гэрээг орон нутагт өргөнөөр ашиглахгүй байгаагийн улмаас нутгийн иргэд орлогын найдвартай эх үүсвэргүй, амьжиргаа нь ерөнхийдөө эмзэг байдалд байна.

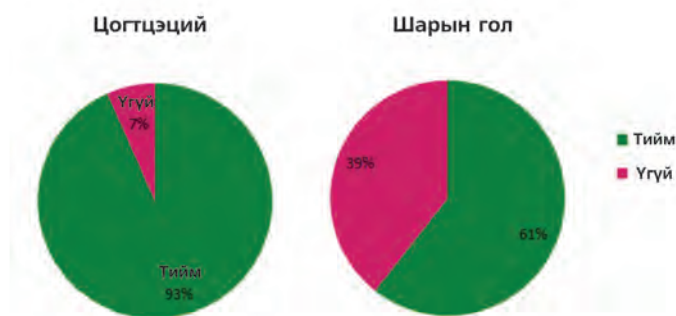
Уурхайд орж ажиллавал сайн хөлс авч, санхүүгийн байдлаа дээшлүүлдэг ч малчид компаниудтай албан гэрээ хэлэлцээ хийж, бизнесийн боломжоо өргөтгөн, тогтвортой орлоготой байж, санхүүгийн капиталгаа улам бэхжүүлэх шаардлагатайг судалгаанд оролцсон хүмүүс ярьж байлаа.

Нийгмийн капитал

“Сүүлийн жилүүдэд манай сумын төв малчдын хотхоноос уурхайн хотхон болж тэлснээр нилээн олон малчин өрхүүд мал хуйгаа борлуулаад сумын төвд шилжин суурьшиж байна.”

Цогтцэций сумын ТГ-ын удирдах ажилтан

Судалгааны явцад хүмүүс уул уурхайгаас нийгмийн капиталд нөлөөлж буй нийтлэг сөрөг, мөн цөөн тооны эерэг үр нөлөөний талаар ярьж байлаа. Судалгаанд хамрагдсан орон нутгийн иргэдийн сүүлийн 8 жилийн хугацаанд ажигласан өөрчлөлтийг Дүрслэл 7.-д үзүүлэв. Олон жилийн уурхайн түүхтэй Шарын голын оршин суугчдын 61 хувь нь бичил уурхай ашиглах болон гар аргаар олборлох явдал газар авсан, мөн том уурхайнуудыг хувьчилсан явдлыг тэдэнд ажиглагдсан томоохон өөрчлөлт гэж үзсэн байна. Харин Цогтцэцийчүүд сүүлийн 8 жилд ажиглагдсан уул уурхайн салбарын өсөлттэй холбоотой ирмүүн өөрчлөлтүүд байгаа гэж үзсэн боловч судалгаанд хамрагдсаны 93 хувь нь сүүлийн үед уурхайд ажиллахаар ирсэн олон хүмүүс, гэрээт ажилчдаас болж орон нутгийн соёл, үнэлэмж өөрчлөгдөхөд хүрч байна гэжээ.

Дүрслэл 21. Сүүлийн 8 жилд орон нутагт өөрчлөлт гарсан эсэх талаар судалгаанд оролцогчдын өгсөн хариулт

Нүүдэлчин соёл иргэншлийн уламжлалтай өнөө цагийн монголчууд хот, хөдөөд хаа ч амьдарсан ялгаагүй буурал түүх, зан заншлаа гүнээ хүндэтгэн дээдэлдэг онцлогтой. Гэвч судалгаанд хамрагдсан малчид уул уурхай эрчимтэй өрнөснөөр залуу малчид хот газар ямар нэгэн мэргэжил эзэмшин цалинтай ажил хийх сонирхолтой болж байгаа тухай ярьж байлаа. Өрхийн нэг гишүүн уурхайд ажиллаж цалин хөлс авчран, бусад нь малаа маллаад амьжиргаагаа залгаж байвал их л боломжийн гэж асуулгад оролцсон хүмүүсийн ихэнх нь үзэж байв. Гэвч малчин залуус уламжлалт мал аж ахуйгаа орхин, уурхайн салбар луу шилжсэнээр монголын уламжлалт малч ухаан, мэдлэг туршлага, чадвар алдагдаж эхлэх аюул нүүрлэх вий гэсэн эмзэглэл хүчтэй байна.

Үүний зэрэгцээ уул уурхайн үйл ажиллагаа өрнөснөөр бусад орон нутгаас олон хүн шилжин ирж нийгмийн амьдралд нилээн дэвшилтэт өөрчлөлт гарсан гэж судалгаанд оролцсон залуучууд үзэж байна. Жишээ нь, сүүлийн жилүүдэд Цогтцэцийн өсвөр үеийнхэн, залуучууд хот газраас болон бусад аймгаас ирсэн хүмүүстэй чөлөөтэй ярилцан мөн facebook гэх мэт сошиал медиагийн сүлжээг ашиглан танин мэдэхүйн болон харилцааны соёл, мэдээллийн хувьд ихээхэн дэвшилттэй байгаа талаар ярьж байлаа.

Нөгөөтэйгүүр, нийгмийн харилцаанд гарсан зарим дэвшилтэт өөрчлөлт болон уул уурхайгаас хамааралтай

эдийн засгийн өсөлтийн зэрэгцээ хүн ам урьд үзэгдээгүйгээр хэт бөөгнөрч, замын хөдөлгөөн, зам тээврийн осол, архидалт, зодоон цохион ихэссэн нь орон нутгийнхны сэтгэлийг зовоодог болжээ. Бичил уурхай, нинжа маягийн аж амьдрал, уртасгасан цагаар уурхайд хөдөлмөр эрхлэх зэрэг шалтгаанаар ар гэртээ үр хүүхдээ удаан хугацаагаар харгалзах, асрах хүнгүйгээр орхидог болсоноор хүүхдүүд дангаараа гэрээ авч явах, “өөрсдийгөө болгох” зэрэг нийгмийн шинэ үзэгдлүүд буй болжээ. Ийм нөхцөл байдалд хүүхдүүд янз бүрийн хэлбэрийн хүчирхийлэлд өртөх магадлал өндөр байдаг. Түүнчлэн, өрхийн тэргүүн нь уурхайн ээлжийн хуваарьт ажилд шилжсэнээр гэр бүлийн хэвийн амьдрал, хэмнэлд өөрчлөлт гарч, зарим хүмүүсийн ярьж байгаагаар ялангуяа залуу гэр бүлүүдэд үл ойлголцох, гэр бүл салах улмаар гэр бүлийн хүчирхийллийн үзэгдэл газар авч байна.

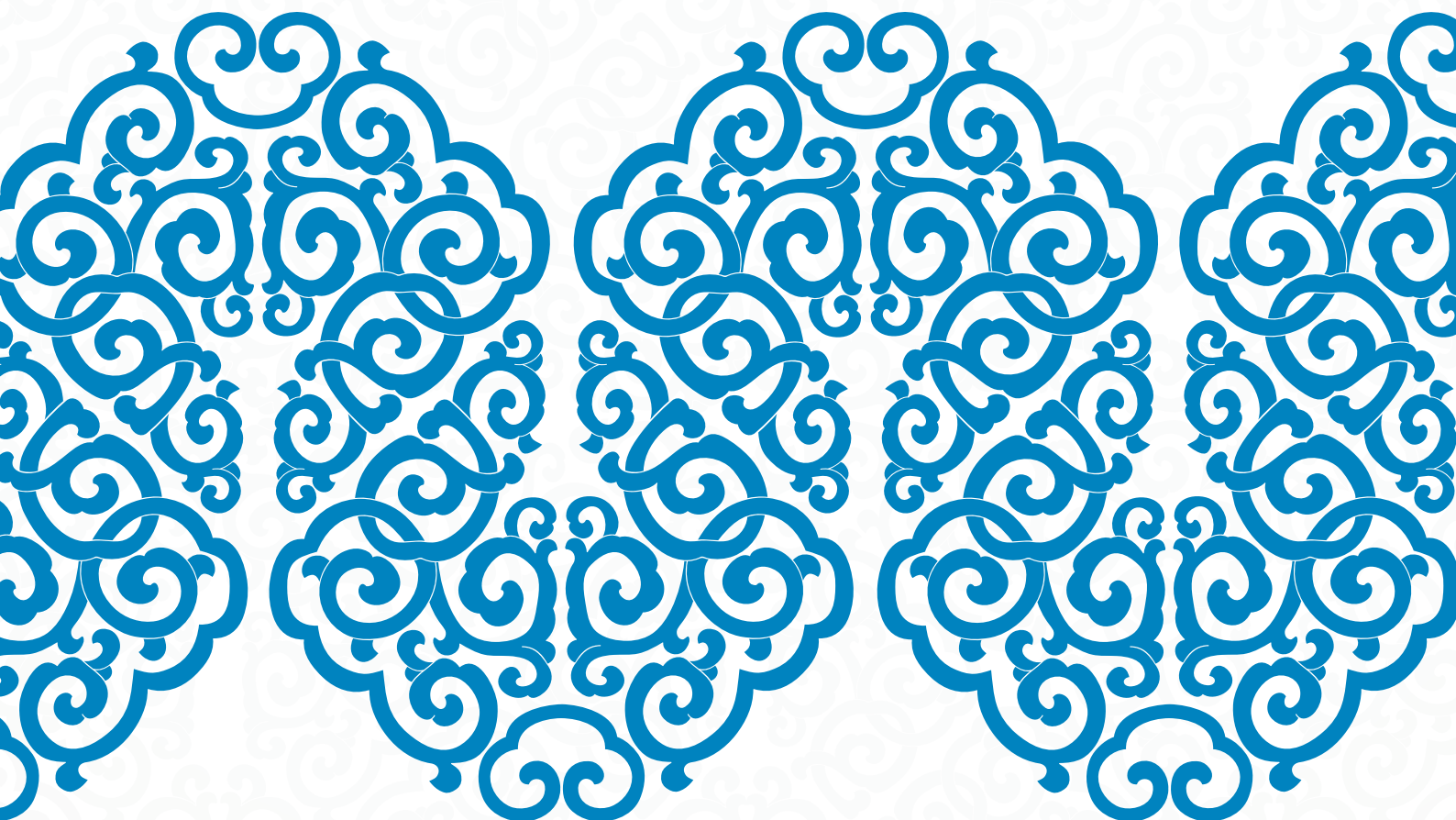
“Эрэгтэйчүүд архидаж, согтохоороо зодоон цохион хийдэг. Тэгээд хүүхэд, эмэгтэйчүүдийг машинаараа элдэж давхина... Энержи Ресурс 2014 оны өвлөөс сумын төвийн гудамжаар гэрэлтүүлэг тавьснаас (Засгийн газартай хамтарсан байж магад) хойш согтуучууд ингэж авирлах нь цөөрсөн”

Цогтцэций сумын залуу оршин суугч

Зарим уул уурхайн компаниуд эдгээр сөрөг үзэгдлүүдийг бууруулан, шийвэрлэхийн тулд сумын иргэд, малчидтай хамтран ажиллах орон зайг эрэлхийлэн, тухайн нутаг оронд тав тухтай амьдрал ахуй, өндөр бүтээмжтэй үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааг дэмжин ажиллаж, орон нутгийнхны аюулгүй байдлыг хангахын тулд гудамжны гэрэлтүүлэг төсөл, эмэгтэйчүүдийн эрүүл мэндийн төв зэргийг дэмжин ажиллаж байна.

Говь, хангайн бүсэд хийгдсэн энэхүү судалгааны үр дүнгээс харахад Монгол оронд уул уурхайг хөхүүлэн дэмжиж хөгжүүлэх явцад “орон нутгийн хөгжил”-ийн асуудал хамгийн “ээдрээтэй” байгааг ажиглаж болно. Энэ нь төвлөрүүлэн удирддаг тогтолцоо орон нутгийн түвшинд гарч буй өөрчлөлтийн хурдтай тэр бүр зохицон уялдахгүй байгаагаар холбоотой.

хЗ Ус ба уул уурхай

3.1 Усны нөөц ба уул уурхай

Монгол улс нь дэлхийн бусад улс орнуудтай харьцуулахад хязгаарлагдмал усны нөөцтэй, хуурай уур амьсгалтай орон юм. Жилийн дундаж тунадасны хэмжээ говийн бүсэд 50 миллиметрээс (мм) бага, харин чийг илүү унадаг хангайн бүсэд 400 мм хүрнэ (*Davaa et al., 2007*). Монголын нийт цэнгэг усны нөөцийн 80 орчим хувийг бүрдүүлдэг гүний ус нь үндэсний амин чухал баялаг юм (*UN Water Country Brief: Mongolia, 2013*).

Монгол оронд усны нөөцийн хомсдолоос үүссэн дарамт нэмэгдэхэд уур амьсгалын өөрчлөлт, ойн нөөцийн хомсдол, усалгаатай тариалан, нийгэм-эдийн засгийн хүчин зүйлс, улам муудсаар буй усны орхигдсон дэд бүтэц, хөрсний элэгдэл, зохицуулалтгүй газар ашиглалт болон хурдтай хөгжиж буй уул уурхайн салбар зэрэг олон хүчин зүйл нөлөөлж байна. Ширгэсэн гол горхи, нуур, булгуудын тоо 2003 оноос 2007 оны хооронд 30 хувь нэмэгдсэн нь Монгол улсад усны нөөц хомсдож байгаагийн жишээ юм (*Dagvadorj et al., 2009*).

Дүрслэл 22. Говийн гар худаг

Шигтгээ 5. Шарын гол ба Таван толгойн уурхайд хийсэн харьцуулсан судалгаа

Усны нөөцийн ялгаатай байдал:

Шарын гол уурхай нь монгол орны хур тунадас их унадаг хойд хэсэгт байрлах ба энд жилийн турш үл тасалдах гол мөрний урсгал хүн амд цэвэр усны эх үүсвэр болдог. Харин Таван толгойн уурхай нь ил урсах гол мөрөнгүй, малчид гүехэн худгийн уснаас хамааран амьдардаг өмнийн говьд байрладаг.

Усны менежментийн ялгаатай байдал:

Шарын голд хурын ус цооног руу орсноос бага зэрэг илүүдэл ус үүсдэг бөгөөд үүнийг шахуургаар цооногоос гол руу оруулдаг. Энд мөн голын урсгалын дээд талд далан барьж ус ашигладаг гар аргаар олборлох уурхайнууд бий. Таван толгойн нүүрсний уурхайн цооног руу мөн бага хэмжээний ус ордог бөгөөд энэ усыг хуримтлуулан голцуу уурхайд ашигладаг. Таван толгойн уурхай нь нүүрс угаахад ус ашигладаг ба үүнийгээ хавь ойрын гүний усны давхаргад байрлуулсан цооногоос авдаг. Энэ бүс нутагт ус хомс учир уурхайн компани усны системээсээ зэргэлдээ орших Цогтцэций сумыг усаар хангаж байна.

Усны асуудалд хандах ялгаатай байдал:

Шарын голд айл өрхүүд голын усны чанарт сэтгэл зовж усыг нь хэрэглэх аргагүй болох вий гэж түгшиж байна. Усны чанар муудаж байгааг тэд ГАОУБУ-тай холбон ойлгож, уурхайн үйл ажиллагааны энэ хэлбэрт зохицуулалт, мониторинг дутагдаж байгаад сэтгэл зовж байна. Таван толгойн уурхай орчмын айл өрхүүд том хэмжээний нүүрсний уурхай, түүний гүний усны давхаргаас сорж буй ус өөрсдийнх нь хэрэглэдэг гүехэн худгийн усны түвшинд нөлөөлнө хэмээн түгшиж байна. Таван толгой уурхайн усны ашиглалтад тавих хяналт, зохицуулалт Шарын голынхоос илүү байна. Гэвч ил тод байдал дутмаг, эрх мэдэлтнүүдийн ашиг сонирхлын зөрчил оролцогч талуудын итгэлийг алдагдуулах байдал дээрх хоёр орон нутагт түгээмэл байна.

Уул уурхайн хөгжил усны нөөцөд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй байдал нь монголчуудын сэтгэл зовних, бухимдах ноцтой шалтгаан болж, энэ нь сүүлийн арваад жил өрнөж буй Онги гол хөдөлгөөн тэргүүтэй нутгийн иргэдийн эсэргүүцлээр илэрч байна. Онги гол хөдөлгөөн анх уул уурхайн үйл ажиллагааг зохицуулах тогтолцоо сул үед алтны уурхайн хариуцлагагүй үйл ажиллагааны улмаас байгаль орчинд учирсан хор хохирлыг эсэргүүцэн гарч ирсэн байдаг.

2000-аад оны дундуур жижиг хэмжээний уурхайнууд ус ихээхэн бохирдуулсан хэрэг гарсан нь усны асуудалд анхаарал хандуулах шалтгаан болж Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний тухай хууль гарахад түлхэц болжээ. Гар аргаар олборлох болон том хэмжээний уурхайнуудыг ашигласнаас Монгол улсын усны нөөцийн хэмжээ, чанар доройтож байгааг харуулсан судалгаа цөөнгүй хийгдсэн байна (*Brumbaugh et al., 2013; Stubblefield et al., 2005*).

Уул уурхайн том хэмжээний төслөөс үүдэн гарч болзошгүй эрсдлийг төсөл батлан хэрэгжүүлж эхлэхийн өмнө ойлгох, улмаар тэдгээр эрсдлийг бууруулахын тулд шинжээчдийг ажиллуулан усны нөлөөллийн үнэлгээ хийдэг боловч урт хугацаанд мониторинг хийгддэггүй, суурь мэдээлэл байхгүй тул эдгээр үнэлгээ үнэн бодитой хийгдэхэд бэрхшээлтэй байдаг. Монголын газар нутгийг бүхэлд нь хамарсан гидрологийн зураглал хийгдсэн байдаг ч гадаргын доорх усны талаар мэдээлэл бага байдаг.

Мөн төрийн өмчит уурхайн компаниуд болон бусад үйлдвэрүүд усны хэрэглээндээ, тэр нь хүрээлэн буй байгаль орчинд, ойролцоо амьдарч буй хүн амд хэрхэн нөлөөлж байгаад хангалттай мониторинг хийлгүй явж иржээ. Энэхүү мэдээллийн хомсдол нь уул уурхайн үйл ажиллагаа усны нөөцөд нөлөөлж буй байдлыг байгалийн болон хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй хүчин зүйлийн нөлөөлөлтэй харьцуулан үзэхэд хүндрэлтэй байна. Гар аргаар олборлох уурхай усны нөөцөд хэрхэн нөлөөлж байгаа талаар хийсэн үнэлгээ, ойлголт бүр ч хомс байна.

Уул уурхай нь хэдийгээр усны нөөцөд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй ч хариуцлагатай байдлаар хөгжүүлж чадвал усны нөөц, ашиглалтыг сайжруулах боломжтой. Жишээлбэл уул уурхайн төслүүд усны нөөцөд дараах байдлаар нөлөөлж болно. Үүнд:

- Уурхайн цооногоос гарсан илүүдэл ус газрын гадарга дээрх урсгалыг нэмэгдүүлэн (хэрэв усны чанар сайн бол) ашиглахад хялбар усны эх үүсвэр болно.
- Уурхайн нөхөн сэргээлтийг хийхдээ усны эргийг, ойр орчмын ургамлын бүрхүүлийг сэргээх, сайжруулах замаар гидрологийн тогтолцоог эрүүлжүүлэн сайжруулахад хувь нэмэр оруулж болно.
- Шинэ дэд бүтцийг бий болгох замаар уурхай ашиглаж буй орон нутгийн усан хангамжийг, мөн бохир усны дахин ашиглалтыг сайжруулж болно.

Дүрслэл 23. Ус уурхайн цооногоос голд цутгаж буй цэг

3.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын зохицуулалт

Монгол улсад усны талаарх эрх зүйн орчин үндсэндээ бүрэлдсэн бөгөөд усны нөөцийн менежмент болон байгаль орчны хамгаалалтай холбоотой дараах өөрчлөлтүүд сүүлийн үед хийгджээ. Үүнд:

- Усны тухай Монгол улсын хууль, 2012 (шинэчилсэн)
- “Ус” үндэсний хөтөлбөр, 24-р зүйл, УИХ, 2010
- Усны 29 ай сав газрын захиргаа байгуулагдсан, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайдын 332 тоот тушаал, 2009
- Улсын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, Монгол улсын Засгийн газрын 389-р тогтоол, 2013
- Сав газрын усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал, Байгаль Орчин, Ногоон Хөгжлийн сайдын 187 тоот тушаал, 2013
- Усны сав газрын зөвлөл байгуулах үлгэрчилсэн дүрэм, Байгаль Орчин, Ногоон Хөгжлийн сайдын 124 тоот тушаал, 2013

Уул уурхайн усны нөөцөд нөлөөлөх байдлыг, түүний дотор усны сав газруудад хуримтлагдсан нөлөөлөл ямар байхыг анхаарч судлах хэрэгцээ Монгол улсын усны бодлого, эрх зүйн орчин, ялангуяа Усны тухай Монгол улсын хуулинд тусгалаа олсон байна.

2009 онд УИХ-аас Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хууль (“Урт нэртэй хууль” гэж нийтээр нэрлэх болсон) баталсан нь уурхайн олон хэлбэрийг хууль бус болгож зарим чухал, эмзэг усны нөөцийг хамгаалах боломжийг нээжээ. Энэ хууль нь мөн малчид болон уул уурхайн компаниудын хоорондын зөрчлийг багасгах зорилго агуулсан байна.

Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хуулийн (2012) дагуу усыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар, түүний дотор уурхайн үйл ажиллагаанд ашиглахын тулд ус ашиглах зөвшөөрөл авах, ус ашигласны төлбөр төлөх, усны хэрэглээндээ мониторинг хийх ёстой. Усыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашиглагч аж ахуйн нэгж, байгууллагууд усны гольдрилыг өөрчлөх нь хуулиар хориотой бөгөөд эдгээр заалтыг биелүүлээгүй, гол ус бохирдуулсан хэрэглэгчид торгууль төлөх ёстой. Ахуйн зориулалтаар, мал аж ахуйд ус хэрэглэхэд төлбөр төлдөггүй боловч худаг ашигласны, сэргээн засварласны төлбөр төлөх нь бий (*Tuinhof and Buyanhisnig, 2010*).

Монгол улс ийнхүү уул уурхайд ашиглаж буй усны менежментийг зохицуулах бодлого, эрх зүйн орчноо ихээхэн сайжруулаад байгаа ч бодлого, зохицуулалтыг хэрэгжүүлэх, хяналт тавих чадавхийг хөгжүүлэх асуудалтай тулгарч байна. Уурхайн усны шинжээчдийг ажиллуулах, орчин үеийн уурхайд ашиглах болсон нарийн технологитой танилцан эзэмших хүний болон санхүүгийн нөөц Засгийн газарт байхгүй бөгөөд үүний улмаас байцаагчдын хангалттай, найдвартай мэдээлэл цуглуулах, алдаа дутагдлыг залруулах боломж хязгаарлагдаж байна.

3.3 Усны нөөц: Малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал

Малчид ган гачигийг даван туулахын тулд нутаг орныхоо усан хангамжийн талаарх мэдээллээ үеэс үед дамжуулан өгдөг уламжлалтай. Монгол орны Хангай Хөвсгөлийн уулсаас говь цөл хүртэлх бэлчээр нутагт усны нөөц жигд бүс байдаг тул малчид усаа даган хагас нүүдлийн байдалтай амьдардаг байна.

Орон нутаг дахь ил тод байдал

Орон нутгийн захиргаа бичил уурхай ашиглах лицензийг компаниудад олгохдоо нутгийн усны нөөц болон малчдын амьдралд ноцтой нөлөөлөх байдлыг үл хайхран, орон нутгийн оршин суугчидтай зөвлөлддөггүй гэж Шарын гол сумын зарим малчид хэлж байлаа.

Тэд тус нутагт үйл ажиллагаа явуулж буй Солонгосчуудын эзэмшдэг бичил уурхайнууд малчдын ундны усны худгаас шахуургаар шууд ус сорон ашиглаж байна гэж үзэн, сэтгэл нь их зовж байв. Засгийн газар, орон нутгийн захиргаанаас уурхай ашиглах зөвшөөрөл олгох, хяналт тавих, хууль хэрэгжүүлэх үйл явцыг илүү ил тод болгох нь түншлэгчдийн хооронд итгэлцэл бий болгоход чухал ач холбогдолтой.

Усны хомсдол малчдын тогтвортой амьжиргаанд, тэдний оршин сууж буй газар нутгийн экосистемд эрсдэл учруулж байгаа талаар НҮБХХ-өөс 2014 онд цохон тэмдэглэжээ. Малчид гадаргын ус, хур тунадас, гүний усны булаг, гүний худаг зэрэг усны нөөцөд түшиглэж амьдардаг. Чанартай сайн ус хэрэглэх боломж нь өрхийн гишүүдийн эрүүл мэнд, хоол тэжээл, ариун цэвэрт сайн нөлөөтэй байдаг бол сайн чанарын ус үгүй бол ядуурлын үзүүлэлтүүд доошилдог.

Өрхийн доторх ажил үүргийн хуваариас үүдэн эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн хувьд усны асуудал харилцан адилгүй байна. Жишээ нь монголд эмэгтэйчүүд хоол унд хийх, цэвэрлэх, хүүхдийн эрүүл мэнд, ариун цэвэр, сүү цагаан

идээ бэлтгэх зэрэг ажил үүргийг голчлон хариуцдаг бол эрэгтэйчүүд ус авах, малаа услах ажлыг голчлон хийдэг. Иймд дараах зүйлсийг анхаарах шаардлагатай. Үүнд:

- Усны хэрэглээний хэлбэрийн өрхийн доторх ялгаатай байдал (ялангуяа ус ховор үед энэ нь бүр хүчтэй илэрнэ),
- Эмэгтэй эрэгтэй хүмүүсийн усны менежментийн төлөвлөгөө, бодлогод, мөн тэдгээрийн хэрэгжилтэд нөлөөлөх, оролцох байдал,
- Ус авах, тээвэрлэх арга зам, горим дахь ялгаатай байдал,
- Ус, бохир ус зайлуулах системийг хувьчлахын үр ашиг, эдийн засгийн ашиг тус болон өртгийн жендэрийн чиг хандлага (Hawkins, Seager, p18, 2009).

Монгол улсад олборлох үйлдвэрлэл хөгжиж усны хүртээмж, олдоц, чанар өөрчлөгдөхийн хэрээр үүнээс гарах үр дагаврыг ойлгож усны менежментийн төлөвлөгөөнд тусгахад усны хэрэглээн дэх жендэрийн чиг хандлага улам бүр ач холбогдолтой болж байна.

Дүрслэл 24. Бичил уурхай олон цөөрөм гарган ашигласнаар усны нөөц багасаж байна.

Байгалийн капитал

Гол мөрөн, нуур цөөрөм зэрэг гадаргын ус болон гүний ус нь нийгмийн хөгжлийг, өргөн хүрээний экосистемийн үйлчилгээг тэтгэх амин чухал байгалийн капитал юм. Уул уурхай ашигласнаар усны капитал малчдын амьдралд нөлөөлөх байдлаараа дараах хэлбэрүүдээр өөрчлөгддөг. Үүнд:

- Голын урсгал, гүний усны болон нуур цөөрмийн түвшин өөрчлөгдөх,
- Усны чанар өөрчлөгдөх,
- Усыг түшсэн экосистем өөрчлөгдөх.

“Өнгөрсөн жилээс (2013) усны чанар сайжирч эхэлсэн. Өмнө нь гар аргаар олборлогчид алт угаахдаа хориотой химийн бодис ашиглаж байсан нь эрүүл мэндэд хортой байсан. Одоо энэ байдал өөрчлөгдөж гол эрүүлжиж эхэлсэн”.

Шарын гол сумын гар аргаар олборлох уурхайн ойролцоо амьдардаг малчин эмэгтэй

Уул уурхайн үйлдвэрлэлд зайлшгүй шаардлагатай байдаг усны хэрэглээний улмаас гадаргын болон гүний ус багасдаг. Чийглэг цаг агаартай газарт энэ хорогдол төдийлөн чухал биш байдаг бол Монгол орны усны хомсдолтой газар нутгуудад, ялангуяа гүний уснаас хамааралтай газар нутгуудад малчдын болон ус хэрэглэж буй бусад хүмүүсийн хувьд ихээхэн нөлөөтэй. Жишээ нь Дэлхийн банкнаас гаргасан тайланд Өмнөговийн говийн бүсийн гүний усны нөөц усны өсөн нэмэгдсэн хэрэглээг 12 жил хангахад л хүрэлцэхээр байна гэжээ (Tuinhof and Buyanhisnig, 2010).

“Усны чанар муудаад л байна... бичил уурхайнуудын гаргасан олон цөөрмөөс болж ус ширгэж байна.”
Шарын голын сумын малчин

Уул уурхайн үйлдвэрлэл хөгжих нь усны хэрэглээг өөрчлөхөөс гадна голын ус хуримтлуулах далан, цөөрөм байгуулах, уурхайн цооног руу суваг шуудуу татан урсгах, гүний усыг ашиглах, гадаргын усны голдрилыг өөрчлөн уурхайн бүс рүү чиглүүлэн урсгах зэргээр байгаль дахь усны нөөцийн хүртээмжийг орон зай болон цаг хугацааны хувьд өөрчилдөг байна. Том хэмжээний цөөрмүүд байгуулснаар усны ууршилт нэмэгдэн гүний ус хорогдож, урсгал усны байгалийн шинж төрх алдагдан, голын усаар тэжээгддэг горхи булаг, намагт тунадас, эрдэс бодис хүрч очихоо больж, голын экосистемийн үйлчилгээнд сөргөөр

нөлөөлдөг (Дүрслэл 24).

Уурхай ашигласнаас мөн дараах хүчин зүйлс усны нөөцөд сөргөөр нөлөөлдөг байна. Үүнд:

- Агаарт цацагдсан хад чулуу, тоос шороо,
- Уурхайн үйлдвэрлэлд ашигласан химийн бодис,
- Санаандгүй алдагдсан химийн бодис,
- Хөрсний эвдрэл.

“Алтны уурхайнууд л гол бохирдуулаад байгаа юм. Нүүрсний уурхай 1960-д оноос ажиллаж эхэлсэн атал голын ус цэвэрхэн л байсан. Одоо алтын уурхайнуудаас болж ус бохирдоод зогсохгүй голын түвшин ч доошилж байна.”

Шарын гол сумын малчин өрх

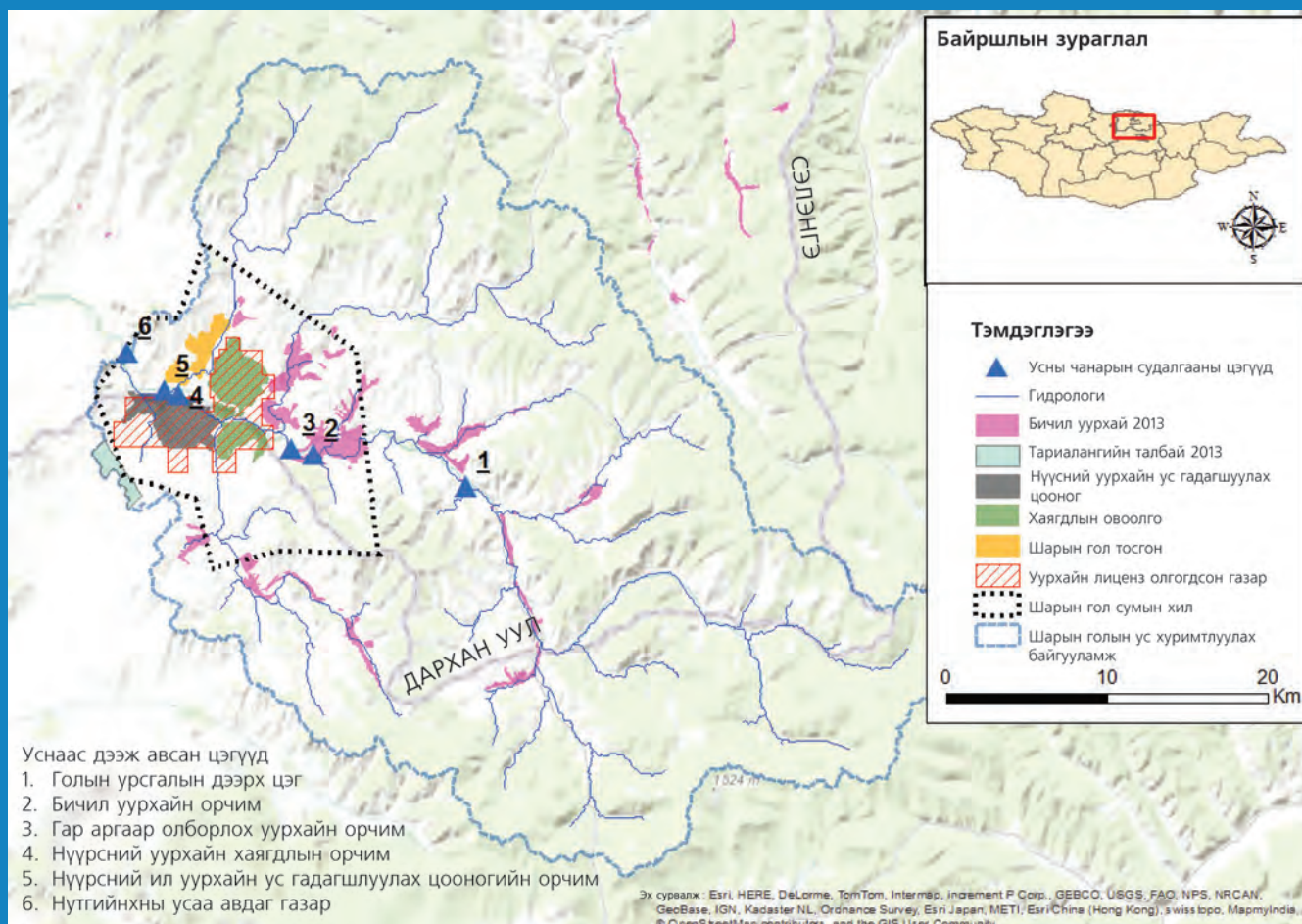
2014 онд Шарын голын уснаас авсан дээжийг шинжлэхэд усны чанарыг алтны жижиг уурхайнууд ихээхэн муутгаж, харин том хэмжээний нүүрсний уурхай харьцангуй бага нөлөөлж байлаа. Уурхайн бус зарим үйл ажиллагаа ч усны чанарт мөн нөлөөлж байв. Усанд гарч буй эдгээр өөрчлөлтийн хэмжээ болон шалтгааныг сайтар ойлгохын тулд цаашид голоос дээж авч судлах шаардлагатай байна.

Дүрслэл 25. Бичил уурхайн далан (2014 оны 8-р сар)

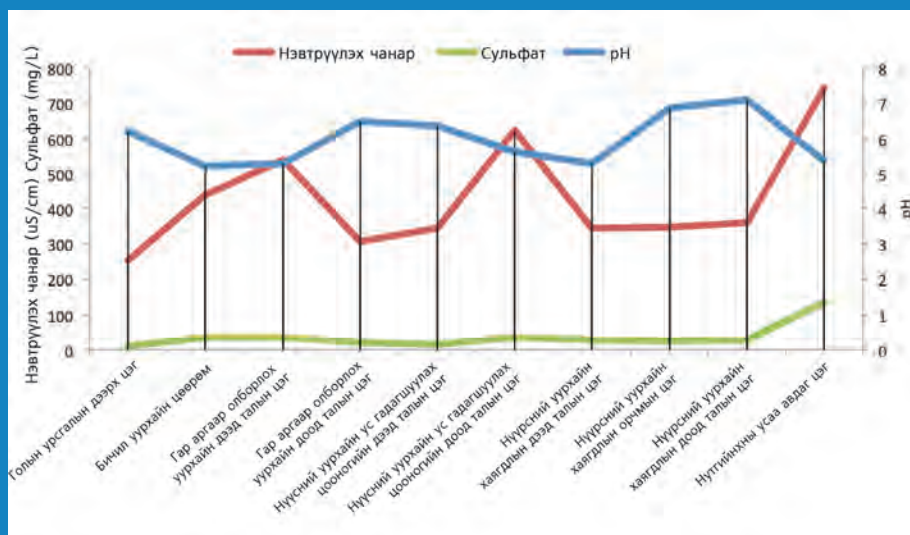
Шигтгээ 6. Шарын голын усны чанарын тухай

Шарын гол нь эх авсан газраасаа ГАОУБУ, Шарын голын нүүрсний уурхай, Шарын гол хотыг дайран өнгөрч малын бэлчээрт хүрдэг. Голын усыг уурхайчид, малчид, бусад хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхлэгчид ашиглахаас гадна өрхүүдийн хэрэглээнд мөн ашигладаг. Өмнө нь голоос загас барьж усанд нь ордог байжээ. Голын гольдрил болон уурхайнуудын байршлыг доорх зурагт харуулав.

Шарын голын усны чанар юунаас болж, хэрхэн өөрчлөгдсөнийг сайтар ойлгохын тулд илүү өргөн хүрээний судалгаа хийх шаардлагатай байна. Гэвч усны чанарын үзүүлэлтүүдийг (жишээ нь урсгалын янз бүрийн цэгүүдэд болон улирлаар эдгээр үзүүлэлтүүд хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг) дээж авч шинжлэх нь усыг бохирдуулж буй хүчин зүйлсийн шинж чанар, эх үүсвэрийг тогтооход тустай. 2014 оны наймдугаар сард хийсэн ийм шинжилгээний үр дүнг доор харуулав.

Шинжилгээний үр дүнгээс үзэхэд усны чанар 2014 оны зун жижиг хэмжээний уурхайнуудын орчимд хамгийн муу байсан ба гар аргаар олборлох уурхайнуудыг дамжин өнгөрөхдөө нийлэн цутгасан горхи булгийн усаар шингэлэгдэн дээрдэж байлаа. Уурхайн цооногоос шавхсан ус голын усны чанарт мэдэгдэхүйц нөлөөлөхгүй, харин нүүрсний уурхайн хаягдал ус бага зэрэг давс агуулсан байв. Нүүрсний уурхайгаас орон нутгийнхны хэрэглэж буй хэсэгт очихдоо усны чанар өөрчлөгдөж байгаа нь уурхайн бус хүчин зүйлс нөлөөлж байгааг харуулж байна.

Шарын голын усны чанарын тухай (үргэлжлэл)

Усны чанарт хийсэн энэ шинжилгээ нь тандалтын шинжтэй бөгөөд цаашид олон удаагийн давтан шинжилгээ хийж судалснаар усны чанарт нөлөөлж буй гол хүчин зүйлсийг тодорхойлж усны чанарыг сайжруулах арга замыг илрүүлэхэд туслах болно.

Шинжилгээний үр дүнгээс үзэхэд усны чанар 2014 оны зун жижиг хэмжээний уурхайнуудын орчимд хамгийн муу байсан ба гар аргаар олборлох уурхайнуудыг дамжин өнгөрөхдөө нийлэн цутгасан горхи булгийн усаар шингэлэгдэн дээрдэж байлаа. Уурхайн цооногоос шавхсан ус голын усны чанарт мэдэгдэхүйц нөлөөлөхгүй, харин нүүрсний уурхайн хаягдал ус бага зэрэг давс агуулсан байв. Нүүрсний уурхайгаас орон нутгийнхны хэрэглэж буй хэсэгт очихдоо усны чанар өөрчлөгдөж байгаа нь уурхайн бус хүчин зүйлс нөлөөлж байгааг харуулж байна.

Голын усны чанарт мониторинг хийхэд орон нутгийн иргэдийн оролцоо:

Дээр харуулсан Голын усны талаарх суурь мэдээллийг (нэвтрүүлэх чанар ба pH) цуглуулахад хялбар бөгөөд орон нутгийн иргэд үүнийг маш бага зардлаар хийх боломжтой.

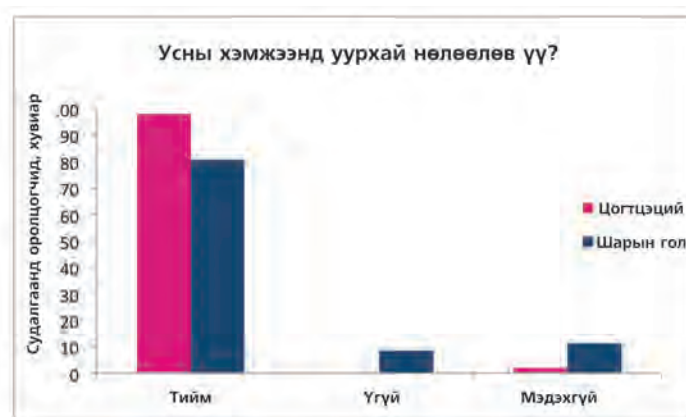
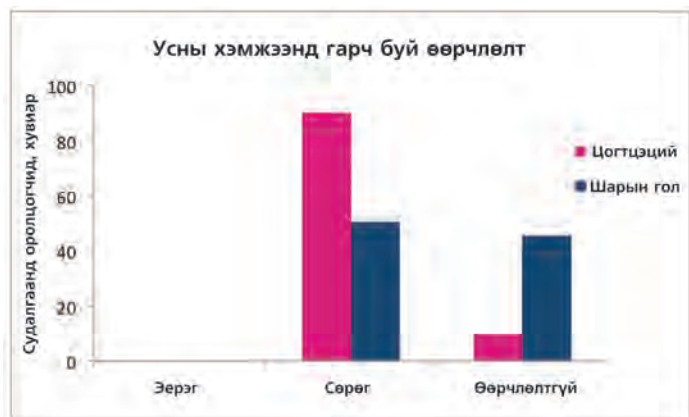
Орон нутгийнхан эдгээр мэдээллээ мэргэжилтнүүдийн тусламжтай тайлбарлан, металл зэрэг бусад үзүүлэлтийг нэмж хэмжсэнээр усны чанар, түүнтэй холбоотой гарсан асуудлыг шийдэх талаар мэдлэг мэдээлэлтэй болно.

Уурхайн болон усны нөөцийн хэлбэр зэрэг олон зүйлээс хамаарч уул уурхайн үйл ажиллагаа усны чанарт харилцан адилгүй нөлөөлж байгааг бидний хийсэн тоон болон чанарын судалгааны ярилцлага, мөн усны дээжид хийсэн шинжилгээ харууллаа. Жишээ нь том хэмжээний уурхай ажиллаж буй, хуурай уур амьсгалтай Цогтцэцийд малчдын хувьд уул уурхайн үйлдвэрлэлийн усны хэмжээнд нөлөөлөх байдал хамгийн чухал асуудал болж байна (Дүрслэл 26).

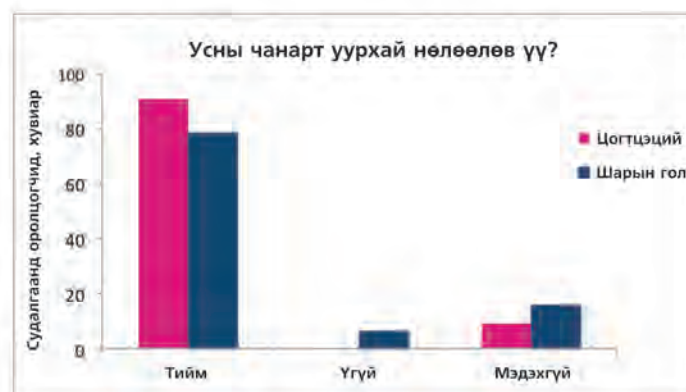
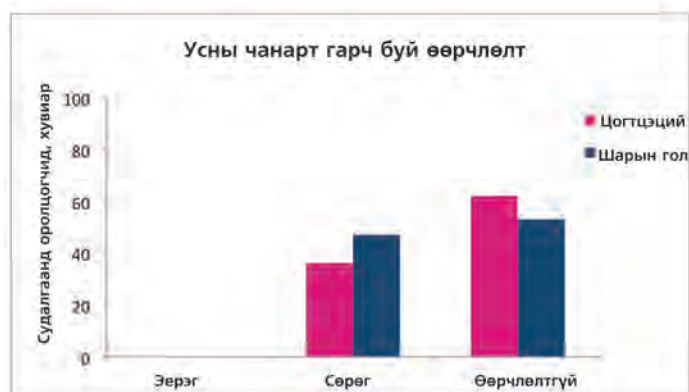
Шарын голын харьцангуй чийглэг бүсэд бүх хэлбэрийн уурхай ажиллаж, түүнээс гар аргаар олборлох уурхайн үйл ажиллагаа давамгайлж байгаа бөгөөд энд судалгаанд

оролцогчдын хувьд усны чанар илүү чухал асуудал байлаа (Дүрслэл 27).

Усны нөөцтэй холбоотой бэрхшээлийг хурцатгахгүйн тулд уурхайн үйл ажиллагаанд үр ашигтай усны менежментийн стратеги хэрэгжүүлэх, усны нөөцийг хадгалах боломжит арга замыг илрүүлэх зэрэг олон стратеги ашиглаж болно. Жишээ нь Австралийн BHP Billiton's Olympic Dam уурхай усны нөөцөд, түүний дотор усны чанарт аль болох бага нөлөөлөхийн тулд нилээд хэдэн стратеги хэрэглэж байна (Шигтгээ 8).

Дүрслэл 26. (а) Усны хэмжээнд гарч буй өөрчлөлт, (б) Усны хэмжээнд уурхай нөлөөлөв үү?

Дүрслэл 27. (а) Усны чанарт гарч буй өөрчлөлт, (б) Усны чанарт уурхай нөлөөлөв үү?

Шигтгээ 7. Дэлхийн шилдэг туршлага: Хаягдал усны менежментийн стратеги, BHP Billiton's Olympic Dam Уурхай, Австрали улс

Австралийн BHP Billiton's Olympic Dam уурхай нь зэс, алт, мөнгө, уран олборлодог дэлхийн хамгийн том уурхайнуудын нэг юм. Энэ уурхай нь цэнгэг усны нөөц багатай, нутгийн оршин суугчид гүний худаг болон Их Артезийн сав газрын булаг шанднаас усны хэрэгцээгээ хангадаг цөлөрхөг бүсэд байрладаг. BHP Billiton уурхай нь усны орчныг ойлгох, ус хэрэглэгчдэд сөргөөр нөлөөлөхгүйн тулд усны менежментийн хөтөлбөр нэвтрүүлсэн байна.

Энэ төслөөс дараах сайн туршлагыг харж болно. Үүнд:

- Бүс нутгийн уст давхаргын тогтолцооны гидрогеологийн шинж чанарыг ойлгох, уул уурхайн төсөл усны нөөцөд ямар арга замаар сайн нөлөө үзүүлж болохыг тодорхойлох зорилгоор судалгаа хийж мэдээлэл цуглуулах,
- Уурхайд хэрэглэж буй усны ууршилтыг багасгах, хаягдал хүдрээс усыг эргүүлэн ялгаж авах зэрэг аргаар усны хэрэглээг үр ашигтай болгон цэнгэг усны хэрэглээг аль болох бууруулах,
- Усны гүн давхаргаас их давстай усыг хайн олж ашиглан цэнгэг ус, булаг шандыг аль болох хөндөхгүй байх,
- Бүс нутгийн усны дэд бүтцийг сайжруулах, газар эзэмшигчдэд усыг үр ашигтай зарцуулахад нь туслахад зориулан Засгийн газраас 2.2 сая австрали долларын хөрөнгө оруулалт хийсэн,
- Усны менежментийг ил тод болгох, тухайлбал усны хэрэглээг өдөр бүр хэмжин олон нийтэд дор бүр нь мэдээлэх.

Эх сурвалж: ICMM, 2012

Биет капитал

Усны шахуурга, дамжуулах хоолой, гүний усны худаг, далан болон хувь хүмүүс, орон нутгийн оршин суугчдын байгалийн усны нөөцөөс хүртэх ашиг тусыг сайжруулахад чиглэсэн ус цэвэрлэгээний ажил нь устай холбоотой биет капиталыг бүрдүүлнэ. Устай холбоотой биет капиталын малчдад хүртээмжтэй байдалд уул уурхай сөргөөр, мөн эерэгээр ч нөлөөлж болно.

Уул уурхайн үйл ажиллагаа нь гүний усны түвшинг доошлуулах зэргээр байгалийн усны хүртээмжийг бууруулж болно. Гүний усны түвшин доошилсноор малчдын усны дэд бүтэц болох гүний худаг усгүй болж ашиглагдахгүй болно. Тухайлбал 1990 оноос 2004 оны хооронд Монгол улс даяар ажиллагаатай гүний худгийн тоо 80 хувиар багасч

(Endicott, 2012) ажиллагаатай үлдсэн олон худгийг малчид засч сэлбэнэ гэхэд хэтэрхий өндөр өртөгтэй болсон байна (Sternberg, 2008).

Уул уурхай ашиглаж буй олон газар уурхайн компаниуд малчдын усны хэрэглээнд зориулсан дэд бүтэц байгуулах чиглэлээр орон нутгийн болон бүсийн удирдлагад дэмжлэг үзүүлсэн байдаг. Жишээ нь малчдын хэрэглэж ирсэн гадаргын болон гүний ус хорогдсон, эсвэл малчдыг шинэ бүс нутагт нүүлгэн суурьшуулсан тохиолдолд компаниуд нийгмийн хариуцлагын хөтөлбөрийн, эсвэл нүүлгэн шилжүүлэх багц төлбөрийн хүрээнд малчдыг шинэ гүний худаг, шахуургатай болгож өгсөн байна.

Дүрслэл 28. Нүүрсний тээвэрлэлтийг хариуцсан дэд бүтцийн компанийн малчдад үнэгүй ашиглуулах зорилгоор гаргаж өгсөн худаг.

Дүрслэл 29. Нүүрс тээвэрлэдэг шороон замын дэргэдэх худаг. Найз нарынхаа өгсөн уурхайн дүрэмт хувцсыг өмссөн малчид малаа усалж байна.

Хүний капитал

Нийгмийн сайн сайханд цэвэр усны хүртээмж хангалттай байх нь чухал нөхцөл болдог. Уул уурхай усны нөөцөд нөлөөлөхдөө малчдын хувьд сэтгэл зовоосон нилээд хэдэн асуудал үүсгэдгийн дотор ундны усны чанар муудсанаас, ус болон хоол хүнсэнд мөнгөн ус, цианид ихэссэнээс үүдэн гарах эрүүл мэндийн эрсдэл багтана. Эдгээр сөрөг нөлөө өрхийн бүх гишүүдэд хамаатай боловч хоол хүнс бэлтгэх, өвчтэй хүнийг асрах ажлыг голлон гүйцэтгэдэг эмэгтэйчүүдэд илүү хүнд тусдаг байна.

Голын усны чанар муудаж байна гэсэн ойлголт уул уурхайн орчим амьдарч буй хүмүүсийн дунд түгээмэл байна. Гэвч өөр сонголт байхгүй учир өрхүүд голын усыг угаалга цэвэрлэгээндээ ашиглахаас гадна голоос загас барих, усанд нь сэлэх, малаа ундаалах, тариа ногоогоо услах зэргээр ашиглаж, зарим тохиолдолд ундандаа хэрэглэсээр байна. Ялангуяа чанартай ус хэрэглэх зардлыг төлөх боломжгүй ядуу өрхүүд ийм байдалд илүүтэй орж байна.

Шарын гол суманд малчид хавар зуны усны өнгө төрхийн талаар сэтгэл зовон ярьж байлаа. Малчид голын ус улаан өнгөтэй болж байгаа нь гар аргаар олборлолтоос шалтгаалж байна гэж үзэж байгаа ч бодит шалтгаан болон үүнээс гарах үр дагавар нь тодорхойгүй байна.

Орон нутгийн оршин суугчид уурхайн усны менежментийн талаар боловсрол эзэмших шаардлагатайгаас гадна уурхайн компаниуд гидрологи, экосистемийн талаарх малчдын мэдлэгийг ашиглах хэрэгтэй. Таван толгойд орон нутгийн нэр хүндтэй нэгэн хүнээс ярилцлага авахад нутгийн гадаргын ус, гүний ус болон цаг агаар хоорондоо нарийн уялдаатай байдгийг, гүний усны түвшин доошлох болон хужирсах үйл явц холбоотойг, ус экологийн тэнцвэрт ихээхэн нөлөөтэйг онцлон ярьж байлаа. Ялангуяа Монголын алс хөдөө нутагт олон нийт уул уурхайн компаниудад төдийлөн итгэхгүй байна. Уурхайн нөлөөллийн бүсүүдэд байгаа малчид уул уурхайн компаниудын санхүүжүүлсэн болон хийж буй судалгаанд сэжигтэй хандах болж, уул уурхайн нөлөөллийн талаар хийж байгаа судалгааг ёс зүйн хувьд зөв зохистой байлгахын тулд өөрсдөө оролцож, хянахыг хүсдэг болжээ. Ийм байдал байгаль орчны мониторингийн хөтөлбөр хэрэгжүүлж буй Оюутолгой, Энержи ресурс, Арева зэрэг компаниудад тохиолдсон байна.

Усанд мониторинг хийх, шийдвэр гаргахад орон нутгийн иргэдийг оролцуулснаар уурхайн компани, засгийн газар, орон нутгийн удирдлага, малчин өрхүүд зэрэг усны асуудлаарх олон талын түншлэгчдийг оролцуулсан нийгмийн сүлжээ байгуулах боломж нээгдэнэ. Орон нутгийнхны мэдлэгийг гидрологчид, усны асуудлаар мэргэшсэн менежерүүдийн мэдлэгтэй хослуулан аль болох нээлттэй ашиглах нь усны асуудлаар хамгийн зохистой шийдэлд хүрэхэд гол үүрэг гүйцэтгэнэ.

Цэвэр усны хангамжийг сайжруулах, усны талаарх боловсролыг дэмжих, усанд мониторинг хийх ажилд орон нутгийн иргэдийг сургах болон ажиллуулах замаар хүмүүсийн эрүүл мэндийг сайжруулан хүний капиталд хөрөнгө оруулалт хийх боломж уул уурхайн компаниудад бий.

Шигтгээ 8. Ус ба орон нутаг дахь хөдөлмөр эрхлэлт

Оюутолгой нь нутгийн малчдыг оролцуулсан байгаль орчны мониторингийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэн, уг хөтөлбөрийн бүрэлдэхүүн хэсэг болсон усны мониторингийн үйл ажиллагаанд 26 малчин өрхийг оролцуулж байна.

Уг хөтөлбөр нь орон нутгийнхны байгаль орчны мэдлэгийг дээшлүүлэх, усны эх үүсвэрийнхээ талаар илүү сайн ойлголттой болоход нь туслах зорилготой юм. Энэ хөтөлбөрийн хүрээнд малчин өрхүүд сургалтанд хамрагдаж, улирал бүрийн уулзалтанд оролцон байгаль орчны мониторингийн мэдээллийг авч, улмаар Оюутолгой болон орон нутгийн малчдын хоорондын харилцан итгэлцэл сайжирч байна (*Оюу толгой төсөл, 2012; Stern, 2014*).

Санхүүгийн капитал

Уурхайн үйл ажиллагааны улмаас голын урсгал татарч, усны чанар муудсан нь малчдын санхүүгийн капиталд хохирол учруулж байна. Орон нутгийн удирдлага уурхай ашиглаж эхэлснээс хойш малчдад голын бохирдсон ус уухгүй байхыг зөвлөж, зарим газар гүний худаг гаргасан байна. Гэвч байнга нүүдэллэн амьдардаг малчид дөрвөн улирлын турш ундны усны тэдгээр эх үүсвэрт ойр байж чаддаггүй тул сумын төвийн худгаас усаа зөөж хэрэглэж байна. Усаа ингэж зөөвөрлөх нь малчин өрхүүдэд санхүүгийн хувьд хохиролтойгоос гадна өдөр тутмын ажил үүргээ гүйцэтгэх цагаас нь их хэмжээгээр хороож байна. Жишээлбэл зарим айл жилийн турш ус худалдаж авахад гарсан шатахууны зардлыг үл оруулан 140,000.00 төгрөг төлсөн байгаа нь тэдний жилийн орлогын аравны нэг орчим ажээ. Мөн малчид уурхайн компанийн тэдэнд зориулан гаргасан худгийг ажиллуулах шатахууны зардал нь хэт өндөр байна гэж үзэж байна. Эдгээр үр нөлөөг жендэрийн хандлагаар авч үзвэл эрэгтэйчүүдийн ус авахдаа зарцуулах цаг ихэсч, тэр хэмжээгээр эмэгтэйчүүдийн малаа маллах болон өдөр тутмын бусад ажил үүргийнх нь ачаалал нэмэгдэж байна.

Мөн усны хүртээмж болон чанар уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас муудсанаас мал сүргийн тоо толгой цөөрөхөд хүрч (жишээлбэл мал уурхайн хашаагүй цооног нүх рүү унаж үхдэг), малын бие давжааран эрүүл мэнд нь муудаж, махны чанар дордсноор амьдрал ахуй нь доройтож байна гэж малчид үзэж байна. Ус ховор говь нутагт усны олдоц муудсанаар улам хол газар нүүдэллэх шаардлага гарч байна.

Шигтгээ 9. Шарын гол дахь санхүүгийн нөөцтэй холбоотой асуудал

Жижиг хэмжээний уурхайнууд усны чанарт нөлөөлснөөр гол даган нутагладаг олон малчид орон нутгаас гаргаж өгсөн шинэ худгаас, эсвэл тосгоноос усаа зөөн хэрэглэж байна.

"1990-ээд оны эхээр голын ус маш цэвэр, бүгд ууж хэрэглэдэг байсан. Одоо уух боломжгүй. Сумын засаг даргын газраас биднийг голоос ууж болохгүй гээд цахилгаан худаг гаргаж өгсөн".

Шарын гол сумын малчин эрэгтэй

"Манайх хоёр гурав хоног тутамд ундны усаа авахаар сумын төв рүү явдаг. Нэг литр ус хоёр төгрөгийн үнэтэй. Нэг удаадаа бид 450 орчим литр ус авдаг"

Шарын гол сумын малчин эмэгтэй

Нийгмийн капитал

Ус бол бүх нийтээрээ хэрэглэдэг дундын баялаг бөгөөд усны нөөцөө хамгаалах хамтын сонирхол, хүчин чармайлт нь түншлэгчдийг ойртуулан нягтруулах хүчин зүйл болно. Нөгөө талаас энэ нь дундын баялаг учраас усны менежментийн асуудлаар ашиг сонирхлын болон хандлагын ялгаа, зөрчил гардаг. Ялгаатай хандлага нь улмаар орон нутгийн бүлгүүд болон хувь хүмүүсийн харилцааг хурцатгах нь ч бий. Уурхай ашиглаж эхлэхээс өмнө, ашиглах явцад болон ашиглаж дууссаны дараа усны мониторинг хийгдэхгүй байснаас уурхайн компани болон орон нутгийнхны хооронд, мөн орон нутгийн хүмүүсийн болон өрх гэрийн дотор зөрчил маргаан гарах нь ихэсдэг.

“Заримдаа голын ус тунгалаг үед хүүхдүүд орж сэлдэг.”

“Голын эх өөд сайхан ойтой учир хүмүүс олноороо очиж амардаг. Зарим хүмүүс загас барих гэж хүртэл оролддог, гэхдээ одоо голд загас байхгүй болсон.”

Шарын гол сумын малчин эмэгтэй

Монгол орны нутаг бүрт ус нь хэрэглээний төдийгүй соёлын, оюун санааны үнэт зүйл байдаг. Усны нөөц доройтсоноор сэтгэл санааны амар амгалан байдал, соёлын өвөрмөц шинж төрх алдагдахад хүрдэг. Монголчууд хүйтний улирлыг бие биенээсээ зайдуу нутаглан даваад зуны улиралд усны ойр орчим айлсан буудаг нь зөвхөн мал сүргээ тэвээрүүлэх төдийгүй өрх айлууд, бүлэг хүмүүс ойртон ханьсаж харилцах зорилго агуулдаг. Хөдөөгийн малчдын амьдралд нийгэм соёлын энэ харилцаа нь хамгийн гол зүйл байдаг. Гол, нуурын усыг хэрэглэх аргагүй болвол айл өрх, орон нутгийн хувьд маш чухал энэ заншил устаж үгүй болоход хүрнэ (Cane, 2014).

Ус бол хөдөөгийн айл өрхүүдийн хувьд амьдралын хэрэглээ төдийгүй нийгмийн зохион байгуулалтынх нь бүрэлдэхүүн хэсэг учраас эрдэс баялгийн хөгжлийг төлөвлөхдөө үүнийг тусгайлан анхаарах шаардлагатай юм.

Дүрслэл 30. Уурхайн доод талаас ус аваад амарч буй гэрийнхэн рүүгээ явж байгаа эрэгтэй

х4 Бэлчээр ба уул уурхай

4 Бэлчээрийн хүртээмж

Монгол улс нь нийт газар нутгийнхаа 71 орчим хувийг (111.2 сая га) эзэлсэн нийтийн эзэмшлийн бэлчээртэй бөгөөд дэлхийн хамгийн өргөн уудам, хөндөгдөөгүй, задгай бэлчээр нутагтай улсуудын нэг юм (*Ykhanbai, 2013; McGrath et al., 2007; Ykhanbai et al., 2004*). Малчдын аж амьдралын гол түшиг тулгуур нь бэлчээрийн чанар, хэмжээ байдаг. Бэлчээрийн байдал нь ирэх жил хэр өнтэй байхыг илэрхийлэх ба малчид үүнээс шалтгаалан нүүдэллэх нутгаа сонгодог. Жишээлбэл бэлчээр, ус сайтай бол улирлаа даган нүүдэллэж, харин бэлчээр тааруу бол айл өрхүүд илүү олон удаа, хол зайд нүүдэллэх хэрэгтэй болж амьдралынх нь санхүүгийн болон нийгмийн өртөг нэмэгддэг.

Дүрслэл 31. Шарын голын бэлчээр нутаг

4.1 Бэлчээрийн хүртээмж ба уул уурхай

Монгол орны экосистем нь туйлын эмзэг бөгөөд эрс тэс, хуурай уур амьсгал нь өвөл зуд болох нөхцлийг бүрдүүлдэг. Сүүлийн жилүүдэд зудын давтамж нэмэгдэж, улам хатуу чанга болж байна (*Natsagdorj, 2005*). Зуд нь нийгэм-улс төрийн шилжилт (жишээ нь социалист нийгмээс зах зээлийн, ардчилсан нийгэмд шилжсэн), хүний үйл ажиллагаа (мал сүргийн хэмжээ ба бүтэц) болон газар ашиглалтын бусад хэлбэрүүдэд (газар тариалан, мод бэлтгэл, улсын тусгай хамгаалалттай газрууд гэх мэт) гарч буй өөрчлөлт зэрэг бусад олон гадаад хүчин зүйлүүдийн хамтаар бэлчээрийн хүртээмж, олдоцод ихээхэн нөлөөлж байна.

Мөн уурхайн олон хэлбэр хурдтай хөгжсөнөөр бэлчээрийн ачааллыг улам ихэсгэж байгаа нь сүүлийн жилүүдэд тод ажиглагдах болжээ. Тухайлбал бэлчээр болгон ашиглах боломжтой газар нутгийг хуулийн дагуу болон хууль бусаар ажиллаж буй уурхайнууд, уурхайн дэд бүтцүүд хэрчин тасалж байна.

Уул уурхай эрхэлж буй орон нутгийн малчид уурхай эрчимтэй ашиглаж эхэлснээс хойш богинохон хугацаанд бэлчээрийнхээ нилээд хэсгийг алдан аж амьдрал нь хохирсныг энэ судалгаа харууллаа.

4.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын зохицуулалт

Монголын малчид бэлчээр нутгаа эртнээс чөлөөтэй ашиглаж ирсэн билээ (*Purevsuren, 2001*). Малчдын бэлчээр ашиглах уламжлалт эрхийг хамгаалсан үндэсний хууль тогтоомж одоогоор байхгүй байна (*Tumenbayar, 2002*). 2004 онд батлагдсан Газрын тухай хууль нь малчдын газар эзэмших эрхийг хамгаалах асуудалд хамгийн их хамааралтай хууль юм. Энэ хууль нь газар өмчлөх, ашиглах, эзэмших эрхийг зохицуулсан заалтуудтай боловч тэдгээр нь бэлчээрийн тухайд тодорхой бус, хэрэгжүүлэхэд түвэгтэй (*Fernandez-Gimenez & Batbuyan, 2004; Cane, 2014*).

Газрын тухай хуулийн (2004) дагуу малчид өвөлжөө, хаваржааны тодорхой нутаг бэлчээрийг талхлагдахаас хамгаалах, нөхөн сэргээх зорилгоор тухайн бүс нутгийн онцлог, бэлчээр ашиглаж ирсэн уламжлал, газрын даац, чадавхийг харгалзан, багийн Иргэдийн Нийтийн Хурлын саналыг үндэслэн сумын Засаг дарга малчдад болзол, гэрээний дагуу хэсэг бүлгээр ашиглуулж болно. Гэхдээ бэлчээр бүхэлдээ “нийтийн эзэмшлийн” хэвээр, хэн нэгэн хувь хүн эзэмших буюу түрээслэдэггүй, олон малчин өрхүүд албан бус байдлаар хуваалцан эзэмшдэг тул малчид эргэн тойрныхоо бэлчээрийг өмчлөх бус ашиглах л эрхтэй юм.

Албан ёсны зохицуулалт байхгүй учраас бэлчээр тэргүүтэй байгалийн нөөц баялгийг хуваарилах болон түүнээс хүртэх асуудлаар малчдын хооронд гарсан зөрчил маргааныг шийдэхдээ бэлчээрийн уламжлалт хуваарийг ашигладаг (*PALD, 1993; Fernandez-Gimenez & Batbuyan, 2004; Cane, 2014*). Бэлчээр, ус зэрэг байгалийн нөөцийг аль нэг хувь хүн, гэр бүл өмчлөх ёсгүй гэсэн “бичигдээгүй хууль” бас байдаг учир малчид бэлчээрийг дураараа ашиглах боломжтой (*Cane, 2014; Fernandez-Gimenez, 2002*).

Уул уурхайн ашиглалтаар сүйдсэн бэлчээрийг сэргээх асуудал үндэсний нилээд хэдэн эрх зүйн баримт бичигт туссан байдгийг дурьдвал:

- Ашигт малтмалын тухай хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлт, 2014
- Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, 2012
- Уурхайг түр хугацаагаар болон бүр хаах тухай журам.

Хэдийгээр эрх зүйн эдгээр зохицуулалтууд байгаа ч хэрэгжүүлэх нөөц, чадавхи дутмаг, үндэсний болон аймаг, сумын түвшний байгаль орчны хамтарсан мониторинг хийх зохицуулалт тодорхойгүйгээс дараах асуудлууд бэрхшээлтэй байна. Үүнд:

- Уул уурхай бэлчээрт хэдий хэмжээгээр нөлөөлж байгааг тооцоход,
- Уул уурхайн болон түүний нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагаанд, уурхайн дэд бүтцийн хөгжил, тээвэрлэлтийн байдалд мониторинг хийхэд,
- Хууль зөрчсөн үйл ажиллагаа, алдаа доголдлыг зохицуулахад бэрхшээлтэй байна.

Мөн ил тод байдал хангалтгүй, төр болон компанийн хооронд авлига байна гэж судалгаанд оролцогчид үзэж байгаа нь уул уурхайн нөхөн сэргээх болон хаягдлыг зайлуулах ажилд итгэх орон нутгийн түншлэгчдийн итгэлийг бууруулж байна.

Дүрслэл 32. Гэрийн гадаа мал бэлчиж байгаа нь.

4.3 Бэлчээрийн хүртээмж: Малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал

Монголын нийгэм нь хэдэн мянган жилээр бэлчээр даган улирлаар нүүдэллэж амьдрах нүүдлийн соёлд суурилан хөгжиж ирсэн (*Tumenbayar, 2002*). Одоогоор монголын нийт хүн амын 30 орчим хувь нь мал аж ахуйг амьжиргааныхаа гол эх үүсвэр болгон амьдарч байгаа малчид юм (*World Bank, 2014*). Бэлчээр бол мал аж ахуйн хамгийн чухал нөөц баялаг бөгөөд чанартай, хангалттай хэмжээний бэлчээргүй бол малчдын амьжиргаа эрсдэлд орж тогтвортой байдал нь алдагдахад хүрдэг.

Том, жижиг, гар аргаар олборлох уурхайнууд болон тэдгээрийг дэмжсэн дэд бүтэц нь дараах байдлаар бэлчээрийн хомсдолыг гүнзгийрүүлж байна. Үүнд:

- Бэлчээрээс уурхайн дэвсгэр нутгийг таслан авах,
- Хучилтгүй замаар болон замгүй газраар уурхайн бүтээгдэхүүнийг тээвэрлэснээс, мөн замын тоосонд дарагдан бэлчээр доройтох,
- Бэлчээрийг хэрчсэн хашаа зэрэг саад барих.

Эдгээр нь малчдын амьдралд дараах байдлаар нөлөөлж байна. Үүнд:

- Газрын төлөөх, байгалийн нөөц баялгийн төлөөх өрсөлдөөн нэмэгдэх,
- Мал маллах уламжлалт арга ухаан, нүүдэллэх горим алдагдах,
- Малчдын орлого олох боломж буурах,
- Байгалийн нөөц баялаг ашиглахтай холбоотой зөрчил маргаан нэмэгдэх,
- Нутаглаж байсан газраа бүрмөсөн алдах (Нүүлгэн шилжүүлэлт хэсэгт энэ тухай дэлгэрэнгүй өгүүлнэ).

Байгаль орчны хариуцлагатай менежментийг хэрэгжүүлэхийн тулд байгаль орчинд гарч буй өөрчлөлт болон түүнээс хамааран амьдардаг хүмүүст тулгарч буй асуудлыг ойлгох шаардлагатай байдаг. Эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн гүйцэтгэх үүрэг, байгалийн нөөцийн ашиглалт, орон нутгийнхны мэдлэг туршлага, соёлын үнэт зүйлсийг ажигласнаар бодлого боловсруулагчид газар ашиглалт болон өрхүүдийн аж амьдралын талаар мэдээлэлтэй болно. Эмэгтэйчүүд малаа саах, сүү цагаан идээ бэлтгэх, төл малыг арчлах, хоол унд хийх, угааж цэвэрлэх ажлыг голчлон хийдэг. Харин эрэгтэйчүүд малаа маллах, ус авах, мал нядлах, сумын төв рүү очиж худалдаа наймаа хийх зэрэг ажлыг хариуцдаг. Бэлчээрийн доройтол малчдын аж амьдралд хэрхэн нөлөөлдгийг ойлгохын тулд малчин эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн өрх гэртээ ийнхүү ялгаатай үүрэг гүйцэтгэдгийг анхаарч тооцох шаардлагатай.

Байгалийн нөөцийн менежменттэй холбоотой шийдвэр гаргах үйл явцад малчин өрхүүдийг оролцуулах нь эрдэс баялгийн тогтвортой хөгжилд чухал ач холбогдолтой байдаг. Монгол улсын хувьд нөөц баялгийн ашиглалттай холбоотой шийдвэр гаргах албан бүтцэд эрэгтэйчүүд манлайлах үүрэгтэй байгаа бөгөөд орон нутгийн түвшний хурал, уулзалтуудад, орон нутгийн шийдвэр гаргах үйл явцад эмэгтэйчүүдийг илүү оролцуулах шаардлагатайг энэ судалгаа харууллаа.

Байгалийн капитал

Бэлчээр нь малчдын амьжиргаанд амин чухал байгалийн нөөц баялаг бөгөөд мал аж ахуй эрхлэх суурь нөхцөл болоод зогсохгүй газар нутгийг хөрсний элэгдлээс хамгаалах үүрэг гүйцэтгэдэг. Уул уурхайн явцад ашигт малтмалыг гаргаж авахын тулд газрын хөрснийг их хэмжээгээр хуулдаг бөгөөд газрын гадарга, түүний хэлбэр голцуу бүрмөсөн өөрчлөгдөн урьдын адил мал аж ахуй, газар тариалан эрхлэх боломжгүй болдог нь энэ үйлдвэрлэлийн гол сөрөг нөлөө юм. Уул уурхай ашиглаж буй орон нутгуудад газрын гадарга өөрчлөгдөн бэлчээр ашиглах боломжгүй болсон байна. Цогтцэций, Шарын гол сумдын малчин өрхүүдээс авсан тоон судалгаанаас үзэхэд малчид бэлчээрийн хүртээмж муудаж буй явдлыг уул уурхайтай шууд холбон үзэж байна (Дүрслэл 33).

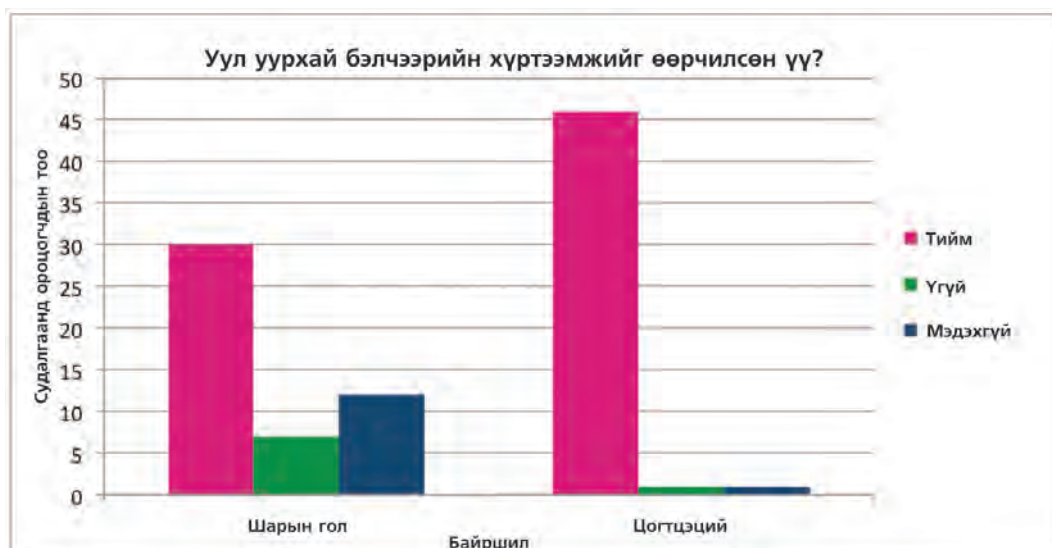
Монголын том хэмжээний уурхай эрчтэй төвлөрөн хөгжиж буй зарим газарт мал маллах аргагүй болтол уул уурхай өсөн нэмэгдсэнийг Таван толгойн уурхайд хийсэн газар зүйн мэдээллийн систем болон зайнаас тандах судалгааны дүн харуулж байна (Шигтгээ 12).

Таван толгойн уурхай нь дулааны улиралд мал бэлчээх боломжтой, цэнгэг усны эх үүсвэртэй, нутгийн малчдын

зусч дассан нутаг болох Улаан нуурын хөндийд байрладаг. Таван толгойн уурхайн эзэмшил нутаг дэвсгэр 2000 онд 32 га байсан бол 2014 онд 3191 га болсон байна. Уурхайн нутаг дэвсгэрийн тэлсэн хэмжээ мөн хугацаанд Цогтцэций сумын бэлчээр хорогдсон хэмжээтэй дүйцэж байна. Цогтцэций сумын бэлчээрийн нийт хэмжээ 2011 онд 688238 га байсан бол уурхай ашигласны улмаас 2013 онд 685822,47 га болж, нийт 2415,5 га талбайгаар хорогджээ (*Center for Policy Research and Social Sustainability Services, 2014*).

“Суман дахь мэргэжлийн хяналтын газраас томилсон байгаль орчны улсын байцаагч нь тус нутагт гарч буй байгаль орчны асуудалд мониторинг хийх үүрэгтэй. Өнгөрсөн намар багийн хурал дээр ус, бэлчээрийн асуудал хэлэлцэхэд мэргэжлийн хяналтын байцаагч тоймтой хариулт өгч чадахгүй байсан.”
Цогтцэций сумын малчин

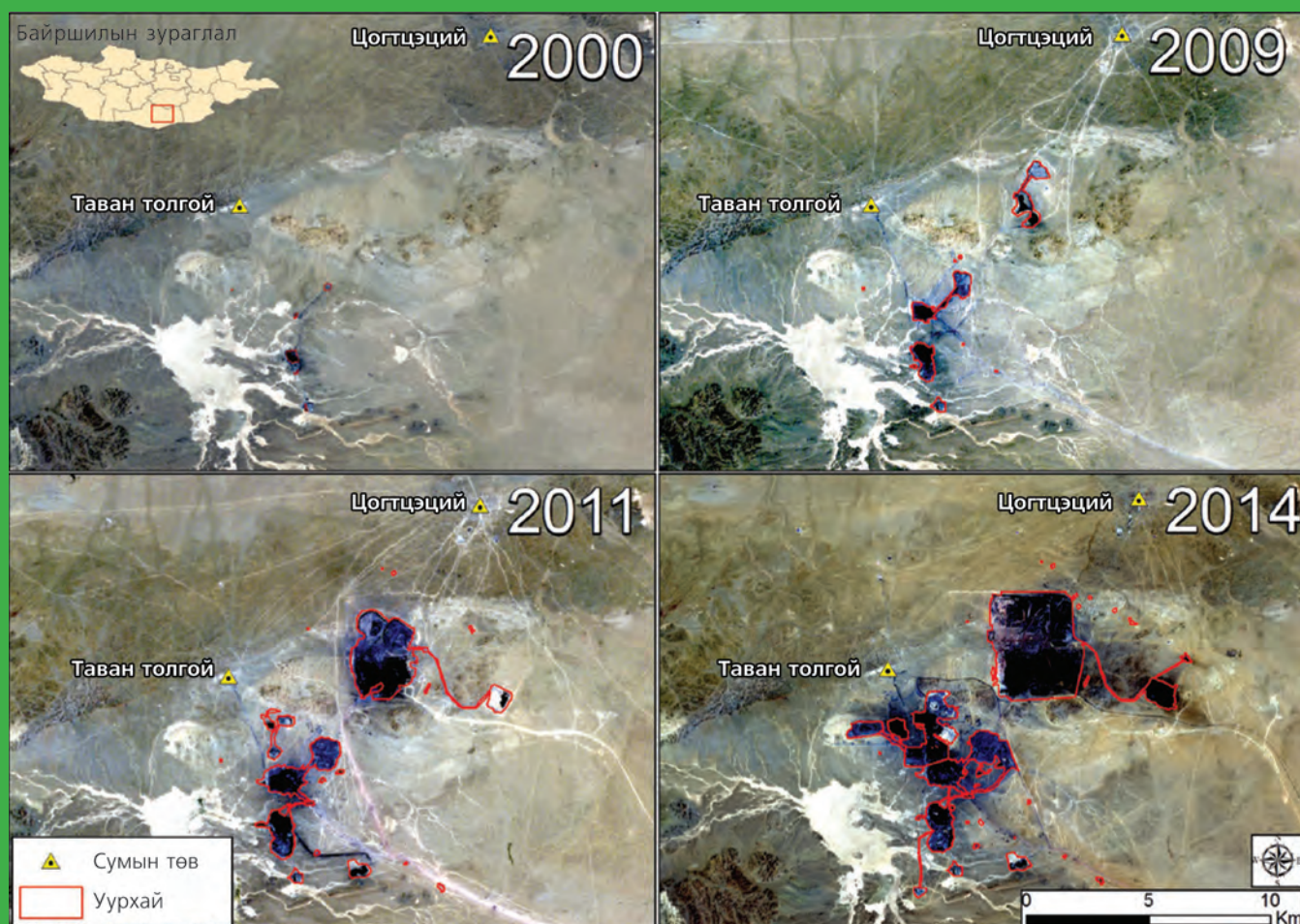
Гар аргаар олборлох, бичил уурхайнууд ч мөн бэлчээрийн хүртээмжид нөлөөлж байгаа нь Шарын гол суманд тодорхой харагдаж байлаа. Шарын гол сумын хил болон газар ашиглалтын хэлбэрүүдийг дүрслэл 24-т харуулав.

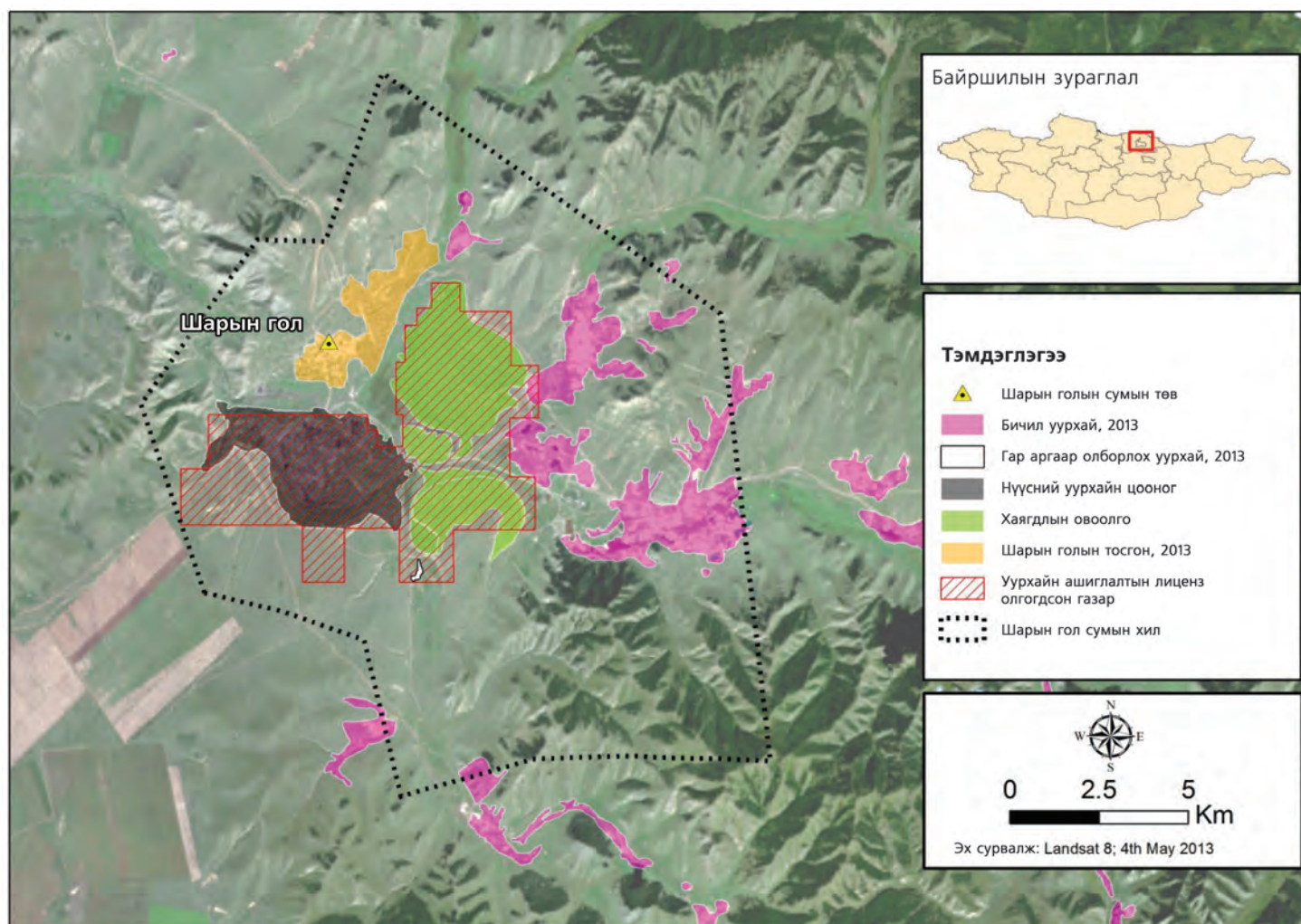

Дүрслэл 33. Уул уурхайн бэлчээрийн хүртээмжийг өөрчилсөн эсэх талаарх судалгаанд оролцогчдын хариулт

Шигтгээ 10. Таван Толгойн уурхайн газрын тэлэлт

Таван Толгойн уурхайн газрын тэлэлт, Таван Толгойн уурхайн кэмп, Цогтцэций сумын төвийг шууд тусгасан Ландсат хиймэл дагуулын дүрс. Уурхайн газар /улаанаар тэмдэглэв/ 2003 оноос 2014 оны хугацаанд хэрхэн хурдацтай тэлснийг эндээс харж болно.

Дүрслэл 34. Шарын гол суман дахь газар ашиглалтын хэлбэрүүдийг 2013 онд хиймэл дагуулаас авсан зурагт гараар тодруулга хийн харуулсан байдал.

Уул уурхайд ашигласан газар нутгийг зохистой нөхөн сэргээснээр бэлчээрт үзүүлэх сөрөг нөлөөг нь багасгах боломжтой. Ашигт малтмалын тухай хуулийн дагуу компаниуд сумын засаг даргын тамгын газарт “нөхөн сэргээлтийн төлбөр” төлөх үүрэгтэй. Энэ нь нөхөн сэргээх, байгалийн аливаа нөөц баялгийг сүйтгэгдэхээс хамгаалахад шаардагдах нийт зардлын 50 хувь байна. Хэдий ийм эрх зүйн зохицуулалт байгаа ч уул уурхайн компаниуд “нөхөн сэргээлтийн төлбөр” шилжүүлэх нь ховор, эсвэл уг төлбөрийг захиран зарцуулах эрх бүхий Сумын засаг даргын тамгын газар зохистой зарцуулдаггүй тул хуулийн энэ заалт хангалттай хэрэгжихгүй байна. Үүний улмаас нөхөн сэргээлт хийгдэж буй байдал монголын орон

нутгуудад харилцан адилгүй байгаа ба компаниудын үйл ажиллагааг дараах байдлаар ангилж болохоор байна. Үүнд:

- Нөхөн сэргээлтийг дэвшилттэй технологиор гүйцэтгэж, уурхай ашигласны дараа газрын гадарга аюулгүй, тогтвортой, үржил шимтэй байгаа эсэхэд мониторинг хийж буй компаниуд,
- Нээлттэй цооног, уурхайнуудыг зүгээр л булж буй компаниуд,
- Ямар нэг нөхөн сэргээлт хийлгүй, цооногуудыг бөглөлгүй орхиж буй компаниуд.

Шигтгээ 11. Шарын гол суман дахь нөхөн сэргээлтийн байдал

Малчид уул уурхайн бичил компаниудыг “нөхөн сэргээлт хийх” нэрээр алт олборлож байна гэж үзэж байна. Бидний хээрийн судалгаагаар хийсэн ажиглалт ч мөн ямар нэгэн нөхөн сэргээлт хийгдэхгүй, олборлох ажил үргэлжилсээр байгааг харуулсан юм.

Мөн нөхөн сэргээлт хийх эрхийг тендэрээр олгох үйл явц ил тод биш, нөхөн сэргээх үйл явцад зохих түвшинд мониторинг хийх, зохицуулах нөөц боломж засгийн газарт дутмаг байна.

Мөн Монгол улсад уул уурхайн нөлөөлөлд өртсөн газар нутгийг нөхөн сэргээх ажлыг үр дүнтэй зохион байгуулахад хууль хэрэгжүүлэх болон хуулийн хэрэгжилтийг хянах Засгийн газрын нөөц, чадавхи хангалтгүй байгаа нь нөлөөлж байна. Жишээлбэл уул уурхай ашиглаж буй орон нутгийн засаг захиргаа уул уурхайн болон түүний нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагаанд мониторинг хийх, хууль хэрэгжүүлээгүй буюу зөрчсөн тохиолдолд торгууль ноогдуулах чадавхи, арга барил, нөөц байхгүй байна.

Уул уурхайн болон бусад зориулалтаар газрыг ашиглагчдын эрхээс малчдын бэлчээр ашиглах эрхийг дээгүүр тавих

бодлого зохицуулалт шаардагдаж байна. Малчдын аж амьдралд амин чухал хэрэгцээтэй газрыг уул уурхайн зориулалтаар ашиглахыг хязгаарлан малчдын эрх ашгийг хамгаалсан зохицуулалт хийж болох юм. Жишээлбэл Австрали улсын Күйнсланд муж улсын Засгийн газар хүнс үйлдвэрлэлийн гол газар нутгийг (үр тариа үйлдвэрлэх стратегийн газар нутаг) хамгаалах хууль боловсруулан баталсан (Шигтгээ 14).

Шигтгээ 12. Австрали улсын Күйнсланд муж улсад газар тариалангийн үржил шимт газрыг хамгаалж байгаа нь

Австралийн Күйнсланд муж улсад уул уурхай өргөжин газар тариалан эрхэлдэг нутаг руу орж эхэлсэн тул нутгийн оршин суугчид уул уурхайн сөрөг нөлөөнөөс, ялангуяа нүүрсний уурхайн газар тариалангийн бүтээгдэхүүнд нөлөөлөхөөс болгоомжлох болжээ (Lechner et al. 2014).

Өндөр үржил шимтэй газар тариалангийн бүс нутгийн ач холбогдлыг хүлээн зөвшөөрсний үндсэн дээр газар ашиглалтын эдгээр хэлбэрүүдийн хоорондох зөрчил маргааныг бууруулах зорилгоор “хөрс, уур амьсгал, газрын гадаргуугийн хэлбэрээрээ газар тариалан эрхлэхэд маш тохиромжтой байгаа болон тийм байж болох газрыг” тодорхойлон хамгаалалтанд авах эрх зүйн зохицуулалтыг батлан хэрэглэж байна (Күйнсландын засгийн газар 2014).

Австралийн эрх зүйн бусад баримт бичгүүдэд ч энэ бодлого тусгалаа олсон байна (Жишээ нь Шинэ өмнөд Уэльс муж улсын засгийн газар, 2013).

Ийм зохицуулалтын үр дүнд эдгээр өндөр үржил шимтэй газарт газар тариалангийн үйлдвэрлэл газар ашиглалтын бусад хэлбэрээс давуу эрхтэй байна. Газар тариалангийн өндөр үржил шимтэй газрыг газар зүйн мэдээллийн систем, зайнаас тандалтын аргаар тодорхойлсон байна. Энэ бүс нутгууд дахь газрыг өөр бусад хэлбэрээр ашиглаж байсан ч тэдгээр нь газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах боломжид нөлөөлөхгүй байх ёстой бөгөөд энд үйл ажиллагаа явуулахыг завдаж буй уурхайн болон бусад чиглэлийн байгууллагууд үнэлгээний шалгуурт нийцэж байх ёстой. Тухайн газар нутгийн газар тариаланд тохиромжтой байдалд нөлөөлөх асуудлыг авч үзэхдээ фермийн менежерүүдийн үйл ажиллагаагаа явуулж буй арга зам болон ургацын тоо, чанарт голчлон анхаардаг.

Эх сурвалж: Lechner et al. 2014; Queensland Government, 2014; New South Wales, 2013

Биет капитал

Монгол улсад үйл ажиллагаа явуулж буй эрдэс баялаг олборлох, боловсруулах компаниуд нь цахилгаан хангамж, хатуу хучилттай зам, хашаа, төмөр зам зэрэг дэд бүтэц буюу биет капиталыг байгуулж байгаа нь малчин өрхүүдэд ашиг тустай байхын зэрэгцээ зөв зохион байгуулаагүй үед бэлчээрийн чанар, хүртээмжийг доройтуулах ноцтой хүчин зүйл болж байна.

"Заримдаа голын ус тунгалаг үед хүүхдүүд орж сэлдэг."

"Голын эх өөд сайхан ойтой учир хүмүүс олноороо очиж амардаг. Зарим хүмүүс загас барих гэж хүртэл оролддог, гэхдээ одоо голд загас байхгүй болсон."

Сүүлийн жилүүдэд уул уурхайн үйл ажиллагаатай зэрэгцэн төлөвлөсөн болон төлөвлөөгүй дэд бүтцийн сүлжээ (тухайлбал замын сүлжээ) өргөжин тэлжээ (Шигтгээ 13). Дэд бүтцийн энэ хөгжил нь компанийн үйл ажиллагааг дэмжихээс гадна малчин өрхүүдэд өрхийн үйлдвэрлэлийнхээ үр ашгийг дээшлүүлэх суурь дэд бүтэц болж байна. Компаниудын байгуулсан биет капитал, түүний дотор зам тээвэр, утсан холбоо харилцаа, цахилгаан хангамж сайжирсан явдал орон нутгийн оршин суугчид, түүний дотор зам дагуу нутаглаж буй малчин өрхүүдэд ашиг тусаа өгч байгаа нь энэ судалгааны явцад харагдлаа. Эдгээр дэд бүтцийн ачаар малчид зах зээлд хүрч, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнээс олох ашиг нь дээшилж байна.

Гэвч дэд бүтцийн сүлжээ нь голцуу сайтар төлөвлөгдөөгүй байдлаар хөгжин газрыг хэрчин хувааж, угаас эмзэг, хүрэлцээгүй байгаа бэлчээрийн газар нутгийг ашиглахтай холбоотой өрсөлдөөнийг хурцатгаж байна (Шигтгээ 14). Мөн албан бус замын сүлжээ, түүгээр явж буй хүнд даацын машинууд хөрсний элэгдлийг үлэмж ихэсгэн бэлчээрийн хүртээмж, чанарыг муутгаж байна. Замын тогтсон сүлжээ байхгүй тул уул уурхайн үйл ажиллагаа болон машинуудаас болж сүүлийн жилүүдэд замтай холбоотой хөрсний элэгдэл нэмэгдэж байна (Batkishig, 2014).

Шигтгээ 13. Тавантолгой орчимд хийсэн газар зүйн мэдээллийн системийн судалгаа, Өмнөговь аймаг (2000-2013)

Тавантолгойн орчимд хийсэн зайнаас тандах болон газар зүйн мэдээллийн системийн судалгаа нь 2000-2013 оны хооронд уурхайн нутаг дэвсгэр болон тээврийн замын нөлөөнд орсон газар нутгийн хэмжээ хэрхэн өсөн нэмэгдсэнийг харуулж байна (Хиймэл дагуулаас авсан зурагт гараар тодруулга хийн харуулав).

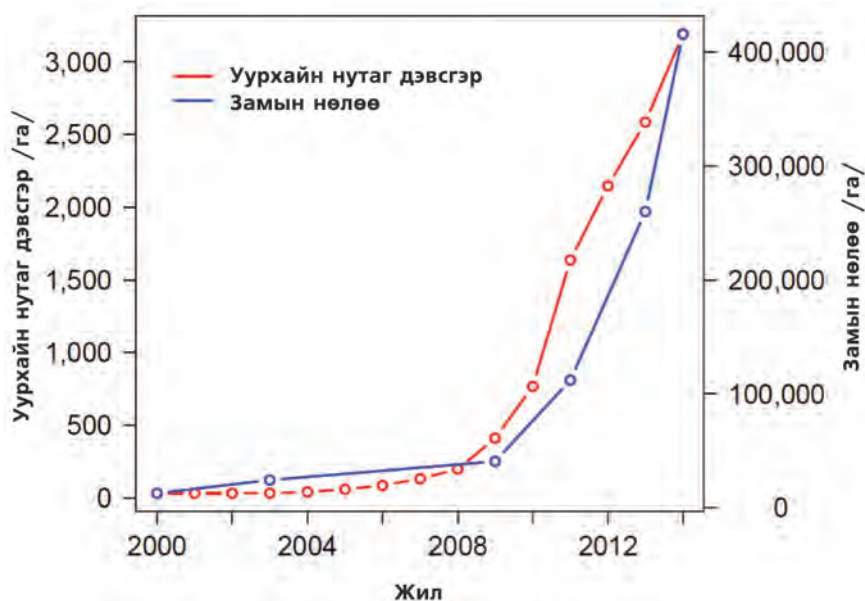
Уурхайн нутаг дэвсгэр, замын нөлөөнд орсон газар нутаг хэрхэн нэмэгдсэнийг бүдүүвчээс харна уу. Эдгээр газар нутгийн хэмжээ 2009 ба 2011 онуудад огцом нэмэгдсэн нь уурхай олон улсын зах зээлд нээлттэй болсон (2009) болон нүүрсний зам тавигдаж дууссан (2011) хугацаатай давхцаж байна.

Улс даяар шаардлагатай хэмжээнээс ойролцоогоор дөрөв дахин илүү зам харгүй гарсан бөгөөд үүнээс үүдэн 1,5-аас 1,7 сая га газрын хөрс элэгдсэн тооцоо гарч байна (Batjargal, 2012 and Batkishig, 2014). Жишээлбэл Таван толгой орчмын нутагт 2000 оноос хойш замын хөдөлгөөн ихэссэний улмаас уурхайн нөлөөлөлд өртсөн газар нутгийн хэмжээ 1600 хувь (391,000 га) нэмэгдсэн байна (Гурав ба түүнээс дээш замтай газрыг нөлөөлөлд өртсөн гэж тооцов. Дүн шинжилгээний аргачлалын тухай "Тоосжилт" бүлгээс дэлгэрэнгүй үзнэ үү).

Уул уурхайн нөлөөлөлд өртсөн газар нутгийн хэмжээ ийнхүү эрс өссөн нь дэд бүтцийн болон хөгжлийн үйл ажиллагааны төлөвлөлт харилцан уялдаагүй байгааг, мөн зам тавигдаагүй газраар тээвэр хийж буй байдалд мониторинг хийх болон төлбөр торгууль ноогдуулах зэрэг арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх орон нутгийн чадавхи хязгаарлагдмал байгааг илэрхийлж байна.

"Хучилттай зам манай бэлчээр байсан газрын дундуур тавигдсан учир бидний малаа бэлчээх газар багассан. Түүнээс гадна машинууд замын хажуугаар, манай үлдсэн бэлчээр дээгүүр явсаар байгааг бид зогсоож чадахгүй байна".

Цогтцэций сумын малчин

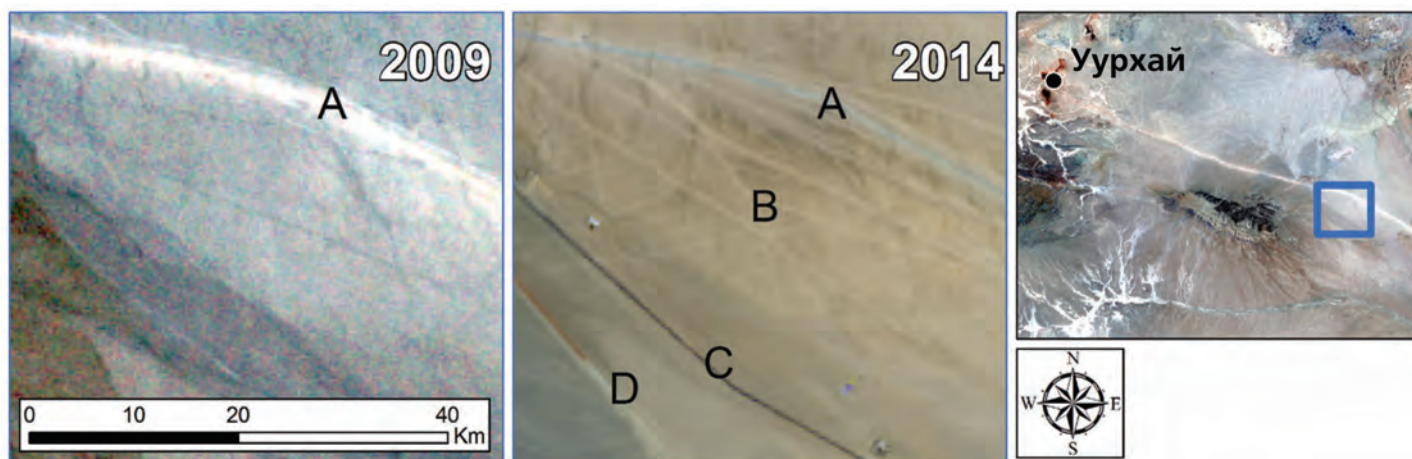

Шигтгээ 14. Өмнөговь аймгийн нутаг дахь Таван толгойн уурхайн тээврийн замын байдал

Өмнөговь аймгийн Таван толгой орчимд Эрдэнэс таван толгой, Энержи Ресурс ХХК, Таван толгойн хувь нийлүүлсэн компанийн уурхай ажиллаж байна. Эдгээр компанийн үйл ажиллагааг дэмжих төлөвлөсөн болон төлөвлөөгүй дэд бүтцийн сүлжээ бий болж нүүрс тээвэрлэхэд ашиглагдаж байгааг дараах байдлаар ангилах боломжтой байна. Үүнд:

1. Уул уурхай өргөжин хөгжиж эхэлснээс хойш “Нүүрсний зам” хэмээн нэрлэж хэвшсэн хил рүү чиглэсэн хучилтгүй зам (А): Өмнөговь аймгийн нутгаар дайран БНХАУ-ын хил хүрсэн хучилтгүй шороон зам. Үйлдвэрлэлийн оргил үед Нүүрсний замаар Өмнөговь болон БНХАУ-ын хилийн хооронд 6500 машин явдаг (Cane et al., 2014).
2. Хучилтгүй, төлөвлөгөөгүй замын сүлжээ (В): хучилттай болон хучилтгүй нүүрсний замын хажуугаар гарсан олон тооны сүлжилдсэн замууд.
3. Хучилттай шинэ “Нүүрсний зам” (С): Ухаа худгийг БНХАУ-ын хилтэй холбосон 245 км хучилттай зам (хучилтгүй нүүрсний замын дагуу). Энэ замыг Энержи Ресурс ХХК Засгийн газартай хийсэн 10 жилийн харилцан зөвшилцлийн гэрээнийхээ хүрээнд замын төлбөр авч байхаар тохиролцон 2011 онд тавьсан байна. Гэвч орон нутгийн хүний хэлж байгаагаар 2014 оны 6-р сараас эхлэн Засгийн газар замыг албан ёсоор өмчлөн авсан байна.
4. Баригдаж буй төмөр зам (D): Таван толгойн нүүрсний уурхайг БНХАУ-ын хилтэй холбосон 260 км төрийн өмчит төмөр зам (баригдаж буй).

Хучилттай шинэ нүүрсний замыг уурхайн үр ашгийг сайжруулах, байгаль орчны нөлөөллийг, түүний дотор бэлчээр хэрчигдэж байгааг багасгах зорилгоор тавьсан боловч замын төлбөр хэт өндөр байгаагаас болон чиргүүлийн жингийн хязгаарлалтын улмаас ихэнх машинууд хажуугийн шороон замаар явж байгаа нь судалгааны явцад ажиглагдлаа. Шинэ зам ашигласны төлөө тээврийн компаниудын төлөх төлбөрийн хэмжээг хэт өндөр гэж үзэж байгаа хүн олон байна. Түүнээс гадна төрийн өмчит уурхайн компанийн машинуудын жин шинэ замын даацаас хэтэрсэн тул ашиглаж чадахгүй байгаа талаар судалгаанд оролцсон хүмүүс мэдэгдсэн юм. Дэд бүтцийг стратегийн төлөвлөлтийн дагуу хийхгүй байгаа болон замын хажуугаар тээвэр хийхийг хянаж, торгож чадахгүй байдал нь хамтдаа эргэн тойрны бэлчээр, газрын хөрсийг маш ихээр сүйтгэхэд хүргэж байна.

Хүний капитал

Уул уурхайн хөгжил болон бэлчээр ашиглалтын хооронд гарч буй зөрчил нь өрх гэрийн амьдралын хэвшсэн хэв маягийг эвдэн малчдын ажлын ачааллыг ихэсгэснээр мал маллах уламжлал алдагдахад хүрч малчид амьдрах өөр арга зам, боломж хайх болжээ.

Дүрслэл 35. Шарын гол суман дахь бичил уурхайн ойролцоо мал бэлчиж байгаа нь

Уул уурхай эрчтэй хөгжиж эхэлснээс хойш малчдын ажлын ачаалал мэдэгдэхүйц нэмэгджээ. Жишээ нь одоо малчин өрхүүд малаа чөлөөтэй бэлчээх аргагүй болж, урьд нь бэлчээр байсан газар нүүрс тээвэрлэж буй машинд дайруулах, цооног нүхэнд унах, угаах цөөрөмд живэх зэргээс малаа хамгаалан малчин эрэгтэйчүүд малаа олон цагаар салалгүй хариулдаг болсон байна. Мөн хавь орчмын бэлчээр муудсанаас малчин эрэгтэйчүүд хол газар явж малаа бэлчээх, оторлуулах болжээ. Эрчүүд

нь удаан хугацаагаар эзгүй байх болсноор эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдийн гүйцэтгэж заншсан ажил үүргийг үүрэхэд хүрч ажлын ачаалал нь ихэссэн байна. Бэлчээр нутагт нь уурхайн үйл ажиллагаа өрнөснөөр зарим малчид малаа хариулахдаа илүү зохимжтой тээврийн хэрэгсэл ашиглах болсон байна. Жишээ нь, уурхай ашигласан газраар явахад эвтэйхэн гэж морь унахаа больж, мотоцикл илүү ашиглах болсноо малчид ярьж байлаа.

“Би ч бас хохирсон хүн. Би олон адуутай, адуугаа бэлчээдэг байсан газар минь уурхайн овоолго болчихоод байна... Тиймээс морьдоо идээшлүүлдэг газар маань

20-30 км холдсон. Энэ нь өдөрт 2 талдаа 50-60 км явна гэсэн үг”.

Цогтцэций сумын малчин

Байгалийн нөөц баялаг, түүний дотор бэлчээр муудаж байгаа болон уур амьсгалын өөрчлөлт, нийгэм-улс төрийн өөрчлөлт зэрэг бусад хүчин зүйлүүд малчдыг мал аж ахуй эрхлэн амьдрах боломжгүй болгосноос сумын төвд шилжин суурьшихад хүргэж байна. Ийнхүү сумын төвд суурьшиж байгаа малчдад амьдрах өөр арга зам олохын тулд шинэ мэдлэг, ур чадвар эзэмших шаардлага тулгарч байна (Энэ нь эдийн засгийн ямар үр нөлөөтэй байгааг “Нүүлгэн шилжүүлэлт” хэсгээс үзнэ үү).

Санхүүгийн капитал

Малын бэлчээр нутаг руу уул уурхай түрэн орж байгаа нь малчдын санхүүгийн капитал буюу санхүүгийн нөөцөд нөлөөлж байна. Энэ нөлөө нь зерэг, сөрөг янз бүр байгаа ч зерэг нөлөөтэй гэж хэлсэн айл маш цөөхөн байлаа.

Уурхайн болон нүүрс тээвэрлэдэг зам дагуу нутагладаг айлуудын хувьд зорчих боломж нь сайжирч шинэ зах зээлтэй болсноор эдийн засгийн ашиг сайжирсан гэж үзэж байна. Жишээлбэл Оюутолгойн олборлолтын шатанд уурхайн ажилчдад мах, сүү, цагаан идээ худалдах боломж малчдад олджээ. Мөн машин зам дагуу зарим айл гуанз ажиллуулснаар өрхийн орлого нь нилээд дээшилсэн байна. Зам дагуу гуанз ажиллуулах нь ялангуяа өрх толгойлсон эмэгтэйчүүдийн хувьд амьжиргааны ашигтай хувилбар болж байна. Ийнхүү гуанз дэлгүүр ажиллуулах нь зөвхөн мал маллаж байсантай харьцуулахад ихээхэн ашигтай байна гэж малчид үзэж байна.

Гэвч уурхайн олборлох үйл ажиллагаа идэвхтэй явагдах хугацаа хязгаарлагдмал тул, голдуу эрэгтэйчүүдэд үйлчилж буй ганц бие эмэгтэйчүүдийн хувьд аюулгүй байдлын асуудал гарч байгаа учраас энэ төрлийн албан бус бизнес нь нийгмийн болон эдийн засгийн хувьд ихээхэн эмзэг юм.

Нөгөө талаас, судалгаанд хамрагдсан малчдын олонхи дэлгэр уудам, гарц сайтай бэлчээрээс ихээхэн хамаардаг малынх нь ашиг шим муудсанаас ашиг орлого нь хумигдаж байна гэж үзэж байлаа. Зарим тохиолдолд

Дүрслэл 36. Нүүрсний замын дэргэдэх гуанз, Цогтцэций сум

уурхайн нөлөөллийн бүсэд байгаа малчид малаа гэрийнхээ ойролцоо бэлчээх аргагүй болсны улмаас уурхайн нөлөөллөөс хол байгаа газар нутаглаж буй айлд малаа өгч маллуулж байна. Ийнхүү малаа бусдаар хариулуулах хөлс янз бүр боловч малын тоо толгойгоор тохирдогоос гадна малаас авах ноос ноолуурын тодорхой хувиар бас төлбөр хийж байгаа нь ялангуяа эмзэг өрхүүдийн хувьд ихээхэн дарамт болж байна. Жишээ нь 200 толгой малыг сар бүр нэг малыг 2000 төгрөгөөр тооцож хариулуулахад өрх жилд 4,8 сая төгрөг төлөөд зогсохгүй ноос ноолуураасаа олох орлогынхоо хэсгийг алдаж байна.

Таван толгой орчмын нөлөөллийн бүсэд 40 хүрэхгүй малчин өрхүүд амьдарч байна. Тэдний олонхи нь хол нутаглаж буй айлуудад малаа өгч хариулуулдаг. Манай мал ч бас өөр газар, өөр айлд байгаа. Бид хонь бүрийг сард 1,500-2,000 төгрөгөөр хариулуулдаг. Малыг маань хариулдаг айл бас ноолуурын орлогын 40 хувийг авдаг.

Цогтцэций сумын нүүн шилжсэн малчин

Нийгмийн капитал

Цаг агаарын хүнд нөхцөлтэй, байгалийн нөөц баялаг хязгаарлагдмал нутагт малчин айлууд хэсэг бүлгээрээ хот айл болон амьдардаг. Хотлон буусан айлууд хамт нүүхээс гадна тодорхой газар нутагт малаа хамт бэлчээдэг уламжлалтай. Байгаль орчны доройтол нэмэгдэхэд газрын төлөөх өрсөлдөөн ихэсч хот айлуудын бэлчээрийн хил хязгаар улам хатуу болох нь элбэг тохиолдож байна.

“Эндээс нүүж очсон малчин өрхүүд Ханбогд, Баян-овоогийн малчидтай газар нутгийн асуудлаар зөрчилдөх нь их байдаг. Тэдгээр айлуудын ихэнх нь олон тооны мал, тэмээтэй учраас их бэлчээр хэрэгтэй болдог. Ханбогд, Баян-Овоо сумын малчид тэднийг нутагт нь хэтэрхий удаан байлаа, одоо буц гэдэг. Үүнээс болоод зодолдохгүй ч гэсэн хэрүүл маргаан гардаг”.

Цогтцэций сумын малчин эмэгтэй

Том, жижиг, гар аргаар олборлох уурхайнууд ажилласнаар бэлчээр болгон ашиглах газрын хэмжээ багасч малчдын хооронд бэлчээр булаалдсан зөрчил маргаан ихэсдэг. Малчид эртнээс үе дамжин уламжилсан бэлчээрийн хуваарьтай бөгөөд ялангуяа өвлийн улирлалд түүнээ чанд баримтлан эв зетэй амьдардаг заншилтай. Гэтэл уул уурхайн хөгжлийн улмаас энэ уламжлалт хуваарь алдагдан бие биенийхээ бэлчээр рүү түрэн орохоос өөр аргагүй болж байгаа ба үүнээс үүдэн тухайн бэлчээрт нутаглаж байгаа болон шинээр нүүдэллэн ирсэн малчин өрхүүдийн хооронд зөрчил үүсч байгааг судалгаа харууллаа.

Уул уурхай бэлчээр нутгийг эзэлснээс малчдын ажлын ачаалал нэмэгдэн ноос ноолуур, сүүн бүтээгдэхүүнээ боловсруулах зэрэг ажилдаа зарцуулах цаг нь багасч, улмаар санхүүгийн капитал бүрдүүлэх боломж нь хумигдаж байгаа нь судалгааны явцад харагдлаа.

Ийм зөрчил маргаан нь малчин өрхүүдийн хоорондын харилцааг муутган, улмаар малчдын аж амьдралд нэмэлт дарамт болж байна. Энэ нь мөн өрхийн доторх жендэрийн харилцаанд нөлөөлөн, аж амьдралын уламжлалт хэв маяг, соёл нь алдагдсанаас архидалт, хүчирхийлэл нэмэгдэж байгаа нь төрийн байгууллагуудын анхаарал хандуулж буй асуудлуудын нэг болж байна.

Дүрслэл 37. Саахалт айлууд

x5 Тоосжилт ба уул уурхай

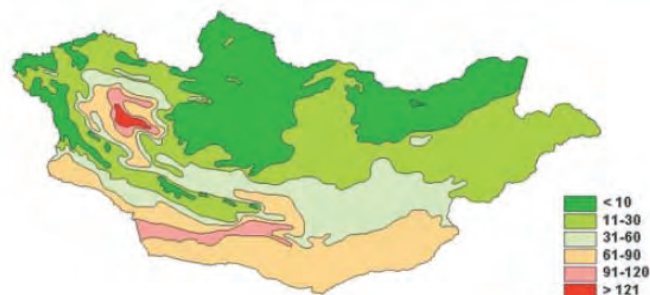
5 Тоосжилт

Монгол орны хувьд шороон шуурга түгээмэл үзэгдэл хэдий ч, уул уурхайн идэвхижилээс улбаатайгаар сүүлийн жилүүдэд тоосжилт нилээн нэмэгдэж, байнга яригдах асуудал болоод байна. Ази болон Хойд Африкт оршдог дэлхийн хоёр том “шороон шуурганы хонхор”-ын нэг нь Хятадын баруун хойд болон Монголын баруун хэсгийг хамардаг (Larsen, 2012).

Дүрслэл 38. Байгалийн шороон шуурга дунд 100 метрийн цаана явж байгаа машин (Cane, 2014)

Монгол орны ихэнх нутаг, нэн ялангуяа говийн хуурайдуу бүс нь хүчтэй салхинд өртөмтгий, жилийн турш тоос, шороотой байх нь элбэг (Batjargal, 2003). Говийн бүс нутагт шороон шуурга жилд дунджаар 30-120 хоногийн турш (Зураг 20) бүртгэгдсэн байдаг байна (Байгаль Орчин, Аялал Жуулчлалын Яам 2009).

Дүрслэл 39. Шороон шуурганы Монгол орон дахь газар зүйн тархалт (Эх сурвалж: Dagvadorj, 2009)

5.1 Тоосжилт ба уул уурхай

Сүүлийн жилүүдэд, уул уурхайн идэвхитэй үйл ажиллагаа явагдаж буй бүс нутгуудаар тоосжилт, шороо босох үзэгдэл улам түгээмэл болсоор байгаа бөгөөд говьд хийгдсэн зайнаас тандах судалгааны дүнгээс үзэхэд уул уурхайн олборлолт, хадгалалт, тээвэрлэлтийн үеэр тоосжилт улам нэмэгддэг байна (Bonilla, Neeti, 2013).

1980-90-ээд оны үед уурхайн үйл ажиллагаанд дэвшилтэт технологи нэвтрүүлсэнээр, тоосжилтын түвшин зохих хэмжээнд хүрсэн ч ойрын жилүүдэд уурхай болон уурхай орчмын нутгуудаар тоосжилтын түвшин зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэдийнэ давсан байна (Lkhasuren, 2007, Jadamba, 2015).

Энэхүү үзэгдлийг шуурхай хяналтанд авч зохих арга хэмжээ аваагүй тохиолдолд тухайн бүс нутгийн хөрс ус, хүн, амьтанд ноцтой нөлөөлөх магадлалтай.

Монгол оронд хийгдсэн чанарын судалгааны үр дүнгээс харахад, уул уурхайн олборлолтын бүс нутгуудад тоосжилтын түвшинд нөлөөлж буй хоёр үндсэн шалтгааны нэг нь эрдэс баялаг тээвэрлэлт, нөгөө нь уурхайн овоолго байна (Sukhgerel, 2014). Цогтцэций сумын судалгаанд хамрагдагсад шороон замаас боссон тоос болон уурхайн овоолго тэдний амьдарч буй орчны тоосжилтыг эрс нэмэгдүүлж байгаа талаар ярьсан байдаг нь мөн үүнийг нотолж байна (Дүрслэл 40).

Дүрслэл 40. Сүүлийн 8 жилийн хугацаанд тоосжилт нэмэгдсэн учир шалтгааны талаарх Цогтцэцийчүүдийн ойлголт

5.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын зохицуулалт

Агаарын чанар болон уул уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй тоосжилттой холбоо бүхий асуудлуудыг 2012 онд батлагдсан “Агаарын тухай хууль”-иар зохицуулж байна. Энэ хуулийн дагуу компаниуд уурхайн болон ойр орчимын нутаг дэвсгэрийн агаарын чанарт байнгын хяналт тавьж, агаарын чанарын байдал стандартын түвшингээс өөрчлөгдсөн тохиолдолд олон нийт болон орон нутгийн засаг захиргаанд мэдэгдэх үүрэгтэй. Агаарын чанарын талаарх дараах стандартууд үндэсний түвшинд мөрдөгдөж байна. Үүнд:

- MNS 4585:2007 Агаарын чанар. Техникийн ерөнхий шаардлага, MNS 4048:1988 Байгаль хамгаалал. Агаар мандал. Тоосны хэмжээг тодорхойлох жингийн арга,
- MNS 3384:1982 Байгаль орчны хамгаалал. Агаар мандал. Сорьц авахад тавих ерөнхий шаардлага,
- MNS 3383:1982 Байгаль хамгаалал. Агаар мандал. Бохирдлын эх үүсвэр, нэр томъёо тодорхойлолт,
- MNS 5885:2008 Агаарт байх бохирдуулах бодисын хүлцэх хэм хэмжээ. Техникийн ерөнхий шаардлага,
- MNS ISO 4225:2001 Байгаль орчин. Агаарын чанар. Нийтлэг үндэслэл. Тайлбар толь,
- MNS 5365: 2004 Агаарын чанарын ерөнхий асуудал. Нарийн ширхэгтэй тоосыг тодорхойлох арга.

Уул уурхайн үйл ажиллагаа идэвхитэй өрнөж буй бүс нутгуудын агаарын чанар болон тоосжилттой холбоотой эрх зүйн хүрээний шаардлагууд бүрхэг байна. Агаарын тухай хуулинд Улаанбаатар болон бусад хотуудын агаарын чанартай холбоотой асуудлууд хамрагдсан байдаг. Гэтэл иргэд хөдөө орон нутагт нүүрсний уурхайн ойр орчим үүсдэг тоосжилтын хүний эрүүл мэндэд нөлөөлөх байдлын талаар ихээхэн санаа зовж байна. Түүнээс гадна тоосжилтыг хянах, бууруулахад чиглэсэн компанийн үүрэг, хариуцлагыг зохицуулах тодорхой дүрэм журам, стандарт Монгол улсад байдаггүй. Жишээ нь, АНУ болон Канадад, нүүрсний уурхайн үйлдвэрлэлийн явцад дэгдэх аливаа тоосонцор, бичил хэсгүүдийг хянах тухай хуулийн заалтууд байдаг бөгөөд мөн тэдгээрийг хэрэгжүүлэх ойлгомжтой, тодорхой зааврууд мөрдөгддөг байна (*ОЕН, 2011*).

Хуулиар Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газар, аймаг сумын байгаль орчны асуудал эрхэлсэн байцаагч нар хамтран уул уурхайн үйлдвэрлэл явуулж байгаа компаниудын үйл ажиллагаанд хяналт тавих үүрэгтэй ажилладаг. Хамтран ажиллах эрх зүйн орчин ийнхүү бүрдсэн ч, янз бүрийн түвшний төрийн байгууллагуудын үүрэг хариуцлагын уялдаа холбоо өнөөг хүртэл тодорхой бус байна.

5.3 Тоосжилт: малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал

Байгаль цаг ууртайгаа зохицон амьдарч ирсэн монголын нүүдэлчин малчид байгалийн янз бүрийн үзэгдэлийг байнга ажиглан мэдэрч, мал аж ахуй, орон гэрээ бэлтгэлтэй байлгаж чаддаг. Жишээ нь, шороон шуурга тавихын өмнө малаа гэртээ ойр бэлчээж, гадуур хатаасан, өлгөсөн зүйлсээ хумин, гэртээ элс, шороо орохоос хамгаалан бэлтгэлээ хангадаг.

Гэтэл сүүлийн жилүүдэд идэвхижсэн уурхайн үйл ажиллагаа нь нүүдэлчин малчдын олон зуун жил хуримтлуулж ирсэн, байгальтайгаа зохицон амьдрах баялаг туршлагыг өөрчлөхөөс гадна, (Bonilla and Neeti, 2013) малчин өрхүүдийн өдөр тутмын амьдрал болон ахуй амьжиргаанд сөргөөр нөлөөлж байна.

Тоосжилт улам нэмэгдсэнээр дараах сөрөг нөлөө илэрч байна. Үүнд:

- байгалийн нөөц доройтох,
- малчдын болон малын эрүүл мэнд муудах,
- малчин өрхүүдийн өдөр тутмын амьдралын горим алдагдах,
- малчин өрхүүдийн санхүүгийн ачаалал нэмэгдэх,
- өрхийн болон гэр бүлийн гишүүдийн харилцаанд өөрчлөлт орох (Cane, 2014: 2015)

“Шороон шуурга малын бэлчээр, агаарт нөлөөлдөг. Бороо цас орсон дараа яг л цемент болж хувирдаг. Тэр тоос шороотой өвс идсэн малын дотор, уушиг авах юмгүй. Миний бодлоор дураараа гаргасан машин зам агаарын бохирдолд илүүтэй нөлөөлж байна. Хэрэв машин зам нэмж үүсгэхгүй бол энэ асуудлыг хяналтанд авах боломжтой”.

Цогтэцийд оторлож яваа Ханбогд сумын малчин эрэгтэй

Уурхайд, эсвэл нүүрсний замд ойр байдаг малчин өрхүүд энэ зовлонг биеэрээ туулж байна. Малчин өрхүүдийн байгаа чиглэлд салхи салхилсанаар уурхайн болон замын тоос тэдний гэр, орчныг бүрхэж, цас бороо орохоос нааш тэр их тоосыг дарах, цэвэрлэх боломжгүй болдог (Cane, 2014). Судалгаанд хамрагдагсдын ярьснаар, шороон шуурга эхэлсэн цэгээсээ дунджаар 7,3 км зайд шороо, тоос татуулж малчин өрхүүд тоос, шороонд дарагддаг байна. Салхи хүчтэй салхилсан үед түүнээс ч хол зайд шороо шуурдаг.

Тоосжилт нь усны чанар болон бэлчээрийн даацтай мөн адил тоосжилтын байдал, жендэрийн харилцаанд нөлөөлдөг. Өрхийн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд ялгаатай үүрэг, хариуцлага хүлээдэг шиг түүнээс урган гарах үр нөлөө нь мөн ялгаатай байдаг. Судалгаанаас харахад уурхайн байгаль орчин, нийгмийн үр нөлөөг үнэлэн үзэхэд эрэгтэйчүүдийн голлон ярьдаг асуудлуудыг дэвшүүлэн тавьсан нь уурхайн үйл ажиллагаа эхлэх үеэс эмэгтэйчүүдтэй зөвлөн тэдний санаа бодлыг асууж, тусгаж байгаагүйтэй холбоотой байна.

Дүрслэл 41. Малчин гэр бүл

Байгалийн капитал

Уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй тоосжилт малын бэлчээр болон өрхийн аж ахуйд сөргөөр нөлөөлөн улмаар хүрээлэн буй орчин болон малын эрүүл мэндэд хортой үр дагавар авчирч байна. Тоосжилт нь тухайн газар нутгийн ургамлын аймаг, төрөл, ургацад нөлөөлдөг. Тиймээс, уурхайн үйл ажиллагаа явуулах гэж буй компани тухайн орон нутгийн ургамлын аймаг, төрөл зүйлийг судлан ойлгож цаашид тоосжилт хэрхэн нөлөөлөхийг тооцон анхаарч байх шаардлагатай.

Уурхайгаас үүдэлтэй тоосжилт ургамлын аймагт хэрхэн нөлөөлдөг тухай гүнзгийрүүлсэн судалгаа монголд хийгдээгүй байгаа бөгөөд, энэ чиглэлийн бусад судалгаанаас доорхи товч дүгнэлтийг хийж болно. Үүнд:

- Тоосжилтоос болж малын бэлчээр дэх ургамлын физиологийн өсөлт буурч доройтдог.
- Тоосжилт нь ургамлыг гэмтээж, түүний эрүүл өсөлтийг саатуулан үхүүлдэг бөгөөд байгалийн хүнд үзэгдлүүд, ган гачиг нэмэгдвэл бүр ч аюултай (Farmer 1993).
- Тоосжилтын хуримтлагдсан нөлөөллийн улмаас өвс ургамал цаг агаарын хатуу ширүүн нөхцөл, ган гачигт улам эмзэг болдог (Farmer 1993).

Замбараагүй үүссэн машин замууд болон бэлчээрийн даац хэтрэлт нь хөрсний өнгөн хэсгийг ихээхэн гэмтээж, хөрсний элэгдлийг улам ихэсдэг бөгөөд энэ нь бэлчээрийн үржил шим болон гарцад сөргөөр нөлөөлдөг. 1940-2004 оны хооронд уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэйгээр Монголд ордог хур тундасны хэмжээ жил тутам 2 хувиар буурч ирсэн нь хөрсний үржил шим муудахад мөн нөлөөлжээ. Тиймээс, уурхайгаас үүдэлтэй тоосжилт нь монгол орны экологийн эмзэг байдалд нэмэлт дарамт учруулж, малын эрүүл мэндэд халтай болж эхэлсэн байна.

Уурхайн болон замын тоосонд дарагдсан газар бэлчсэн малын эрүүл мэнд малчдын санааг зовоосон асуудлын нэг болж байна. Хол бэлчиж чаддаггүй бог малын гэдэс дотор, ялангуяа уушиг нь тас хар болсон байдаг гэж малчид ярьж байна. Бүдүүвч 11.-д уурхайгаас үүдэлтэй тоосжилт сүүлийн 8 жилд малын эрүүл мэндэд хэрхэн нөлөөлж буйг, мөн

Дүрслэл 42. Малын эрүүл мэнд доройтсон шалтгааны талаарх судалгаанд оролцогчдын хариулт

Цогтцэций хавийн уурхайн үйл ажиллагаа болон нүүрс тээвэрлэх машин тэрэгний хөдөлгөөн байгаль орчныг хэрхэн доройтуулж буйг харууллаа. Энэ байдал мөн Шарын голын уурхайн ойр орчимд ч илэрч байна.

Уурхайн тоосжилт малын эрүүл мэндэд хэрхэн сөргөөр нөлөөлж байгаа талаар шинжлэх ухааны үндэслэлтэй мэдээлэлмонголд одоогоор ховор байна. Гэхдээ уурхайн тоосжилтоос болж малын уушиг өвчилсөн талаар өөр орон нутагт хийгдсэн нэгэн судалгааны үр дүнгийн тухайд уул уурхайн компани маргаан үүсгэсэн байна (Sukhgerel, 2014). Иймээс цаашид энэ асуудлыг тусгайлан судлах шаардлагатай байгаа нь харагдаж байна.

Уурхайн ихэнх компаниуд агаарын чанар болон тоосжилтыг хянах ямар нэгэн арга хэмжээ авдаг хэдий ч тэр нь олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн стандартын түвшинд бус, тоон болон хэмжих мэдээллийн өгөгдөхүүн хязгаарлагдмал, ил тод бус, зохицуулалтгүй явж иржээ. Жишээ нь, олон компани үйл ажиллагаа явуулдаг Таван Толгойн орчимд зөвхөн нэг л компани тоосжилтын талаар олон нийтэд тогтмол мэдээлдэг бөгөөд тоосжилтоос үүдэж буй эрүүл мэндийн асуудлаар мэдээлэл өгдөг компани байхгүй байна. Тоосжилтын асуудлыг хянах, шийдвэрлэх болон түүнээс үүдэн гарч буй үр нөлөөг тодорхойлоход хамтын ажиллагаа шаардлагатай байгаа тул орон нутгийн түвшинд зөвшилцөх нэгж, баг байгуулж ажиллуулах нь оновчтой арга зам болно. Австрали, Канад болон Колумб улсуудын уул уурхай идэвхижсэн бүсүүдэд агаарын чанарын асуудлыг хянан, зохицуулдаг нэгжүүд тогтмол үйл ажиллагаа явуулдаг туршлага бий.

Дүрслэл 43. Уурхайн овоолгын дэргэд бэлчиж буй хонин сүрэг хажуугаар өнгөрөх машин замын тоосонд дарагдаж байгаа нь

Биет капитал

Монголд, уул уурхайн салбар эрчимтэй хөгжиж эхэлсэн ч, хариуцлагатай уул уурхайг бий болгохын тулд шаардагдах дэд бүтцийг дэмжих хэрэгтэй байна. Нэг орон нутагт зэрэг үйл ажиллагаа явуулж буй уул уурхайн компаниудын үйл ажиллагаа уялдаа холбоо муутай, дэд бүтцээ хамтран ашиглах тал дээр учир дутагдалтай байна. Тиймээс тээврийн хэрэгслүүд малын бэлчээр дээгүүр дур дураараа

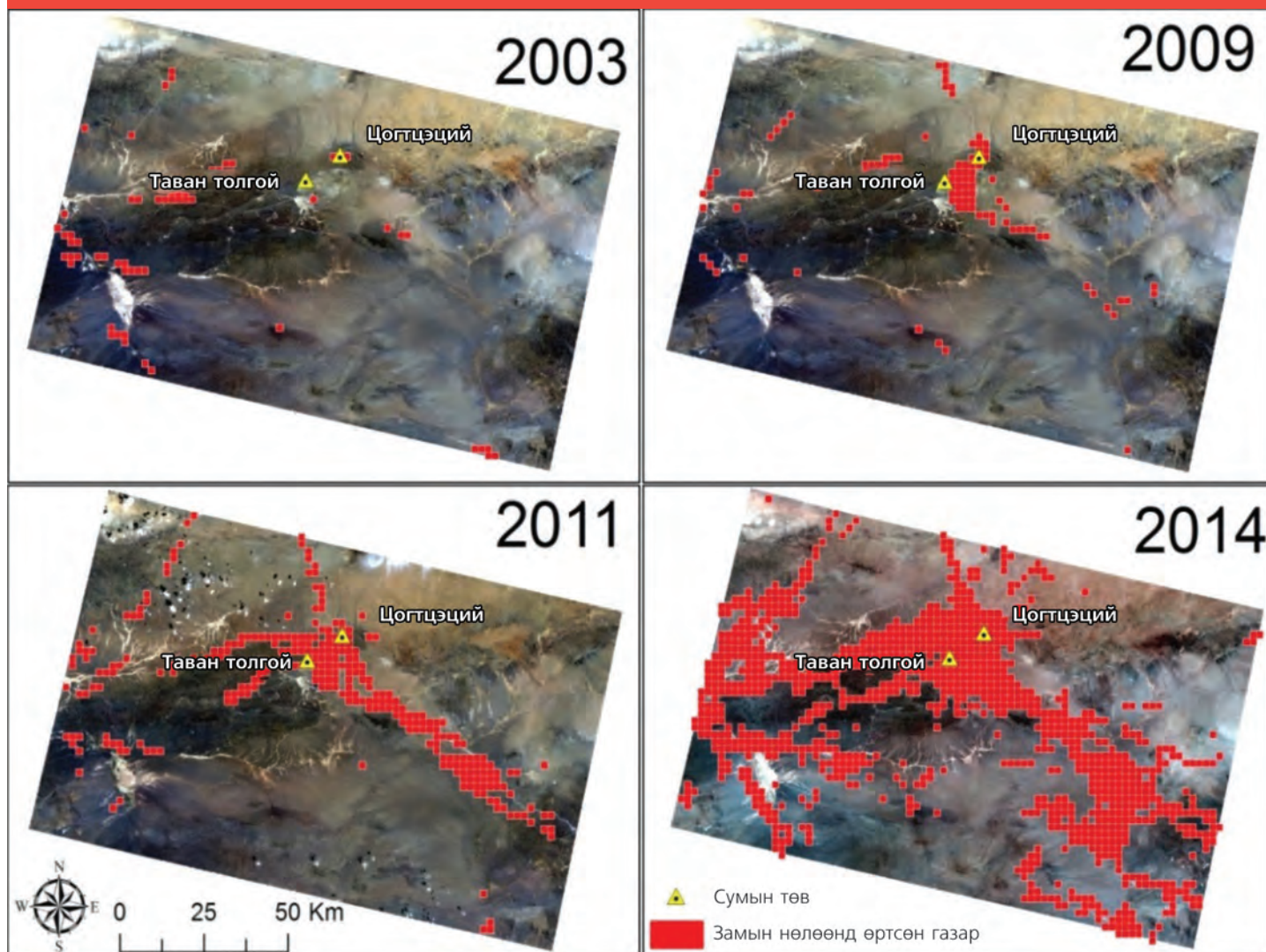
зам гарган давхиж, энхэл донхол үүсгэн хөрсийг доройтолд оруулж, тоосжилт улам нэмэгдэхэд нөлөөлдөг (Шигтгээ 15) (*Batkhashig, 2014*). Жишээ нь, 2013 онд Цогтцэций хавьд нүүрс тээвэрлэлт ид цэцэглэж байх үед өдөрт 6,500 гаруй том ачааны машин тээвэрлэлт хийж байсан нь тэр хавьд аж төрж буй малчин өрхүүдийн аж амьдралд ихээхэн хүндрэл учруулж байв.

Шигтгээ 15. 2003–2014 оны үед үүссэн замууд

Улаанаар тэмдэглэсэн “Замын нөлөөллийн бүс зураг”, 2 км тутамд 3 болон түүнээс дээш тооны зам үүссэн зураглалыг Ландсат хиймэл дагуулын мэдээллийг ашиглан үзүүлж байна.

Энэхүү зураглал нь “нүүрсний зам”-аар өдөр тутам хийгдсэн нүүрс тээвэрлэлтийн талаарх зарим чанарын судалгааны үр дүнтэй тохирч байгаа болно. Үүнд:

- 2009 онд өдөрт 1,000 ачааны тэрэг тээвэр хийж байв (*Cane, 2014*).
- 2011 онд өдөрт 1,300 ачааны тэрэг тээвэр хийж байв (*Jonson, 2011*).
- 2013 онд өдөрт 6,500 ачааны тэрэг тээвэр хийж байв (*Орон нутгийн төрийн албан хаагчийн өгсөн мэдээлэл*)

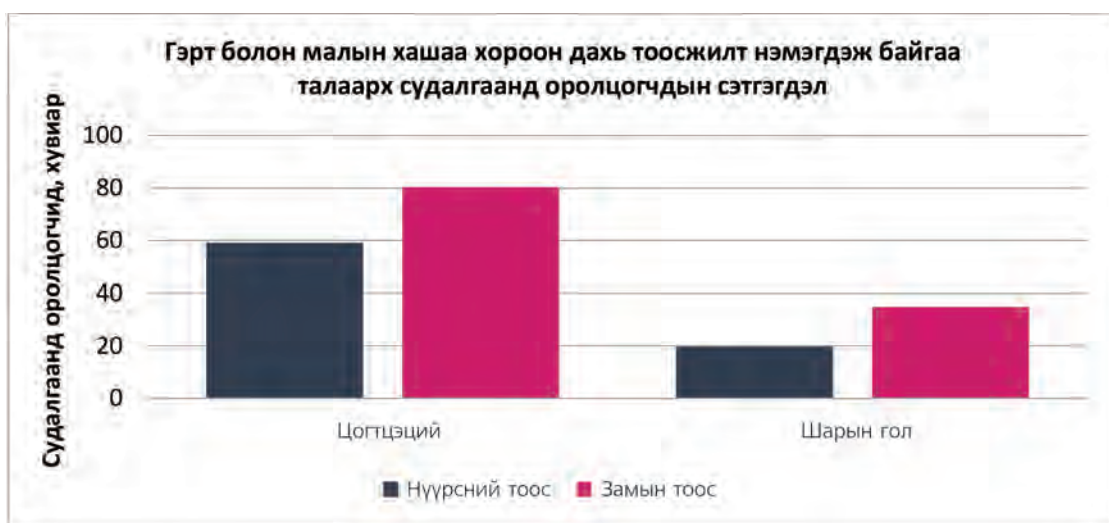

Дүрслэл 44. Цогтцэций сумын хатуу хучилттай замын хажуугаар мал бэлчиж, нүүрс ачсан машинууд явж байгаа нь.

Судалгааны дүнгээс харахад тоосжилтын улмаас малчдын гэрийн гадна болон дотор байгаа эд хогшил амархан элэгдэж, эвдэрч гэмтэж байна.

Австралид хийгдсэн судалгаанаас үзэхэд, тоос шороо ихэссэнээр тоног төхөөрөмж, сэлбэгийн арчилгаа, үйлчилгээний зардал нэмэгддэг байна. Жишээ нь, нарны зайн толин хавтан мэтийн мэдрэмтгий гадаргуу дээр тоос шороо ихээр буухад тодорхой гэмтэл учруулахаас гадна үзэгдэх орчин хязгаарлагдсанаар зам тээврийн осол гарах магадлал нэмэгджээ (Австралийн засгийн газар, 2006). Монголд ч мөн адил шороо, тоосжилт орон гэрт болон ойр орчимд нэмэгдэн, мал ахуйд нөлөөлдөг байна.

Дүрслэл 45. Гэрт болон малын хашаа хороон дахь тоосжилт нэмэгдэж байгаа талаарх судалгаанд оролцогчдын сэтгэгдэл

Хүний капитал

Уурхайгаас үүдэлтэй тоосжилт нэмэгдсэнээр эрүүл мэнд доройтох, гэр оронд тав тух алдагдах, ажлын ачаалал нэмэгдэх зэрэг асуудлууд үүсч байгаа талаар малчид ярьж байлаа. Зам дагуу амьдардаг, уурхайн нөлөөллийн бүсэд ойрхон нутагладаг малчин өрхүүд, ялангуяа тэдний хүүхэд, настайчууд уурхай ажиллаж эхэлснээс хойш төрөл бүрийн харшил, ханиалга, амьсгалын замын өвчин эмгэгт өртөх болсонд санаа зовж байна. Энэ талаар орон нутгийн эрүүл мэндийн ажилтнууд ч мэдээлж байгаагаас гадна Цогтцэций суманд амьсгалын замын болон зүрх судасны өвчлөл нэг жилийн дотор 2.5 дахин нэмэгдсэн талаар Монгол улсын Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс 2012 онд мэдэгдсэн байдаг.

"Амьсгалын замаар халдварлах өвчин, осол эндэл болон хордох явдал сүүлийн үед ихэссэн. Энэ талаар статистик мэдээ болон мэргэжлийн дүгнэлт байхгүй ч ийм өвчин эмгэг нэмэгдсэн нь тоосжилт ихэссэнтэй холбоотой байж магад, энэ бүхэн холбоотой гэж би бодож байна".

Цогтцэций сумын эмнэлгийн ажилтан

Нийгмийн эрүүл ахуй, уурхайн тоосжилттой холбоотой гүнзгийрүүлсэн судалгаа Монголд хараахан хийгдээгүй ч, тоос, нарийн болон бүдүүн ширхэгтэй шороо нь ханиалга, амьсгалын замын үрэвсэл, астма, бронхит зэрэг өвчлөл үүсэж болдогийг АНУ-д хийгдсэн эрдэмтдийн судалгаа харуулдаг. Замын болон нүүрсний тоос хүн, малын эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлж байгааг Цогтцэцийд үйл ажиллагаа явуулж буй уурхайнхан хүлээн зөвшөөрч байна (Ухаа Худаг уурхай, 2009). Энэхүү тоосжилтын асуудлыг удаан хугацаанд шийдэлгүй орхивол нутгийн иргэдийн эрүүл мэндэд улам ихээр нөлөөлөх тул мэргэжлийн түвшинд судлан шинжилж, шийдэх арга замыг хайж олох шаардлагатай нь харагдлаа.

Уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй тоосжилтын улмаас малчдын ахуйд өөрчлөлт гарч байна. Уул уурхайн ид

"Бид хувцас, ор дэрний даавуугаа угаагаад гадаа хатааж байх зуур эргээд шороо болчихдог. Гэрийн тавилга, толь байнга тоосонд дарагдана, тэгээд л дахиад арчина.

Малаа гадаа нядалж, мах янзалхад их түвэгтэй болсон, энэ нь цэвэрлэгээний ажлыг улам л нэмэж байна даа. Өглөө босоод л нойтон алчуураар цэвэрлэгээ хийхэд алчуур тас хар болно шүү дээ."

Цогтцэций сумын малчин эмэгтэй

ачааллын үеэр эрэгтэйчүүд тоос шороо бага, өвс усны соргог бэлчээр хайн малаа хол газар бэлчээж, худаг усаа илүү их арчилж цэвэрлэх хэрэгтэй болдог гэж ярьж байв. Харин эмэгтэйчүүдийн гэр орны цэвэрлэгээний ажил ихсэж, өвчтэй малаа асрах арчлах ажил нэмэгдэхээс гадна борц, ааруул гэх мэт хоол хүнсээ уламжлалт аргаараа гадаа бэлтгэх боломжгүй болсон гэж ярьсан юм.

Санхүүгийн капитал

Уурхайгаас үүдэлтэй тоосжилтоос байгаль орчин, хүн, малын эрүүл мэндэд учрах үр дагаврыг нийлүүлэн тооцож үзвэл малчин өрхийн санхүүгийн байдалд ихээхэн ачаалал учруулж байна. Уурхайн болон замын тоосны нөлөөллөөс болж мал аж ахуйн бүтээгдхүүнээс олох орлого буурч байна. Жишээ нь, тоос шорооноос болж махны чанар доройтон, ааруул, цагаан идээ ч сайн бэлтгэгдэхгүй, малын ноос, ноолуурын борлуулалтын үнэд хүртэл нөлөөлж байна. Тоос, шорооноос болж өрхийн зарлагад дараах хэлбэрүүдээр нэмэлт ачаалал ирж байна. Үүнд:

- Малаа хол бэлчээрт бэлчээхийн тулд бензин түлшний зардал нэмэгдсэн,
- Малын эмчид хандах давтамж ойртож, малын эм тарианд зарцуулж буй мөнгөний хэмжээ ихэссэн,
- Гэр орны, орчин тойрны цэвэрлэгээний ажилд илүү их цаг зарах болсон (угааж цэвэрлэх, худаг болон малаа арчлах),
- Цагаан идээ бэлтгэх болон өөр бүтээгдэхүүн боловсруулан худалдаж орлогоо нэмэгдүүлэх цаг зав багассан,
- Эрүүл мэндийн үйлчилгээний зардал нэмэгдсэн.

Дүрслэл 46. Малчид нүүрс зөөдөг машины дугуйгаар малынхаа хороог тоосноос нөмөрлөж байгаа нь.

Нийгмийн капитал

Монголын малчин өрхүүд айл саахалтаараа бие биенээ дэмжин тусалж, малын бэлчээрээ эв найртай зохицон ашиглаж ирсэн уламжлалтай. Түүнээс гадна хот суурин газар амьдардаг монголчууд ч амралт, чөлөөт цагаараа хөдөө явж найз нөхөд, хамаатан саднаараа айлчилдаг. Гэтэл уурхайн үйл ажиллагаа идэвхижиж, тоосжилт ихэссэнээс малчин айлуудад хүмүүс зочлон ирэх нь ховордоод, харин эсрэгээр зарим малчид үр хүүхдээ тоос шорооноос хол аймгийн төв рүү явуулдаг болжээ.

“Зуны амралтаар хүүхдүүд манайхаар ирж амардаг байсан, одоо ч ирэхэд түвэгтэй болж дээ. Ялангуяа нялх хүүхдүүд ийм агаартай газар байж болохгүй байна.”

Цогтцэций сумын настан

Дүрслэл 47. Тоосжилт бүхий бүсэд амьдарч байгаа малчдын хүүхдүүдийн эрүүл мэнд эрсдэлд орж байна.

х6 Нүүлгэн шилжүүлэлт ба уул уурхай

6.1 Нүүлгэн шилжүүлэлт

Монгол улсад уул уурхай болон түүнтэй холбоотой дэд бүтцийн хөгжлийн асуудлыг социализмын үед засгийн газар удирдан зохион байгуулж, харин нүүлгэн шилжүүлэлтийн асуудлыг малчдын нэгдэл, сумын захиргаа орон нутагтаа шийддэг байжээ. 1990-ээд оноос зах зээлийн эдийн засагт шилжин, өмч хувьчлагдаж, дотоодын болон гадаадын хувийн хэвшлийн уул уурхайн компаниуд байгуулагдан ажиллах боломж нээгдсэний зэрэгцээ ардчилсан, хүний эрхийг дээдэлсэн зарчмуудыг мөрдлөг болгосноор иргэд чөлөөтэй шилжин нүүдэллэж ажил эрхлэх болсон.

Гэвч нүүлгэн шилжүүлэлтийг зөв зүйтэй удирдан зохион байгуулж чадахгүй байна. Нүүлгэн шилжүүлэлтийн төлөвлөөг орон нутагт амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд олон улсын санхүүгийн байгууллагууд нүүлгэн шилжүүлэлтийн талаар илүү өндөр стандарт баримтлахыг шаардах хэрэгтэй байна.

Нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой зөвшөөрөл.

Нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой зарим асуудлууд олон улсын анхаарлын төвд байгаа нь Оюу Толгойн уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой байдаг. Олон улсын санхүүгийн байгууллагын зөвлөх, омбудсмэний газарт орон нутгийн иргэд гомдол гаргаснаар энэхүү асуудлаар хянан шүүх ажил эхэлжээ. “Оюутолгойн хяналт” ТББ-аас Ухаа Худаг уурхайд хандан хүчээр нүүлгэн шилжүүлсэн нутгийн өрхүүд, хохирол хүлээсэн иргэдэд өмчийн нөхөн төлбөр төлөхийг шаарджээ (*Sukhgerel, 2014*).

Нүүлгэн шилжүүлэлт ба шилжих хөдөлгөөн сүүлийн 15 жилд идэвхжсэн нь доорх хүчин зүйлсээс шалтгаалсан байна. Үүнд:

- Уул уурхайн үйлдвэрлэлийн өсөлт болон болон бэлчээрийн хомсдол,
- Зам, төмөр зам болон бусад дэд бүтцийн хөгжил,
- Нийслэл Улаанбатарт дахин төлөвлөлт, барилгажилт эрчимжсэн.

Нүүлгэн шилжүүлэлт нь хүмүүс нэг газраас нөгөө рүү шилжих буюу тэднийг шилжүүлэх үйл явц юм. Энэ нь заримдаа төлөвлөлтийн дагуу, заримдаа огт төлөвлөлтгүй хийгддэг. Нүүлгэн шилжүүлэлт нь биет нөлөөлөл ба эдийн засгийн нөлөөллийн аль алиныг агуулж болно (Хүснэгт 1. Нөлөөллийн төрлүүд). Зарим малчид өөрсдийн амьжиргааны эх үүсвэрээ алдахаас сэргийлж өөр нутаг руу нүүдэг. Ингэхдээ тэд ямар нэгэн нөхөн олговор, дэмжлэг авдаггүй. Ийм байдал Таван Толгой болон Шарын голын хувьд илэрч байна. Нөлөөллийн бусад төрлүүдэд нийгмийн харилцаа, соёлын хэм хэмжээ, зан заншилд үзүүлэх нөлөөлөл гэх мэт хамаарна. Эдгээр нь чухал боловч биет бус шинжтэй учраас нүүлгэн шилжүүлэлтийн ажлыг төлөвлөхөд нарийн тооцолгүй орхигдуулах явдал гардаг.

Дүрслэл 48. Уурхайн цооногийн дэрэгдэх тэмээн сүрэг

Хүснэгт 1. Нөлөөллийн төрлүүд

Төрөл	Тодорхойлолт	Асуудал
Биет нөлөөлөл	Биет нөлөөлөл нь нэгэн байршлаас нөгөө рүү нүүхэд үүсэх өмч хөрөнгийн ба бусад алдагдал юм. Энэ нь гол төлөв үнэлэгдэж, орлуулагдаж эсвэл нөхөн төлөгдөж болдог биет эд хөрөнгийг хамардаг. Жишээ нь, малчин өрх газар, мал сүргээ эсвэл өөр эд хөрөнгөө алдсан тохиолдолд нүүн шилжсэн газартаа адил хэмжээний зүйлсийг авч чадах нөхөн олговрыг авах ёстой юм.	Хамтран ашигладаг эсвэл нийтийн хэрэгцээний зэрэг эд хөрөнгөтэй холбоотой нөхөн олговор олгогдохгүй байх асуудал үүсдэг. Газар эзэмшихтэй холбоотой үүдсэн маргаанд голдуу малчид хохирч үлддэг.
Эдийн засгийн шинжтэй нөлөөлөл	Эдийн засгийн шинжтэй нөлөөлөл нь заавал биет нүүн шилжилттэй холбогдож үүсэхгүй. Одоо байгаа байршил нь хэвээр боловч хүмүүсийн хөдөлгөөн хязгаарлагдаж, нийтээрээ эзэмшиж байсан нөөц бололцоо нь хумигдаж, амьжиргааны эх үүсвэр нь өөрчлөгдөх зэргээр эдийн засгийн шинжтэй нөлөөлөл	Энэ нь биет нөлөөллийн адилаар чухал гэж хүлээн зөвшөөрөгдөөгүй ч хүмүүсийн амьдралд маш чухал нөлөөтэй юм.

6.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын зохицуулалт

Уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой нүүлгэн шилжүүлэлтийг зохицуулахад компаниуд олон улсын түвшинд хүлээн зөвшөөрөгдсөн дараах стандарт, аюулгүйн арга хэмжээнүүдийг удирдлага болгох боломжтой. Үүнд:

- Дэлхийн Банкны “Албадан нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой үйл ажиллагааны бодлого” (ОР 4.12), 2001,
- Олон улсын санхүүгийн корпорацийн (IFC) “Үйл ажиллагааны стандарт 5: Газар эзэмших болон албадан нүүлгэн шилжүүлэлт”, 2012,
- Европын сэргээн босголт хөгжлийн банкны “Нийгмийн болон байгаль орчны бодлого: газар эзэмших, албадан нүүлгэх болон эдийн засгийн үүдэлтэй нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой үйл ажиллагааны нөхцөл шаардлага”, 2008,
- Азийн Хөгжлийн Банкны “Албадан нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой аюулгүй арга хэмжээний бодлого, 2009.

Ихэнх олон улсын банкнууд, хандивлагчид болон том компаниуд дээрх стандартыг мөрддөг. Жишээ нь, Оюу Толгой, Ухаа худаг уурхай болон Таян нуур төсөлд уурхайн үйл ажиллагаа явуулахдаа дээрх бодлогын хүрээнд ажилладаг. Мөн олон улсын хэмжээнд мөрдөгддөг эрх зүйн хэм хэмжээний хүрээнд дээрх стандартуудыг суулгаж өгсөн байдаг. Эдгээр стандартын хүрээнд орон нутгийн удирдлага нүүлгэн шилжүүлэлтийн явцад малчдын аюулгүй байдлыг хэрхэн хамгаалж, шинээр суурьшсан газарт

нь шаардлагатай дэд бүтцийг ойртуулахыг уул уурхайн компаниудтай хамтран сайтар бодолцож, төлөвлөх ёстой.

Монгол улсын хууль эрх зүйн хүрээнд малчдын бэлчээрт холбогдох уламжлалт эрх ба туршлагыг хүлээн зөвшөөрсөн, хамгаалсан тодорхой зохицуулалт байдаггүй (*Tumenbayar, T. 2002*). Бэлчээр ашиглах уламжлалт эрх нь харин малчин өрхүүдийн харилцааг зохицуулж байдаг нийгэм соёлын хэм хэмжээнд үндэслэж хэрэгждэг (*PALD, 1993*). Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн (1992) дагуу Монгол улсын иргэн бүр газар өмчлөх эрхтэй. Малчдын хувьд өвөлжөө болон хаваржаага барьсан хэсэг газрыг орон нутагт бүртгүүлэн өмчилж болно. Ер нь олон улсад хуулийн дагуу эмэгтэй, эрэгтэй иргэд аль аль нь газар өмчлөх эрхтэй байдаг ч ихэнх тохиолдолд газар өмчлөх гэрчилгээ эрэгтэй хүний нэр дээр байх нь нийтлэг байна (*Daley, E. Flower, C. Miggiano, L. and Pallas, S. 2013*). Монгол улсад иргэнд газар 30 жил эзэмших эрхийг олгох бөгөөд дахин 30 жилээр энэ эрхийг сунгах боломжтой. Хувьчлагдсан газраас бусад бэлчээр нь нийтийн эзэмшилд тооцогддог (*Tumendemberel, B. Goodijk, D., 2011*).

"2016 онд манай сууринг нүүлгэнэ гэж ярьж байгаа, яагаад гэвэл Эрдэнэс Таван Толгойн компанийн өргөтгөл хийх талбай нь засгийн газрын мэдэлд байдаг гэдэг. Гэхдээ энэ асуудлаар албан ёсны мэдэгдэл хийж, уулзалт зохион байгуулаагүй, өөр мэдээлэл байхгүй байгаа. Уурхайн тэлсээр манайд нилээн ойртсон байгаа. Уурхайнхаа дэргэд овоолгоо хаях нь санхүүгийн хувьд ашигтай байж мэднэ. Манай суурингийнхан цуглаж энэ талаар ярьсан, гэхдээ хүмүүс энэ бол засгийн шийдэх мэдлийн асуудал гээд байна лээ. Зарим малчид ЭТТ-н удирдлагуудтай уулзахад 'Энэ бол төрийн компани, юу хийхээ бид мэднэ' гэсэн байсан".

Таван Толгойн уугуул өндөр настан

Монголд уурхайн ойролцоо байгаа газар нутгаас иргэдийг бөөнөөр нь нүүлгэн шилжүүлэх нөхцөлд хэрэглэх тусгайлсан эрх зүйн зохицуулалт байдаггүй. Хэдий тийм боловч бүтээн байгуулалт хийхээр төлөвлөж буй компани байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ хийх үедээ газар өмчлөгчид болон хэрэглэгчидтэй зөвшилцөх шаардлагатай.

Мөн уурхайн ойролцоо оршин сууж байгаа орон нутгийнхныг бүхэлд нь нүүлгэн шилжүүлэх талаар эрх зүйн зохицуулалт байхгүй байна. Энэ асуудал нь уурхай нутаг дэвсгэрээ тэлж байгаа тохиолдолд, эсвэл орон нутгийнханд

ноцтой нөлөөлж байгаа тохиолдолд гарч ирдэг. Өмнөговь аймгийн том Таван толгойн нүүрсний уурхай болон Ховд аймгийн Хөшөөтийн уурхайд ийм асуудал тулгараад байгаа ба бусад уурхай ч мөн ирээдүйд ийм асуудалтай тулгарч болзошгүй юм.

Монгол улсад уул уурхайн үйлдвэрлэл эрхлэгчдийг байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний явцад газар эзэмшигч, хэрэглэгч нартай зөвлөлдөхийг шаарддаг. Ингэх нь малчдад асуудал дэвшүүлэх, бэлчээрт нөлөөлөх байдлын талаар санал бодлоо илэрхийлэх боломж олгож байгаа юм. Гэвч өнөөдөр газар ашиглалтын асуудлаар хэд хэдэн бэрхшээл ажиглагдаж байгаагийн дотор бэлчээрийн талбайн нөхөн олговор хүссэн малчдаас компаниуд тухайн газрыг эзэмшдэгийг нь баталсан эрх зүйн хувьд хүчин төгөлдөр баримт шаардах явдал багтаж байна. Гэтэл бэлчээр нь "нийтийн эзэмшил"-ийн газар байдаг бөгөөд малчид газраа өмчлөөгүй, газар дээрээ байгууламж босгоогүй нөхцөлд өмчлөлийн баримт гаргуулах боломжгүй. Иймээс бэлчээрээ алдсан олон малчин өрхүүд компаниас нөхөн олговор эсвэл төлбөр шаардах боломжгүй болж байна.

6.3 Нүүлгэн шилжүүлэлт: Малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал

Малчид бэлчээрийн сайныг даган малаа маллан, жилийн дөрвөн улиралд бэлчээрээ сэлгэн газар хөрс, ургамлын нөөцөө хамгаалж, байгальтайгаа зохицон амьдардаг онцлогтой. Гэтэл монголын малчид угаас хагас нүүдлийн байдлаар аж төрөн, мал аж ахуйгаа эрхлэн явдаг учраас байнгын хөдөлгөөнтэй шилжин амьдрах нь тэдэнд түвэгтэй биш гэж боддог хүмүүс байдаг нь ташаарал юм.

Уурхайн нөлөөллөөс болж сайн дураар, албадлагын дор нүүхийн аль аль нь айл өрхүүдэд хүндрэлтэй байдаг. Хариуцлагатай компаниуд нутгийн ард иргэдийг нүүлгэхээс аль болох зайлсхийдэг. Нүүлгэн шилжүүлэхээс өөр аргагүйд хүрсэн тохиолдолд, иргэдэд нөхөн төлбөр төлөх, эсвэл шинээр очсон газарт нь тэдний ахуй амьжиргааг дээшлүүлэх арга хэмжээ авдаг. Гэвч олонх компаниуд өөрсдийн нүүлгэн шилжүүлж, өөр газар суурьшуулсан

малчдын амьжиргааг дээшлүүлэхтэй холбогдсон нүсэр их, нарийн ажиллагааг тэр болгон бодитойгоор үнэлж, төлөвлөдөггүй байна.

Эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүст нүүлгэн шилжүүлэлтийн үр нөлөө ялгаатай тусдаг бөгөөд уурхайн үйл ажиллагаанаас хамааралтай үр дагавар нь эмэгтэйчүүдэд шууд болон шууд бус байдлаар илүүтэй мэдрэгддэг байна. Уурхайн үйл ажиллагааны төлөвлөлт болон түүнээс үүдсэн нүүлгэн шилжүүлэлтийн үйл явцад жендэрийн дүн шинжилгээ харьцангуй хязгаарлагдмал байдлаар хийгддэг. Судалгаанаас харахад уурхайн эдийн засгийн үр өгөөжийг ажлын байрны олдоц, эсвэл бизнес боломж хэлбэрээр хүлээн авахад эмэгтэйчүүдийн хувьд хүндрэлтэй байдаг байна (Thukral, E, 1996).

Байгалийн капитал

Нүүлгэн шилжүүлэлтийн үед шинэ нутагт нүүж ирсэн малчдад урьд нутаглаж байсан газартай нь дүйцэх чанар бүхий газар ноогдуулан өгөхдөө байршлыг нь тэднээр өөрсдөөр нь сонгуулахаас гадна усны хангамжийг нь шийдэхийн тулд уул уурхайн компаниуд, эсвэл орон нутгийн удирдлага иргэдэд цахилгаан болон гар худгийг эдийн засгийн боломжид нь тохируулан суурилуулж өгдөг эерэг туршлага байна. Хэрэв эдгээр туршлагыг уул уурхайн компаниуд авч хэрэгжүүлбэл малчин өрхүүдийн мэдэлд буй байгалийн капитал өсөн нэмэгдэж, сайжрах эерэг нөлөөтэй.

“Тоосноос болоод бэлчээрийн чанар эрс доройтож, эргэн тойрон хог дүүрч байна. Саахалт айлууд маань нүүрсний тээврээс бэлчээр муудаж, хог овоорон, шуугиан нэмэгдсэнээс болоод бүгдээрээ дүрвэн нүүсэн. Хүн бүр арай дээр бэлчээр хайгаад явсан даа”.

Цогтцэций сумын “нүүрсний зам” дагуу амьдардаг малчин

Гэвч зарим тохиолдолд, жишээлбэл уул уурхайн бүс нутгаас нүүн ирсэн малчдын шинээр суурьсан орон нутагт газар тариалан эрхлэх үржил шимтэй хөрс байгаа бол

малчид бэлчээрээс шахагдан, цөөн тооны мал маллахаас өөр сонголтгүй болдог нь уул уурхайгаас үүдэлтэй нүүлгэн шилжүүлэлтийг сайтар төлөвлөн, орон нутгийн болон үндэсний түвшинд харилцан уялдаатай, зохион байгуулалтай хэрэгжүүлэхгүй бол малчдын байгалийн капитал багасч ахуйн амьдралд нь сөргөөр нөлөөлөх хүчин зүйл болон хувирдагийг харуулж байна.

“Бид нүүе ч гэсэн ойр хавьд нүүх газаргүй болсон, бүгдийг компани эзэмшиж байгаа. Өөр газар олоод нүүлээ ч компанийхан ирээд л энэ чинь манай газар гэнэ... би энд төрж, өссөн хүн гэж хэлээд ч нэмэргүй.”

Цогтцэций сумын ахмад малчин

Зарим айлууд нөлөөллийн бүсээс холдон нүүхийг хүсч байгаа ч нөөц боломжгүйн улмаас чадахгүй байна. Шинэ газар нүүж очиход тэнд өөр айлууд хэдийн нутаглаж байх тул шинэ соргог бэлчээртэй газар олох хэцүү. Мөн өөр нутагт очиход мал хүртэл шинэ бэлчээртээ дасах, ундаалах ус олоход хэцүү болдог талаар малчид ярьж байлаа.

Биет капитал

Уул уурхайн үйлдвэрлэл өргөжсөнөөс үүдсэн нүүлгэн шилжүүлэлт нь биет капиталд эерэг болон сөргөөр нөлөөлсөн бөгөөд доорхи 2 эерэг нөлөөллийн талаар хүмүүс илүүтэй ярьж байлаа.

Уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй нүүлгэн шилжүүлэлтийн явцад компаниуд малчдад зориулан худаг гаргах, эсвэл бэлэн өвөлжөө өгөх, мөн хөнгөлттэй зээл авахад нь тусалж, хүлэмж мэтийн дэд бүтэц, шаардлагатай тоног төхөөрөмжөө худалдан авахад нь дэмжлэг үзүүлэх замаар биет капиталдаа арвижуулахад нь тусалж болдог.

Гэвч нүүн шилжих нь айл өрхүүдийн биет капиталд олон талын сөрөг нөлөө үзүүлэх нь бий. Жишээлбэл малчид өндөр үнээр тохижуулсан өвөлжөөгөө орхин нүүх дургүй

байдаг. Учир нь өвлийн хүйтэн улиралд дулаанаа хадгалах хуурай бууц дэвсгэртэй болтол нилээд хугацаа шаардахаас эхлээд өвөлжөөгөө сэлгэсэн айлд олон бэрхшээл тулгарч хүн, мал тохь алддаг.

Байршил сэлгэхэд биет капитал тэр бүр дагалдан сайжирдаггүйг бас анхаарах хэрэгтэй. Жишээлбэл, нэгэн өрх шүршүүртэй халуун устай хуучин байршлаа орхин нүүснээс хойш 3 жил өнгөрөхөд дахин шүршүүртэй болж амжаагүй л байлаа. Уул уурхайн компанитай бичгээр гэрээ үйлдсэн тохиолдолд л уг компани малчдын өмнө хүлээсэн амлалтаа биелүүлэх магадлалтай ба биелүүлээгүй тохиолдолд тэдэнтэй хариуцлага тооцох боломж гарна гэж судалгаанд хамрагдсан малчид үзэж байна.

Дүрслэл 49. Нүүрсний замын дэргэдэх орхигдсон өвөлжөө. Цогтцэций сум

Хүний капитал

Уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотойгоор нүүлгэн шилжүүлэлт хийгдсэн тохиолдолд компаниас олгох багц нь малчдад зориулсан ажлын байр, сургалт, хүүхдүүдийн сургалтын төлбөр, мөн хашаа хороо барьж өгөх болон хүнсний ногоо тариалахад нь туслах үйлчилгээнүүдийг багтааж байгаа боловч эдгээр нь нүүн шилжихээс үүдэн малчдад тулгарч буй асуудлыг бүрэн шийдэхэд хангалтгүй байна. Энэ нь компаниудын нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой бодлого, түүнийх нь агуулга харилцан адилгүй байдагтай холбоотой байх талтай. Жишээ нь, Өмнөговь аймагт үйл ажиллагаа явуулж буй Оюу Толгой компани нүүн шилжих нь малчдад эдийн засгийн хохиролтой болохыг хүлээн зөвшөөрч үүнд хамрагдсан зарим малчдыг нүүлгэн шилжүүлэхдээ өрх бүрээс нэг хүнийг ажлын байраар хангах буюу нэг хүний цалингийн хэмжээтэй дүйцэх санхүүгийн тусламж олгодог байна. Гэтэл тэр хавьд үйл ажиллагаа явуулдаг бусад компаниуд нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой иймэрхүү арга хэмжээг авдаггүй.

“Компаниуд эхлээд малчдын хүүхдүүдийн их, дээд сургуулийн төлбөрийг хийж, өвдсөн тохиолдолд онгоцны билет даана гэж амладаг. Тэд малчдыг шинэ газарт нүүж, хашаа хороо барихад туслана гэдэг. Гэтэл тэр шинэ нутаг нь Эрдэнэс Таван Толгойн мэдлийн газар байж. Дээрхи компаниуд амлалтаа ч биелүүлээгүй, ингээд малчин өрхүүд хохирогч болон үлдсэн байна.”

Цогтцэций сумын малчин

Бид мал аж ахуй эрхэлж байгаад нүүлгэн шилжүүлэлтийн багцын хүрээнд уурхайд шинээр ажилд орж буй малчдын хувьд жендэрийн дүн шинжилгээ хийсэн юм. Хөдөө орон нутагт эрчүүд нь голдуу малаа маллаж, эмэгтэйчүүд нь ар гэрийн ажлаа хийдэг байсан бол сүүлийн үед эрчүүд нь уурхайд ажилд орж, эмэгтэйчүүд мал дээрээ үлддэг болжээ. Малчин эмэгтэйчүүдтэй ярилцаж байхад тэд малаа дангаараа хариулдаг эсвэл хамаатан садныхаа хүмүүстэй хамждаг гэжээ. Тэдний ажлын ачаалал нэмэгдэхийн хэрээр аюулгүй байдал нь мөн асуудалтай болж байна. Малчин өрхүүдийн дунд ажиглагдсан бас нэг өөрчлөлт гэвэл тэд малаа зараад, эсвэл малчин хөлсөлж малаа харуулаад өөрсдөө сумын төв рүү нүүж ирсэнээр эмэгтэйчүүд голдуу гэртээ байж нөхрийнхөө орлогоос хамааралтай болж байгаа явдал юм. Ингэснээр эмэгтэйчүүд эдийн засгийн хувьд хараат байдалд орж, найз нөхөд, ах дүүгээсээ аажимдаа холдон, уламжлалт мэдлэг туршлагаа ашиглахгүй улмаар мартагдах хүрдэг байна. Архидалтын улмаас гэр бүлийн харилцаанд сөв сууж, гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртөх магадлал бас нэмэгдсэн байна (Cane, 2014). Малчин өрхүүдтэй уулзан ярилцаж байхад иймэрхүү байдал гэр бүлийн харилцаа болон эмэгтэйчүүдэд таагүй тусч байгааг тэд нотлон хэлж байлаа. Нүүн шилжих болон уурхайн нөлөөллийн бүсэд амьдрах нь малчдын стрессийг нэмэгдүүлэн эрүүл мэндэд нь сөргөөр нөлөөлсөн талаар олон хүмүүс ярьсан юм.

Санхүүгийн капитал

Шилжих хөдөлгөөнтэй холбоотой санхүүгийн үр дагаврыг ерөнхийд нь авч үзвэл сөрөг байдалтай харагдаж байна. Компаниудаас олгогдож буй нөхөн төлбөрийн хүрээнд ажилд оруулах, сургалтын төлбөр хариуцах, нүүж суух болон хашаа хороо барихад туслах, банкны зээлийн хөнгөлөлт үзүүлэх зэрэг бусад хэлбэрийн зохицуулалт хийж байгаа нь айл өрх бүрт харилцан адилгүй хэрэгжиж, үүнээс үүдэн малчин өрхүүдийн сэтгэл ханамжийн байдал янз бүр байна.

Зарим малчин өрхүүд дээрх амласан нөхөн төлбөрүүдийг бүрэн авдаггүй байхад зарим нь уурхайн шууд нөлөөллийн бүсэд хамрагдаагүй гэсэн шалтгаанаар дээрх багц үйлчилгээний гадна хоцорч нүүдлээ өөрсдөө дангаараа хариуцдаг гэх мэт ялгаатай хандлага харагдаж байлаа. Малчин өрхүүд тоосжилттой холбоотой гомдол гаргахад, орон нутгийн удирдлага тэдэнд өөр тийшээ нүүхийг зөвлөөд тухайн өрхүүдийн нийт хохирлыг үл тооцон, зөвхөн нүүдэл суудалтай холбоотой наад захын зардлыг хариуцна гэсэн тохиолдол ч гарсан байна. Ер нь уул уурхайгаас шалтгаалсан нүүлгэн шилжүүлэлтийн талаар мэдээлэл тун хомс байгаагаас өрхүүд аж ахуйгаа урт хугацаанд төлөвлөн, сэтгэл амар амьдарч чадахгүй байдалд орж байна.

“Манайх нүүх суухтай холбоотой нөхөн төлбөрөө хүлээгээд байж байгаа. Компанийн төлөөлөгч манайхаар байнга ирдэг байснаа ойрноос үзэгдэхгүй боллоо. За дажгүй юу, амьдрал ямар байна гээд л бас манай хүүгийн их сургуулийн жилийн төлбөрийг хийнэ гээд байсан. Сургуулийн төлбөр яагаад хийхгүй байгаа юм бол? Манайхыг уурхайн шууд нөлөөллийн бүсэд хамрагдахгүй гээд байгаа болов уу?”

Цогтцэций сумын том уурхайгаас 5-7 км-т амьдардаг малчин эмэгтэй

Нийгмийн капитал

Уул уурхай ба шилжих хөдөлгөөний талаар мэдээлэл цуглуулах явцад нийгмийн эерэг үр нөлөө маш хязгаарлагдмал байгаа нь харагдсан юм. Энэ төрлийн шилжих хөдөлгөөн нь малчин өрхүүдийн нийгмийн капиталд ихэвчлэн сөргөөр нөлөөлж байна. Шинэ газар нүүж очсон малчид тухайн нутгийн уугуул иргэдтэй тэр бүр учраа олохгүй, малын бэлчээр болон худаг усаа хуваалцах зэрэг байгалийн капитал тойрсон асуудлаар хурцадмал байдал үүсч малчдын нийгмийн капиталд сөргөөр нөлөөлдөг байна.

Монголчууд бөөгийн зан үйлийг хүндэтгэн мөн буддын шашин шүтэж ирсэн бөгөөд тэдний хувьд газар, ус гэдэг ойлголт нь оюун санаа, сэтгэл зүрхнээсээ эрхэмлэдэг үнэт зүйл юм. Малчид өөрийн нутаг оронтойгоо хүйн холбоотой гэж ярьдаг (Cane, 2014). Малчид тухайн нутагтаа өвөл, хавар, зун, намартаа тодорхой газруудаар нүүдэллэн, мал сүргээ бэлчээн нутаг усаа хайрлан хамгаалж, байгаль орчин болон айл саахалттайгаа зохицон амьдардаг өвөрмөц мэдрэхүйтэй. Энэхүү өвөрмөц чадвар, амьдралын хэв маяг нь түүхийн урт хугацаанд, байгаль цаг уурын хүнд нөхцөлд бие биеэ дэмжин оршиход чухал нөлөөтэй юм. Гэтэл одоо малчин өрхүүд зуслангийн газраа эсвэл өвөлжөөгөө алдахад түүнтэй холбоотой соёлын үнэт өв уламжлалаа давхар алдах эрсдэл тулгарч байна.

“Эрчүүд нь уурхайчин болж эмэгтэйчүүд нь гэрийн ажил хийж байна”

Цогтцэций сумын малчин байсан иргэн

Нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой нөхөн төлбөр олгосон ч тэр нь нутгийн иргэдийн болон тухайн газар орны түүх, өөрсдийнх нь урьд өмнө бүтээж босгосон бүх зүйлтэй харьцуулашгүй болох талаар зарим малчид харамсан ярьж

байлаа. Нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой асуудлаар орон нутгийн удирдлага болон компанийн аль аль нь малчидтай уулзаж ярилцдаггүй учир тэд “тодорхойгүй байдал”-д аж төрж байгаагаас гадна нүүн одсон нутгийнхаа айлуудаас холбоо тасран сураг алдах явдал элбэг байгаа нь тэдний нийгмийн капиталыг доройтуулж байна. Иймэрхүү маягаар малчин өрхүүдийн хот айл, саахалтын уламжлалт холбоо тасрах нь тэдний нийгмийн капиталд хүнд гарз болж, магадгүй энэ шалтгаанаар зарим малчин өрхүүд хот суурин газар бараадаж, цалин хөлстэй ажил хайх нь дээр гэсэн шийдвэрт хүрсэн байна.

Эдгээр хүчин зүйлсийн хуримтлагдсан нөлөөний улмаас өмнийн говийн зарим малчид аж амьдралын хэв маягаа өөрчлөхөөс өөр аргагүйд хүрч байна. Судалгаанаас харахад зарим малчид үр хүүхэд, настайчуудаа сумын төв хавьд ах дүүгээ бараадуулан гэрээ барьж орхиод, өөрсдөө хуучин машин чиргүүлд амьдран малаа утаа, тоосноос зайдуу бэлчээж тух муутай амьдарч байна. Ийм нөхцөл байдалд малчдын амьдрал эмзэг, стресс ихтэй байгаа нь тэдэнтэй хийсэн ярилцлагаас харагдсан юм. Тэдний энэ байдал нь эдийн засгийн нөлөөллийн улмаас нүүн шилжихийн өмнөх сүүлчийн зогсоол болох нь мөн тодорхой харагдаж байлаа.

Бэлчээр доройтон, ус хомсдож, цаг уурын таагүй үзэгдлүүдийн давтамж ихсэж байгаатай зэрэгцэн уурхайн үйл ажиллагаа тэлж малчдыг уугуул нутаг уснаас нь нүүлгэн шилжүүлэх болж байгаа энэ түвэгтэй цаг үед засаг захиргааны зүгээс зохицуулалт хийхдээ компаниудтай үр бүтээлтэй хамтран ажиллаж, тэднээр малчдын тухайд бодит үүрэг амлалт авахуулан, түүнийх нь биелэлтийг хянах чиглэлээр иргэний нийгмийн байгууллага болон орон нутгийнхаа иргэдтэй хамтран, олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн стандарт хэм хэмжээг баримтлан ажиллах нь зүйтэй.

Дүрслэл 50. Машиндаа амьдран нүүдэллэж яваа малчид

Шигтгээ 16. Олон улсын жишээнээс

Ньюмонт компанийн Африкийн Гана улсад хэрэгжүүлж буй Өмнөд Ахафо төсөл

2015 онд энэхүү төслийн хүрээнд нүүлгэн шилжүүлэлтийн эхний үе шат дууссантай холбогдуулан хийсэн хөндлөнгийн хяналтын тайлан хэвлэгдэн гарчээ.

Нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой нөхөн төлбөрийг ОУСК-н зээлийн нөхцлийн хүрээнд зохион байгуулж нийт 823 өрх буюу 5185 хүнийг нүүлгэсэн бөгөөд, тэднээс гадна бас 878 хүнийг эдийн засгийн үүдэлтэй нүүлгэн шилжүүлэлтд хамруулжээ. Ингэхдээ дэлхийд анх удаа “тогтвортой амьжиргааны хандлага” хэмээх аргачлал ашиглан, нүүлгэн шилжүүлэх төлөвлөгөө батлуулан ажилласан байна. Энэ төлөвлөгөөг боловсруулахын тулд 2004 онд нөхцөл байдлын суурь судалгаа зохион байгуулж, 2005 оноос нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой нийгмийн нөлөөллийн болон нийгэм, эдийн засгийн бие даасан хяналтын судалгаа хийсэн байна. Эдгээр судалгааны тайлан олон нийтэд нээлттэй.

Энэхүү бодит төлөвлөлтөд суурилсан нүүлгэн шилжүүлэлт нь олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн стандартыг ханган Африк тивд хэрэгжсэн сайн жишээний тоонд орж байна.

Шинэ нутагт шилжиж ирсэн нийт хүмүүсийн 1/4 сэтгэл ханамж доогуур байгаа нь хэд хэдэн учир шалтгаантай. Жишээ нь, тэдэнд урьдынхтай нь адил газар олгох боломжгүй байсантай холбоотой. Компанийн зүгээс иймэрхүү асуудалд дүгнэлт хийж, дараа дараагийн төлөвлөлтөндөө бодит байдлыг тусгахаар болж, мөн хүмүүсийг хараат байдалд оруулалгүй байнгын мониторинг хийж байх нь чухал гэж үзжээ.

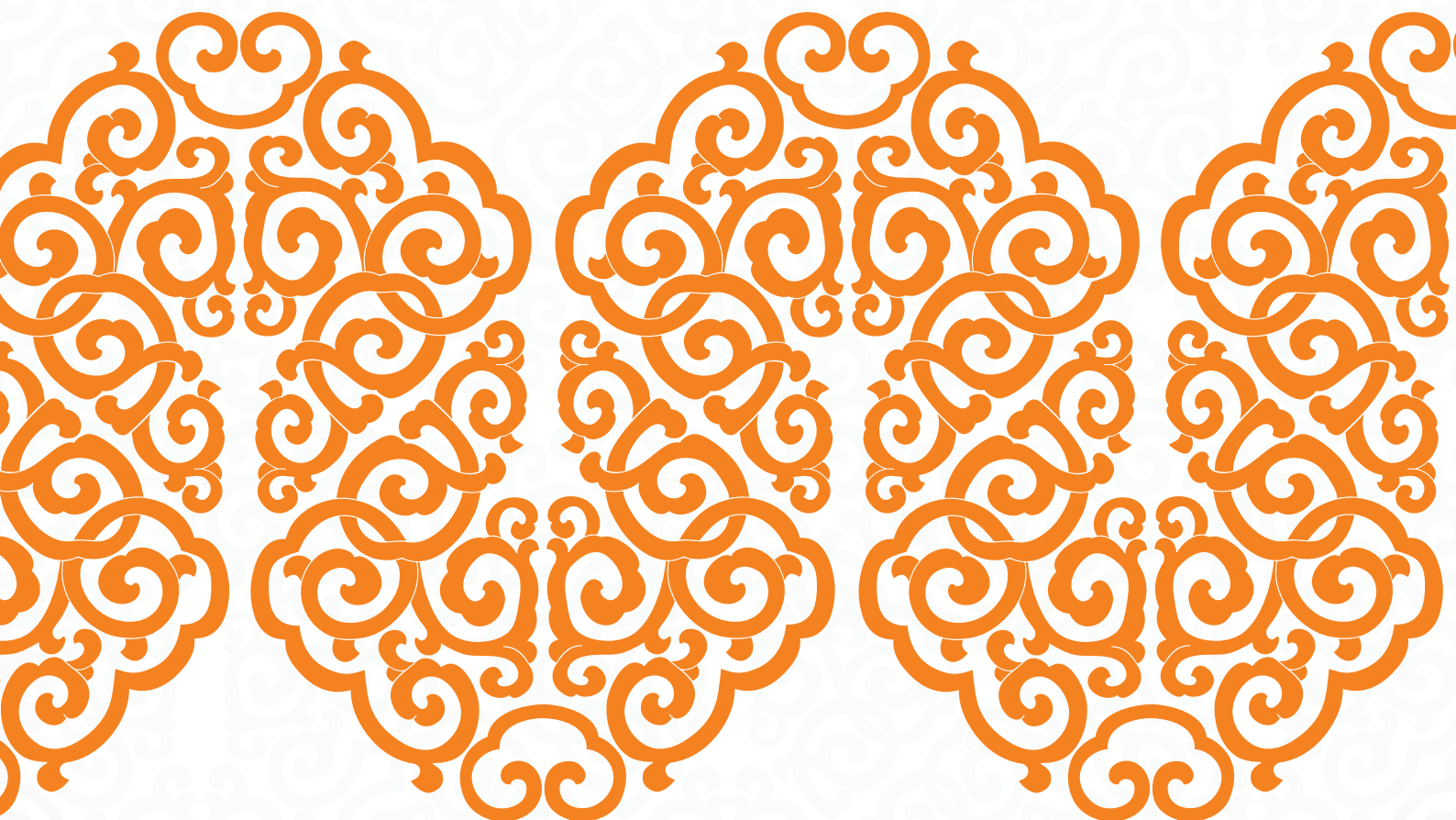
“Тогтвортой амьжиргаа”-ны агуулгыг сонирхсон хүмүүс доорх сайт руу орж үзэн, мэдээлэл авч болно:

- Эмзэг давхаргын иргэдэд зориулсан хөтөлбөр - “Өөр нутагт шилжсэн “хүнсний аюулгүй байдлын” асуудалтай иргэдэд зориулсан 3 жилийн хөтөлбөр,
- Орон нутгийг чадавхижуулж, амьжиргаа дэмжсэн хөтөлбөр,
- Хөдөө аж ахуйн чиглэлээр газар эзэмшин хөгжүүлэх хөтөлбөр,
- Ахафо мужид агро-бизнес хөгжүүлэх санаачлага,
- Ахафо сүлжээ хөтөлбөр,
- Эмэгтэйчүүдэд зориулсан хөтөлбөрүүд.

Энэ талаар дараах сайтаас дэлгээүүлэн үзнэ үү:

<http://www.newmont.com/operations-and-projects/africa/ahafo-ghana/overview/default.aspx>

x7 Гар аргаар олборлолт, бичил уурхай

7.1 Гар аргаар олборлолт, бичил уурхай

Хөгжиж буй орны хөдөөгийн зарим оршин суугчид амь зуухын тулд эрдэс баялгийг олборлодог бөгөөд үүнийг нийтэд нь “Гар аргаар олборлолт, бичил уурхай” (ГАОБУ) гэж нэрлэдэг. ГАОБУ нь голцуу үе удам дамжин ирсэн уламжлалт арга барилд түшиглэсэн байдаг. Гэвч зах зээлийн эдийн засагт шилжин амьжиргааны өртөг эрс нэмэгдэхэд эрдэс баялгийг олборлохын төлөө “улайрсан хөөцөлдөөн” өрнөж, энэ нь байгаль орчин, нийгмийн олон сөрөг үр дагаврыг дагуулдаг. Алт олборлох хөөцөлдөөн асар хурдтай өрнөсөн болон аж амьдралын хэв маягт гарсан өөрчлөлт малчдад нөлөөлсөн байдлаар нь авч үзвэл Монгол улс дээрх үзэгдлийн тод жишээ болж байна.

Алт олборлолт Монголд 1995 оноос эхэлсэн бөгөөд энд ажиллаж буй гадаадын уул уурхайн компаниуд болон ГАОБУ-ууд үйл ажиллагаагаа илүүтэй алт олборлолтод төвлөрүүлсэн байдаг. Өнөөгийн байдлаар Монгол улсад хэрэгжиж буй уул уурхайн чиглэлийн үйл ажиллагааны 94 хувь нь алт олборлохтой холбоотой байна (*Mongolia Mining Sector Sources of Growth Studies, WHO, 6*). 2003 онд дор хаяж 100,000 гар аргаар олборлогчид ажиллаж байжээ (*Greyson et al, 2004*). Харин арай сүүлийн үеийн судалгаагаар (*Buxton (2013b: 3)*) энэ тоог 40,000-аас 60,000-ын хооронд хэлбэлзэж байна гэж үзжээ. Гэхдээ энэ нь багцаалсан тоо бөгөөд алтны наймаа эрхлэгч, дэлгүүр, ресторан эзэмшигч олон хүн мөн ГАОБУ-н үйл ажиллагаанд оролцдогийг санах хэрэгтэй юм.

ГАОБУ-д ажиллагчид нь голцуу эрхэлсэн ажилгүй хөдөөгийн оршин суугчид, цалин хөлс багатай зарим төрийн албан хаагчид болон зуданд малаа алдан ядуурсан малчид байна. ГАОБУ нь шунахайн сэдлээс илүүтэй тогтвортой амьжиргаагаа залгуулах санхүүгийн капиталгүйгээс шалтгаалсан ядуурлын үр дагавар гэж тайлбарлах нь элбэг тохиолддог. Гэвч (*High 2008:3*)

ГАОБУ-г ядуурлын үр дагавар гэж үзэхээс татгалзан, “Монголын патриарх соёл, өгөөмөр зан, ялангуяа эд баялгийг хуваалцах ёстой гэсэн үзэлтэй...” холбон үзсэн байна. ГАОБУ нь ядуурлыг бууруулахад ихээхэн нэмэртэй ч хүрээлэн буй байгаль орчинд сөрөг нөлөөтэй (*Labonne, 2002*).

Монголын нөхцөлд албан бус гар аргаар олборлогчид болон хуулийн хүрээнд ажиллаж буй бичил уурхайнуудыг ялгаж ойлгох нь чухал юм. Энэ хоёр өөр байгууламжийг адилтган үзэж, нийтэд нь хамруулсан үйл ажиллагаа явуулах нь элбэг байдаг ч тэдний үйл ажиллагаа, хүлээх хариуцлагын тухайд хуулийн заалтууд ялгаатай байдаг. Тухайлбал бичил уурхайн үйл ажиллагаа эрхлэгчид лиценз авч хүдрийн их биеийг олборлох зөвшөөрөлтэй, ашигласан газрыг нөхөн сэргээх татвар төлөх үүрэг хүлээдэг. Харин гар аргаар олборлогчид нэг бол хууль бусаар, эсвэл хоршоолол маягаар зохион байгуулагдан хуулийн хүрээнд ажилладаг. Зохион байгуулалтад орсон гар аргаар олборлогчид татвар төлж, орон нутгаас тэднийг хянаж зохицуулдаг. Уул уурхайн үйл ажиллагааны эдгээр хэлбэрүүдийг хүмүүс “нинжа нар” гэх нэгэн нэрээр ойлгох нь элбэг. Гэтэл үнэн хэрэгтээ гар аргаар олборлогчид болон бичил уурхайн үйл ажиллагаа эрхлэгчид нь эрх зүйн хувьд хүлээсэн үүрэг хариуцлага болон эдийн засгийн шинж чанараараа ихээхэн ялгаатай.

Түүнчлэн уул уурхайн үйл ажиллагааны энэ хоёр хэлбэрийн нийгэм, байгаль орчин, эдийн засгийн үр дагавар нь нилээд өөр байдаг. Тиймээс бид энэ тайландаа уул уурхайн дээрх хоёр хэлбэрийг аль болох ялгаж салган авч үзэх болно. Гэхдээ уул уурхайн үйл ажиллагааны эдгээр хэлбэрийн цаашдын чиг хандлагыг өргөн хүрээнд судлахын тулд Монголын бүх орон нутгийг хамарсан судалгаа хийх шаардлагатай.

Дүрслэл 51. Гар аргаар олборлогчдын алт угаадаг газар

7.2 Эрх зүйн орчин, бодлогын зохицуулалт

Монголын төр эхэндээ “Гар аргаар олборлолт болон бичил уурхай”-г эрчтэй эхэлж байх үед нь үл тоомсорлон орон нутгийн түвшинд шийдэхийг хичээж байжээ. 2004 оноос тэдний бүтээгдэхүүн нийлүүлэлтийн гинжин хэлхээг хянахын тулд ГАОБУ-г албан ёсны болгох, хуульчлах оролдлого хийж эхэлжээ. Ашиг малтмалын тухай хууль, Газрын тухай хууль болон Хувь хүний орлогын албан татварын тухай хуулинд нэмэлт өөрчлөлт оруулснаар 2010 оноос ГАОБУ-н эрх зүйн орчин бүрэлдэх эхлэл тавигджээ. Гар аргаар олборлосон алтыг албан ёсоор худалдах, худалдан авах үйл ажиллагааг 2014 онд хуульчилснаар үндэсний баялгийн санд 2013 онд нийлүүлсэн алтны хэмжээ 3.2 кг байсан бол 2014 онд 3.2 тн болсон байна. 2014 онд УИХ-аас баталсан Эрдэс баялгийн талаар баримтлах бодлогоор ГАОБУ-г уул уурхайн салбарт хүлээн зөвшөөрч, Монгол улс тухайн салбарын хөгжлийг бодлогоор зохицуулах болсон байна. Тогтвортой бичил уурхай (ТБУ) төслийг хүний эрхэд суурилсан хандлагад тулгуурлан санаачилж, уурхайчдын болон орон нутгийн эрх мэдэлтнүүдийн гар аргаар олборлогчдын эрх үүргийн талаарх мэдлэгийг бий болгох, түншлэлийг хөгжүүлэх зорилгоор хэрэгжүүлж байна (UNEP

2012: 50). Хэдийгээр сүүлийн жилүүдэд Ашиг малтмалын тухай хууль шинэчлэгдсэн боловч Засгийн газар эрх зүйн орчныг хэдий хэмжээгээр хэрэгжүүлж, ГАОБУ-г албан ёсны болгох нь тодорхойгүй хэвээр байна.

ГАОБУ нь эрдэс баялгийг олборлох үйл ажиллагааны албан бус, гар аргаар олборлох болон жижиг хэмжээний гэхчлэн хөрөнгө оруулалт, хөдөлмөр зохион байгуулалтын хувьд ялгаатай олон хэлбэрийг багтаадаг тул нэг үгээр тодорхойлоход хэцүү ойлголт юм. ГАОБУ нь мөн эрдсийн шинж чанар, хэлбэрээс гадна олборлох үйл ажиллагааны цар хүрээ, ажиллаж буй хүмүүсийн хүн ам зүйн үзүүлэлтүүд, ажиллах улирал, олборлож буй эрдэс баялгийн шинж төлөв, тухайн орон нутаг, улс орон, бүс нутгийн өвөрмөц нөхцөл байдал зэрэг олон зүйлээр тодорхойлогддог. ГАОБУ нь урьдчилсан хөрөнгө оруулалт маш бага, санхүүгийн нөөцгүй, хөдөлмөр зарцуулалт өндөр бөгөөд зах зээлд хүрэх боломж хязгаарлагдмал, үйлчилгээнээс хол, тэнд ажиллагсдын эрүүл мэнд аюулгүй байдлын стандарт маш доогуураас гадна байгаль орчинд учруулах хуримтлагдсан сөрөг нөлөөлөл их юм (MMSD 2002:315).

7.3 ГАОБУ: Малчдын аж амьдрал, жендэрийн тэгш байдал

Гар аргаар олборлогчид, малчдын хэн хэн нь бичил болон том хэмжээний уурхайгаас хамааралтай боловч, тэдний харилцаа нилээн түвэгтэй байдаг. Монгол зэрэг хөгжиж буй орнуудад ядуу иргэд амьжиргаагаа залгуулахын эрхэнд өчүүхэн бага бэлэн мөнгө олохын төлөө гар аргаар эрдэс олборлодог. Гэтэл гар аргаар олборлох үйл ажиллагаа нь тухайн нутгийн байгаль орчин, нийгэм эдийн засгийн тогтолцоонд хор хөнөөлтэй бөгөөд малчдын аж амьдралд сөрөг нөлөөтэй байдаг (Heemskerk 2005; Sinding, K., 2005).

ГАОБУ малчдын аж амьдралд нөлөөлөх нь юуны өмнө бэлчээрийн хүртээмж багасч, мал сүргийн тоо буурах байдлаар илэрч байна. Газар болон амьдрал залгуулагч орон нутгийн байгалийн нөөц баялгийн төлөөх маргаан малчин өрхүүдийг үе дамжин суурьшсан нутгаа орхин нүүхэд хүргэдэг бөгөөд нүүлгүй үлдсэн зарим нь байгаль орчны хурдтай доройтлын хор хөнөөлийг биеэрээ амсдаг. Амьжиргаандаа хүрэлцэхүйц орлогогүй болсон малчид мөн гар аргаар алт олборлож эхэлдэг тухай зарим судалгаанд дурьдсан байна.

“Гар аргаар олборлох уурхайд эмэгтэй эрэгтэй хүмүүс ялгаагүй ажилладаг. Ажил олоход бэрхшээлтэй учраас эхнэр, нөхөр хоёул хамт ажиллах нь элбэг байдаг. Ер нь эмэгтэйчүүдэд том уурхайд ажил олддоггүй.”

Шарын гол сумын урьд нь уурхайчин байсан малчин эрэгтэй

ГАОБУ нь ихээхэн жендэржсэн үйл ажиллагаа бөгөөд дэлхийн аль ч улс оронд уул уурхайн үйлдвэрлэлд эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн гүйцэтгэх ялгаатай үүргийн тусгал болж байдаг (Perks, 2011; Lahiri-Dutt 2008; Moretti 2005). Швейцарийн хөгжлийн агентлагаас явуулсан судалгаагаар (2013) монголын гар аргаар олборлогчдын 71 хувь нь эрэгтэй, 29 хувь нь эмэгтэй байжээ. ГАОБУ дахь эмэгтэйчүүдийн гүйцэтгэх үүрэг, байр суурийг тодорхойлох гол хүчин зүйлд нөөц баялгаас хүртэх болон түүнийг хянах боломж зайлшгүй орно. Үүнд нөөц баялгийн талаарх мэдлэг мэдээллийг олж авах боломж, шийдвэр гаргах чадавхи буюу улс төрийн эрх мэдэл, мөн жендэрийн үүрэг роль хувирч өөрчлөгдөхөд тусалж, эсвэл садаа болж буй итгэл үнэмшил, хандлага зэрэг багтана (Hinton et al, 2003: 13).

Байгалийн капитал

Гар аргаар олборлох үйл ажиллагаа нь хэдий бага хэмжээгээр, болхи технологиор явагддаг ч байгаль орчныг сүйтгэдэг (Jennings 1999). Гар аргаар олборлох уурхайд эрдэсийн олдоцоос шалтгаалан хүдрээс металлыг ялган авахад их хэмжээний ус шаарддаг. Монголын хуурай тал нутагт ус бол үнэт нөөц бөгөөд гар аргаар олборлогчид үүнийг их хэмжээгээр ашиглах нь голын усыг бохирдуулан тухайн гол даган нутагладаг айл өрхийн усны гачаалыг улам хүндрүүлдэг (Усны хэсгийг үзнэ үү).

Дүрслэл 52. Гар аргаар олборлогчдын алт угаах газрын ойролцоо нутаглаж буй малчин өрх

Газрыг уул уурхайн зорилгоор ашиглах нь малчдын бэлчээр эзэмших эрхэнд халддаг тул гар аргаар олборлогчид болон малчдын хооронд зөрчил маргаан гарах нь элбэг. Малчдад нутаг бэлчээрээ, усны эх үүсвэрээ алдах, сүйтгүүлэхээс хамгаалах тусгай хууль байхгүй бөгөөд бэлчээрийн доройтол, ГАОБУ-гийн талаарх бодлого зохицуулалт муу байсны ноцтой үр дагавар Монгол улс даяар илрээд байна. Тогтвортой Бичил Уурхай (ТБУ) төсөл нь гар аргаар алт олборлогчидтой хамтран сүйтгэгдсэн газрыг нөхөн сэргээхийн тулд мод, жимсний бут тарих ажлыг анх удаа төлөвлөжээ.

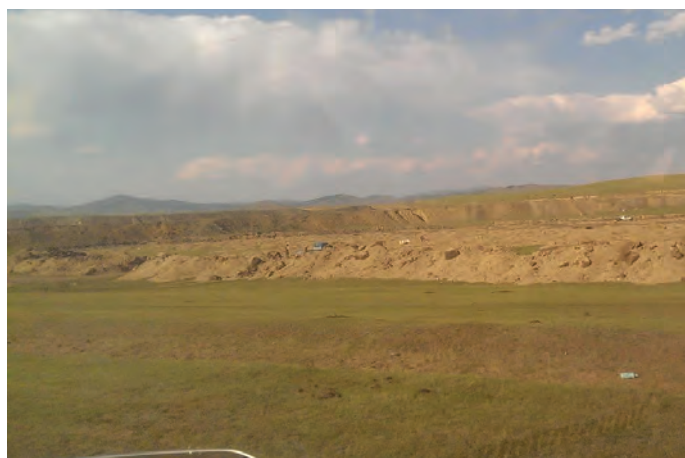
Хэдийгээр ГАОБУ нь бэлчээрийн хомсдолд (Жишээ нь Заамарын хөндийд тод ажиглагдаж байгаа) ихээхэн нөлөөлсөн боловч энэ судалгаагаар бид бэлчээрийг доройтуулж буй хүчин зүйлсийн талаарх ойлголт голцуу алдаатай байдгийг олж мэдсэн. Доорхи зурагт дүрслэн үзүүлсэн жишээ гар аргаар олборлогчид биш харин бичил уурхайнууд бэлчээрийн хомсдолын гол шалтгаан болж байгааг тодорхой харуулж байна. Гэтэл гар аргаар олборлогчдыг бэлчээрийн хомсдолд буруутган, олборлож буй газраас нь хөөн зайлуулах явдал элбэг байдаг. Гар аргаар алт олборлож буй орон нутагт малчидтай ярилцлага хийхэд үүнийг онцлон хэлж байлаа.

Бүгд нинжа нарыг буруутгадаг, гэтэл үнэндээ алт олборлодог компаниуд нөхөн сэргээлтээ зөв хийхгүй байгаа юм. Орон нутгийн удирдлага болон Засгийн газар энэ талаар арга хэмжээ авах хэрэгтэй байна... гэх мэт.

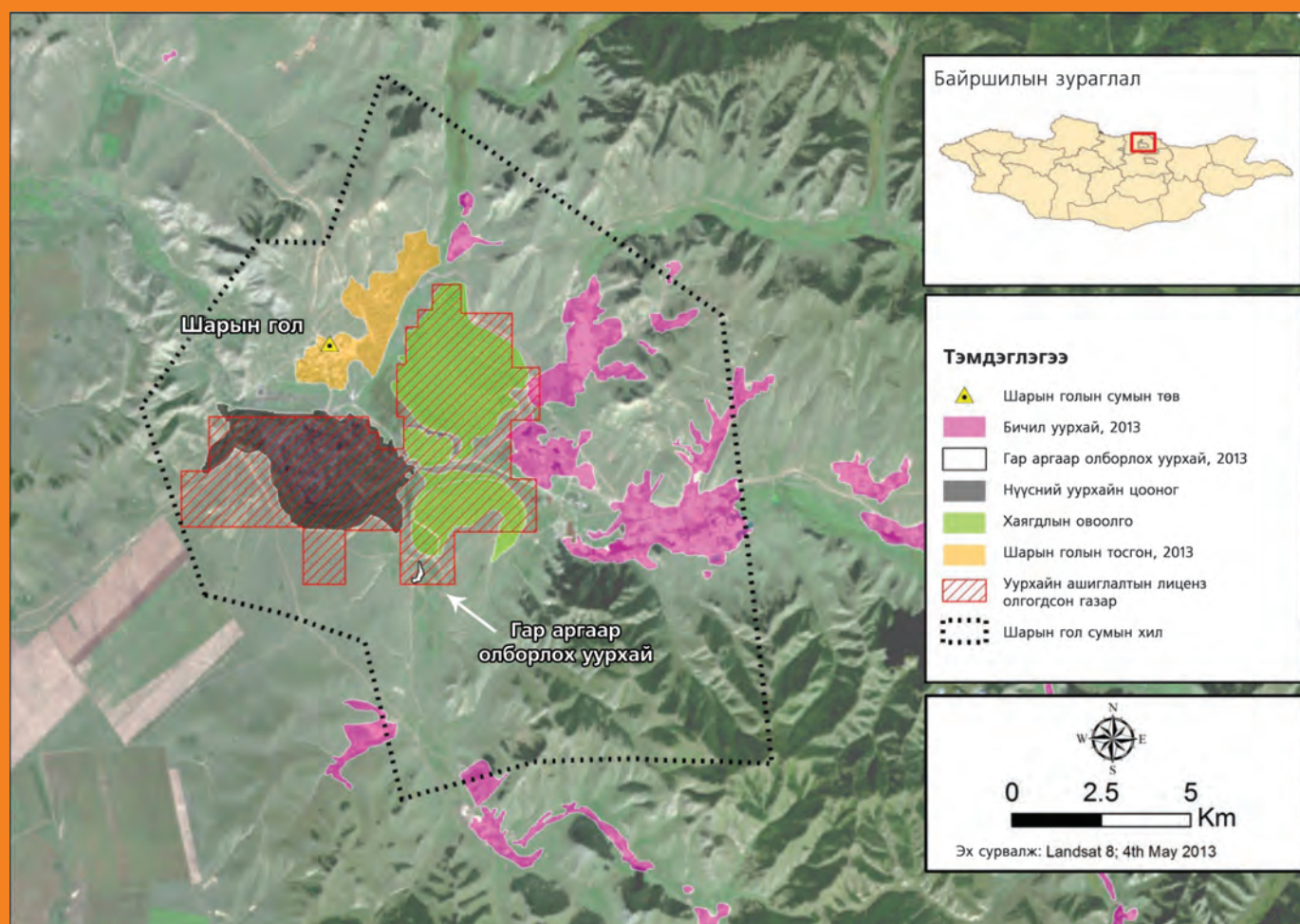
Малчдын энэ үгийг Шарын гол суман дахь газрын ашиглалтын янз бүрийн хэлбэрийг зурагласан доорх газар зүйн мэдээллийн системийн зураг нотолж байгаа юм. (Шигтгээ 17) Энэ орон нутагт том хэмжээний нүүрсний уурхай, бичил хэмжээний алтны уурхай болон гар аргаар олборлох уурхай гэсэн уурхайн гурван хэлбэр байгааг өнгөөр ялган харууллаа. Эдгээр уурхайд ашиглагдаж буй

газар нутгийн эзлэх хувийг бүдүүвчээр үзүүлэв. Эндээс үзэхэд гар аргаар олборлох уурхай бэлчээр сүйдсэн нутгийн зөвхөн 0.5 хувийг эзэлж, сумын нийт нутаг дэвсгэрийн 8 хувийг бичил уурхай эзэлж байна.

Монгол улсад байгаль орчныг сүйтгэж буй гол хүчин зүйлсийг зөв ойлгох нь газар болон ус ашиглалтыг, малчдын бэлчээрийг хамгаалах, нөхөн сэргээх ажлыг зөв зохистой удирдан явуулахад чухал ач холбогдолтой. Бичил уурхайн лиценз олгох үйл ажиллагаа ил тод бус байгаа талаар орон нутгийнхны дунд сэтгэл түгшсэн яриа өрнөж, мөн Засгийн газарт ажиллаж байгаа хүмүүс хамаг эрх мэдлийг атгаж, харин малчид үүнд нөлөөлөх боломжгүй байгаа тухай олон хүн санал бодлоо хэлж байлаа.

Дүрслэл 53. Шарын гол суман дахь гар аргаар олборлох уурхай, 2014 оны 5-р сарын байдал (дээд талд), 2014 оны 7-р сарын байдал (доод талд)

Шигтгээ 17. Шарын гол суманд уурхайн янз бүрийн хэлбэрүүдээс үүдэлтэй газрын доройтол

Биет капитал

Монголын гар аргаар олборлох болон бичил уурхайн үйл ажиллагаа нь хүдрийг илрүүлэх, олборлохдоо газарт том нүхнүүд үлдээн бэлчээр сүйтгэж, тэдгээр нүхнүүдэд мал унаж үхдэг нь малчдын хувьд ихээхэн бэрхшээл болж байна.

“Энд ухаад орхисон нүхнүүдээс өөр гар аргаар олборлогчид болон малчдын хооронд маргаан үүсэх шалтгаан бага. Энэ нүхнүүдэд морь мал унаж үхдэг нь л гол асуудал болоод байна.”

Уурхайчин

Гар аргаар олборлох уурхайд ашиглаж буй багаж хэрэгсэл ядмаг болхи хэвээр байгаа нь тэнд ажиллаж буй хүмүүсийн эрүүл мэндэд ноцтой эрсдлийг үүсгэж байна (Derkes and Khushrushahi. 2006: 6). Гар аргаар алт олборлох нь маш эрсдэлтэй ажил бөгөөд гэмтэж бэртэх, заримдаа амиа алдах явдал ч гардаг. Эдгээрийг зөв удирдан зохицуулахгүй бол ажиллаж буй уурхайчдад эрсдэлтэй төдийгүй уурхайг дагалдах нийгмийн үйлчилгээнд нэмэлт ачаалал болдог. Тиймээс гар аргаар олборлогчидтой ажиллаж буй ТББ-ууд багаж хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжөөр хангахаас илүү аюулгүй байдлын сэдвээр сургах, чадавхи бэхжүүлэхийг урьтал болгодог байна (SDC, 2013). Гар аргаар олборлогчдын эрүүл мэнд аюулгүй байдлын асуудлыг улам ил тод болгохын зэрэгцээ гар аргаар олборлох үйл ажиллагааг хуульчилснаар аюулгүй байдлыг дээшлүүлэх, үр ашгийг нэмэгдүүлэх биет дэд бүтцэд хөрөнгө оруулалт хийх явдал нэмэгддэг байна.

Дүрслэл 54. Алт угаах төхөөрөмж

Хүний капитал

Гар аргаар олборлох уурхайд техникийн өндөр ур чадвар шаардсан болон хамгийн энгийн гар аргаар алт угаах зэрэг янз бүрийн ажил хийгддэг бөгөөд гар аргаар олборлох уурхайд эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүс, залуус түр болон байнга ажиллаж янз бүрийн ажил үүрэг гүйцэтгэдэг. Уурхайчид болон тэдний ойролцоо нутаглаж буй малчдын хэн хэн нь өндөр эрсдэлтэй ажлын байранд түргэн хугацаанд дасан зохицох шаардлагатай болдог.

Гар аргаар олборлох уурхай нь хүний капиталд эерэг болон сөрөг нөлөөтэй бөгөөд тэрхүү сөрөг нөлөө нь ялангуяа уурхайчдын болон ойр орчмын малчдын эрүүл мэндэд гарах өөрчлөлтөөр илэрдэг. Хамгийн эмзэг ядуу хүмүүс эрүүл мэндийн хамгийн өндөр эрсдлийг үүрдэг нь тэдний амьдралын түвшин доогуур, ажлын болон амьдралын байр нь нэг дор, хамгаалах тоног хэрэгсэл байхгүйгээс осол гэмтэлд их өртдөг зэрэгтэй холбоотой. Гар аргаар олборлогч олон хүн сүрьеэ, шээсний замын халдварт өвчин, бэлгийн замын халдварт өвчинтэй байх нь элбэг. Гэвч эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлж буй гол хүчин зүйл нь тоос, дуу чимээ, машины доргилт, тохироогүй багаж хэрэгсэл, ажлын байранд агааржуулалт бараг байхгүй буюу хангалтгүй байдал (халуун, чийг, хүчилтөрөгчийн дутагдал) болж байна.

Хэдийгээр бүх эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүс, охид, хөвгүүд эрүүл мэндийн эрсдэлд орж байгаа ч уурхайчин болон малчин эмэгтэйчүүд дээрх хүчин зүйлүүдийн таагүй нөлөөнд илүү эмзэг байна. Жишээ нь мөнгөн ус зэрэг

химийн бодис нь эмэгтэйчүүдийн жирэмслэлт, хүүхэд тээх, төрүүлэх зэрэг физиологийн үйл явцад онцгой хортой байдгийг тэмдэглэсэн байна (MMSD, 2002). Гар аргаар алт олборлохдоо хүдрээс мөнгөн ус ашиглан алт ялгах нь үр дүнтэй боловч хор хөнөөлтэй арга юм. Мөнгөн ус нь хөрс усыг бохирдуулахаас гадна хүн малын эрүүл мэндэд ноцтой хохирол учруулдаг. Шарын гол суманд мөнгөн ус ашиглаж байгаа нь мэдэгдээгүй боловч Монгол улс даяар өргөн ашигладаг.

Азийн сангаас 2013 онд хийсэн судалгаанаас үзэхэд эмэгтэйчүүдийн гар аргаар олборлох уурхайд гүйцэтгэж буй үүрэг нь тэдний өрх гэр дэх ажил үүргийн хуваариар тодорхойлогдож байна. Гэр орны ихэнх ажил, хүүхэд асрах үүрэг эмэгтэйчүүдийн гүйцэтгэх ёстой ажил гэж тооцогддог бөгөөд эмэгтэйчүүд эдгээр ажилд эрэгтэйчүүдээс хавьгүй илүү цаг зарцуулдаг байна. Эрэгтэйчүүдийг өрх гэрээ тэжээгч гэж үзэх нь түгээмэл боловч өрхийн орлогыг эхнэр нөхөр хоёр хамтдаа олж, захиран зарцуулдаг. Эхнэр нь өдөр тутмын зардалтай холбоотой шийдвэрийг, нөхөр нь мотоцикл зэрэг том хэмжээний эд хөрөнгө худалдан авах шийдвэрийг гаргадаг нь судалгаагаар харагджээ.

Гар аргаар олборлох уурхайд ажиллаж буй эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдтэй харьцуулахад долоо хоногт цөөн өдөр, цөөн цагаар ажиллаж байна. Энд явагддаг нийт үйл ажиллагаа нь биеийн хүчний ялгаа болон эрсдэлээс үүдсэн хөдөлмөрийн жендэржсэн хуваарьтай байдаг ч энэ зааг ялгаа нь тийм ч хатуу биш, эмэгтэй эрэгтэй хүмүүс бүх л

ажилд оролцон хийдэг. Эрэгтэйчүүд ухах, хүдрийг гаргах, тэслэх, чулуу бутлах, хүдрийг ачих тээвэрлэх зэрэг уурхайн үндсэн ажлуудыг голцуу хийж, боловсруулах үйл явцад оролцох нь бага, туслах үйлчилгээнд бараг анхаарал хандуулдаггүй. Харин эмэгтэйчүүд алт угаах, үйлдвэрийг бэлтгэх, ажиллуулах зэрэг боловсруулахтай холбоотой ажлуудыг илүү хариуцахын зэрэгцээ хоол унд бэлтгэх, угаах цэвэрлэх, алт худалдаж авах зэрэг туслах үйлчилгээг хийж, мөн өргөх эргүүлээр хүдэр гаргаж, чулуу, хаягдал хүдэр ялгаж, хүдрийг шуудайлах зэрэг уурхайн ажлуудыг мөн хийдэг. Хөдөлмөрийн хуваарь дахь жендэрийн зааг ялгаа нь бодитойгоор гүйцэтгэж байгаа ажил үүргийн ялгаанаас гадна тухайн ажил эмэгтэй, эсвэл эрэгтэй хүнд зохистой эсэх талаарх ойлголтод суурилж байна.

Гар аргаар олборлох уурхай дахь хүүхдийн хөдөлмөр нь улс даяар сэтгэл зовоосон асуудал болоод байна. Хүүхдүүд алтны орд газар хайхад нь эцэг эхээ даган явах, маш аюултай, хүнд нөхцөлд эцэг эхдээ туслан ажиллах нь элбэг тохиолддог. Хүүхдийн хөдөлмөрийн энэ хэлбэрт охид хөвгүүдийн аль аль нь татагдан орсон байдаг ч охидод шан хөлсийг нь эд материалаар, түүний дотор голцуу хоол хүнсээр, харин хөвгүүдэд бэлэн мөнгөөр төлдөг бөгөөд энэ нь цалин хөлсөн дэх жендэрийн ялгаатай байдал маш эрт эхэлдгийг харуулж байна. Бүх насны охид мөн насны хөвгүүдээсээ бага цалин хөлс авдгаас гадна алтны болон хайлуур жоншны уурхайд ажиллаж буй хүүхдүүдийн 80 гаруй хувь нь хөвгүүд байна (Purevjav, 2012; MEK Co. Ltd et al. 2005).

Дүрслэл 55. Алт угааж байна нь.

Санхүүгийн капитал

Гар аргаар олборлох үйл ажиллагаа нь явуулын шинжтэй учраас энэ ажлыг эрхэлж байгаа хүмүүс олборлолтоос олох орлогоос гадна тэтгэвэр/тэтгэмж, цалин, мал аж ахуй болон жижиг, дунд бизнесийн, өрхийн бизнесийн ашиг зэрэг орлогын олон янзын эх үүсвэртэй байдаг (SDC, 2013). Тэд гар аргаар олборлох болон мал маллах ажлыг ээлжлэн хийхдээ уурхайгаас олсон орлогоороо голцуу мал нэмж авахыг зорьдог байна.

Гар аргаар олборлох үйл ажиллагаанаас олох ашиг нь санхүүгийн эх үүсвэрүүдээс хамгийн чухал нь бөгөөд хүүхдийн мөнгө, цалин араас нь удаална. Гар аргаар олборлогчдын олонхи нь (64 орчим хувь) тэдний энэ ажлаасаа олж буй орлого бусад эх үүсвэртэй харьцуулахад дунджаар 20 дахин их гэж үзэж байна. Хот суурин газар суралцаж буй оюутнууд ч зуны цагт сургалтын төлбөр болон амьдралын өртөг улам нэмэгдсээр буй Улаанбаатарт амьдрах зардлаа олохын тулд гар аргаар олборлох ажил хийж байна. Ийм залуус алт олборлож буй газар эцэг эхтэйгээ хамт ирж боловсролынхоо үнийг төлөхөд хувь нэмэр оруулахаар ажилладаг.

Гар аргаар олборлох уурхайгаас олсон орлогын зарцуулалтын дүр зураг

Уурхайчид олсон орлогоо амьдралаа залгуулахад болон хүүхдүүдийнхээ сургуулийн төлбөрийг төлөхөд зарцуулдаг гэж ярьж байна. Шарын гол сумын уурхайчны хэлж байгаагаар өрхийн хэрэгцээгээ хангаж, хүүхдүүдээ сургах зардлыг арай ядан олж байгаа аж.

Гар аргаар олборлох уурхай нь хувь хүмүүст орлогын эх үүсвэр болоод зогсохгүй тухайн орон нутгийнханд эдийн засгийн хувьд ашигтай байдаг нь судалгаагаар харагдаж байна. Анх малчин байснаа гар аргаар олборлогч “нинжа” болсон, харин одоо жижиг бизнес эрхлэн үндэсний хувцас захиалгаар оёж буй оёдолчин эмэгтэйтэй судалгааны баг уулзсан юм. Гар аргаар олборлох үйл ажиллагаанаас олсон орлого болон том хэмжээний уурхай нээгдсэн нь түүнд энэ бизнесээ эхлэх боломж олгожээ. Энэ жишээнээс бид малчин эмэгтэй гар аргаар олборлох уурхайгаас олсон орлогоороо хувийн жижиг бизнестэй болсныг, уурхайн хөгжлөөс үүдсэн эдийн засгийн үйл ажиллагааны идэвхжил нь ийм хүмүүсийн бизнес оршин тогтноход тус болж байгааг харж байна.

Нийгмийн капитал

Гар аргаар олборлох уурхайд нийгмийн капиталтай холбоотой нэгэн эерэг үр дүн нь тэнд ажиллаж буй хүмүүсийн, ялангуяа энэ ажилд шилжсэн малчдын эв нэгдэл юм. Гар аргаар олборлогчид том жижиг уурхайн компаниудтай, орон нутгийн засаг захиргаатай, малчидтай зөрчил маргаанд орох нь элбэг бөгөөд тэдний байгаль орчны доройтолд нэрмээс болж байгаа нь, мөн эрх зүйн хувьд тодорхойгүй байдал нь энэ зөрчлийг үүсгэх гол хүчин зүйлс болж байгаа юм.

“Нутгийн хүмүүс гар аргаар олборлох уурхайд болон том уурхайд ажиллаж орлого нь сайжирснаар хувцас хунар худалдаж авах нь ихэссэн... Надад энд оёдол эрхлэх нь ашигтай байна. Би хувь хүмүүсийн захиалгаар хувцас оёдог, дэлгүүрт тавьж худалддаггүй. Би өдөр шөнөгүй ажилладаг”.

Өмнө нь малчин, гар аргаар олборлогч байснаа одоо оёдлын бизнес эрхэлж байгаа эмэгтэй.

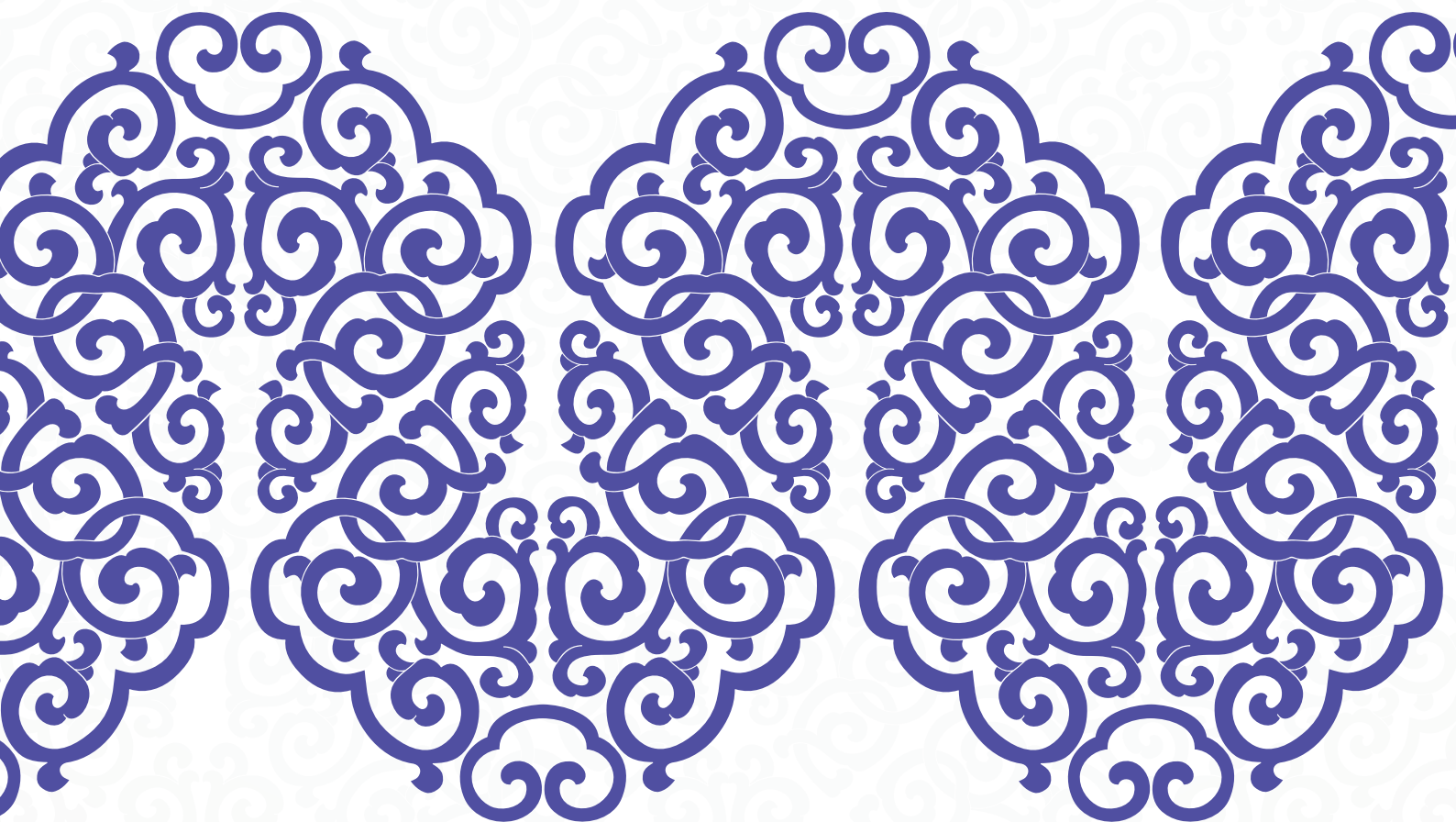
Гар аргаар олборлогчид тэднийг алтны гол судал олдмогц нэг газраас нөгөө рүү хөөгч цагдаа нартай мөн зөрчилддөг. Гар аргаар олборлогчидтой ярилцаж байхад цагдаа нартай харилцах хамгийн хэцүү гэж ярьсан нь үүнийг нотолж байна. Цагдаа нарын дарамтаас зугтан өөр сумын нутагт очоод удаагүй байтал цагдаа нар тэднийг дахин хөөсөн гэж тэд ярьсан юм. Хуулиар хамгаалагдаагүй байдал нь гар аргаар олборлогчдын ажиллаж буй газар зөрчил маргаан гарах үндэс болж, зодуулах, тушаалгүйгээр баривчлагдан саатуулагдах, мөнгөө хулгайд алдах, багаж хэрэгсэлээ хураалгах, алтаа булаалгах, гэрээ буулгуулах зэргээр хүний эрх нь зөрчигдөх явдал гарч байна. Цагдаа нар гар аргаар олборлогчдыг хөөхдөө багаж зэвсгийг нь хүчээр булаан авч машиных нь дугаарыг болон дугуйг авах явдал ч гардаг байна.

Гар аргаар олборлогчид нь бичил уурхайн ашиг сонирхолыг хамгаалах хандлагатай байдаг орон нутгийн төрийн албан хаагчидтай нилээн зөрчилдөх нь түгээмэл болсныг доорхи ярилцлага харуулж байна.

Судалгааны гар аргаар олборлогчдын бүлэгтэй хийсэн ярилцлагын үеэр тэднийг орд газрыг илрүүлэхэд ашиглаад дараа нь хөөн явуулж төрийн захиргааны ажилтнууд өөрсдөө тэнд нь бичил уурхай ажиллуулаад байна гэсэн ойлголт орон нутгийнхны дунд байдгийг илрүүлсэн юм. Хэрэв энэ нь нотлогдвол гар аргаар олборлогчдын эмзэг байдлыг болон төрийн албан хаагчдад ашиг олох боломж олгож буй шударга бус, бүрхэг эрх зүйн орчин үйлчилж байгааг харуулсан чухал мэдээлэл юм.

Эндээс байгаль орчны доройтол болон бусад таагүй нөлөөг хуулийн хүрээнд ажиллаж буй бичил уурхайнуудаас илүү гар аргаар олборлох уурхайтай холбон ойлгодог түгээмэл хандлагыг өөрчлөх хэрэгтэйг харж болно. Гар аргаар олборлох уурхай болон бичил уурхайд ажиллаж буй хүмүүсийн байдлыг нарийн ялгаж салган ойлгох, тэдний аж амьдралд учирч буй бэрхшээл дарамтад илүү мэдрэмжтэй хандахыг судалгааныхаа үр дүнд үндэслэн санал болгож байна.

Х8 ЗӨВЛӨМЖ

8 Зөвлөмж

Монгол дахь уул уурхайн үйл ажиллагаа малчин өрхүүдэд хэрхэн нөлөөлж байгаа, ялангуяа эмэгтэйчүүд уул уурхайн нөлөөнд шууд ба шууд бусаар илүүтэй өртөж байгаа талаар олон чухал асуудал судалгааны үр дүнд илэрхий болсон юм. Уул уурхайн үйл ажиллагааны нөлөөллийг төлөвлөн тооцох, удирдан зохицуулахдаа энэ жендэрийн чиг хандлагад маш бага анхаарал хандуулж байгаа нь ч мөн харагдлаа. Монголын нөхцөл дэх уул уурхайн үйл ажиллагааны үр нөлөөг экологи, нийгэм-соёл, эдийн засгийн талаас цогц судалсны үр дүнд малчдын аж амьдралд ноцтой нөлөөлж буйг найман сэдвийн хүрээнд дэлгэрүүлэн авч үзлээ. Эдгээр асуудлыг цогц байдлаар, эмэгтэйчүүдийн нөхцөл байдалд онцгой анхаарал хандуулан авч үзэх, бодлого төлөвлөлтөд тусгах шаардлагатайг судалгааны үр дүн харуулж байна. Энэ нь уул уурхайн салбарын зөвшилцөл, гүйцэтгэлийг төлөвлөх, удирдан зохицуулах компани, үндэсний Засгийн газар болон орон нутгийн (ялангуяа сумын) удирдлагын аль алинд нь хамаатай билээ.

Энэхүү төгсгөлийн хэсэгт бид судалгаанаас гарсан гол зөвлөмжүүдийг нягтлан шалгаж сайжруулаад нэгтгэн орууллаа. Зөвлөмжүүдийг сэдвээр ангилахын зэрэгцээ түншлэгчдэд унших, ашиглахад дөхөм байдлаар ялган зааглаж өгсөн.

Монгол улсад уул уурхайн салбарын үйл ажиллагаанд оролцож буй бүх түншлэгчид эрдэс баялгийн нөөцийг хувирамтгай зах зээлээс шалтгаалдаг, дуусч барагддаг нөөц гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх шаардлагатай байна. Засгийн газар, компаниуд болон орон нутгууд уул уурхайн малчин өрхүүдэд өгөх эдийн засгийн болон нийгмийн үр ашгийг уурхайн ашиглалтын үед болон уурхайг хааснаас хойш аль болох урт хугацаанд тогтвортой байлгах стратегийг төлөвлөн хэрэгжүүлэхийн тулд хамтран ажиллах шаардлагатай. Эдгээр уул уурхайн нөлөөнд эмзэг бүлгийн доторх эмэгтэй эрэгтэй хүмүүсийн, хүүхдүүдийн ялгаатай хэрэгцээг танин мэдэж, уул уурхайн үйл ажиллагаанаас тэдний хүртэх ашгийг дээшлүүлэхийн тулд харилцан уялдаатай хамтран ажиллах шаардлагатай байна.

8.1 Орон нутгийн хөгжил

Орон нутгийн хөгжлийн асуудал Монгол улсын уул уурхайн хөгжилд тулгарч буй үндсэн сорилтуудын нэг хэвээр байгааг судалгааг хийсэн хоёр орон нутгийн жишээ харуулж байна. Эдгээр орон нутгийн зарим оршин суугчид цалин хөлстэй хөдөлмөр эрхлэлт рүү амжилттай шилжиж, боловсрол, эрүүл мэнд, бизнесийн боломж нь дээшилсэн боловч ихэнх хүмүүс хэт төвлөрсөн хэвээр байгаа тогтолцоо болон төрийн хууль, зохицуулалт бүрхэгээс, тэдгээрийг уул уурхайн компаниуд алдаг оног хэрэгжүүлж буйгаас уул уурхайгаас зохих ашгаа хүртэж чадахгүй байна. Гэхдээ уул уурхайн зарим компани эдгээр сөрөг үр нөлөөг арилгахыг чармайн, орон нутгийн оршин суугчид, малчдыг хамтран ажиллахад, орон нутгийнхаа нөхцөл байдлыг сайжруулахын төлөө нийгмийн харилцаа холбоог бүтээхэд, үйлдвэрлэлийн үр ашгийг дээшлүүлж амьжиргааг дээшлүүлэх чиглэлээр тавьсан зорилтуудаа хэрэгжүүлэхэд уриалан урамшуулж байна. Гэвч олон орон нутгийн хувьд хөгжлийн хурдад дасан зохицох нь бэрхшээлтэй байна. Орон нутгийн түвшинд тогтвортой, тодорхой зорилготой, хүн амын бүлгүүдийг хамруулсан зөвшилцлийг бий болгох нь хүн амын эмзэг хэсэгт, түүний дотор малчид, эмэгтэйчүүдэд уул уурхайн хөгжлийн үр шимээс илүүтэй хүртэхэд нь туслах болно.

Орон нутгийн удирдлагад:

- Нутгийн иргэд, бизнесийн бүлгийнхэн болон уурхайн компанийн хэрэгцээ шаардлагыг ойлгон, хамтран ажиллах боломжийг нь холбон зохицуулах чадвар орон нутгийн захиргааны хэлтэс, нэгжид байгаа эсхийг үнэлж, хэрэв байхгүй нөхцөлд хандивлагч байгууллага, эсвэл хувийн хэвшлийн мэргэжлийн компаниас чадавхи бэхжүүлэхэд тусалцаа авах,
- Чадавхи боломж байгаа нөхцөлд орон нутгийн хэмжээнд захиргааны аль хэлтэс, нэгж нь уурхайн компанитай ажиллан, нэгдүгээрт, шууд болон шууд бус хэлбэрээр ажлын байр бий болгох боломжтойг судлах, хоёрдугаарт орон нутгийн иргэд болон бизнесийн бүлгүүдийн чадавхи боломжийг тодорхойлох. Үүний тулд орон нутгийн удирдлага нь бизнесийн байгууллагатай хамтран орон нутаг дахь хөдөлмөр эрхлэлт, бизнесийн хөгжлийг зураглах буюу орон нутгийнхны ажил хөдөлмөрийн үр чадварын талаар мэдээлэл, бүртгэлтэй болж, тэдгээрийг цаашид хөгжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулах шаардлага гарч болно.
- Эмэгтэйчүүд болон эмзэг бүлгийн төлөөлөлтэй уулзан тэдний саналыг авч, хүйсээр ангилсан мэдээллийн сан бүрдүүлэн, уул уурхайн салбарт шууд ба шууд бус хэлбэрээр ажил эрхлэхэд нь тэдэнд шаардагдаж буй үр чадвар, боломжийг илрүүлэх.

Үндэсний Засгийн газарт:

- Байгаль орчны үнэлгээний тухай хуулийг эргэн харж нийгмийн өнөөгийн эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлэх,
- Олон нийттэй зөвлөлдөн уул уурхайн үйл ажиллагаа болон дэд бүтцийн төслүүдийг хэрэгжүүлэхдээ нийгмийн сөрөг үр нөлөөг аль болох бууруулах арга хэмжээг Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ болон менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулан хэрэгжүүлэх замаар зохицуулах, жендэр нас болон яс үндэс зэрэг аливаа ялгааг харгалзан тооцож байх үүргийг компаниудад оноосон хуулийн заалт оруулахад анхаарах,
- Уурхайн нийлүүлэлттэй холбоотой жижиг дунд бизнесийн үйл ажиллагаанд жижиг зээлийн боломжийг өргөжүүлэн эмэгтэйчүүдэд бизнесийн таатай нөхцөл бүрдүүлэх,
- Төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллага, уул уурхайн компаниуд ажлын байран дахь бэлгийн дарамтаас урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах, мэдээлэх нөхцөлийг хангасан зохицуулалтын арга хэмжээг нэвтрүүлж, хэвшүүлэх.

Уул уурхайн компанийн удирдлагад:

- Компанийн бодлого үйл ажиллагаандаа Монгол улсын Үндсэн хууль болон бусад хуулийн заалтуудыг мөрдлөг болгон, ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг үл тэвчих,
- Орон нутгийн засаг захиргаатай хамтран шууд болон шууд бус ажил эрхлэлтийн боломжийг илрүүлэн тодорхойлж, уурхайд хэрэгцээтэй ажлын үр чадвар, чадавхи дээшлүүлэх замаар нутгийн иргэдтэй хамтран ажлын байр бий болгож, бизнес төлөвлөгөө боловсруулан, ажлын байр болон бизнесийн холбогдолтой бүртгэл, мэдээллийг сайжруулах,
- Орон нутгийн түвшин дэх ажлын байр, бизнес төлөвлөгөөтэй холбоотой мэдээлэл дээр үндэслэн, малчид, эмэгтэйчүүдэд зориулсан жижиг бизнесийн үйл ажиллагаа болон сургалтуудыг идэвхижүүлэх,
- Гэр бүлийн хосыг хамт уурхайд ажиллах боломжоор ханган, уян хатан ажлын хуваарьт оруулж мөн ажилчдын хүүхдүүдийг асрах цэцэрлэг, яслийг дэмжих,
- Урт хугацаанд орон нутгийн хөгжлийг дэмжсэн ил тод, тэгш оролцоо бүхий гэрээ байгуулан, орон нутгийн иргэдийг ажлын байраар ханган, бизнесийн боломжийг дэмжсэн борлуулалтын зохистой бодлогыг хэрэгжүүлэх.

8.2 Ус

Орон нутгийн усны нөөцөд уул уурхайн үйлдвэрлэлийн нөлөөлөх байдал нь Монголд ихээхэн маргаантай асуудал хэвээр байна. Ер нь Монгол улс усны нөөц багатай, хүн ам нь гүехэн худагас гарах гүний ус болон гол мөрнөөс авч ашиглах гадаргын уснаас ихээхэн хамааралтай амьдардаг нөхцөл байдалтайгаа уялдуулан усны асуудалд ихээхэн анхааран зохицуулалт, мониторингоо сайжруулж иржээ. Гэвч шинэ асуудлууд урган гарсаар байна. Уул уурхайн усны нөөцөд нөлөөлөх байдлын талаарх ойлголт бүс нутгуудад харилцан адилгүй бөгөөд уурхайн хэлбэрээс (жишээ нь гар аргаар олборлох уурхай байгаа эсэх), тухайн нутаг орны усны хүртээмжээс ихээхэн хамаарч байгааг судалгаа харууллаа.

Орон нутгийн удирдлагад:

- Орон нутгийн түвшинд ил тод байдал, түншлэлийн итгэлцэл буй болгохын тулд уурхайн нөлөөллийн бүсэд орших малчдад гидрологи болон уурхайд ашиглах усны менежментийн талаарх мэдээлэл олгох, тэдэнд зориулсан сургалт зохион байгуулах,
- Малчдыг усны нөөцөд нөлөөлөх хүчин зүйлүүдийн талаар тодорхой ойлголттой болгож, энэ асуудлаар түншүүдтэйгээ санал бодлоо солилцон, шийдэлд хүрэх зорилгоор хэлцэлд оролцох боломжоор хангах,
- Уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэн голын ус бохирдох болон усны чанар доройтох тохиолдолд малаа ундаалах усны эх үүсвэрийн өөр шийдлийг санал болгох,
- Усны эх үүсвэр, аюулгүй усны хэрэглээ болон нөхцөл байдал өөрчлөгдсөн тохиолдол бүрт орон нутгийн иргэдийг (малчдыг) оновчтой, үнэн зөв мэдээллээр цаг алдалгүй хангах.

Үндэсний засгийн газарт:

- Усны асуудлаар ажиллаж буй байцаагч, мэргэжилтнүүдийн үр дүнтэй зохицуулалтын ажил хийж, шаардлагатай арга хэмжээ авах чадавхийг дээшлүүлэн, технологийн хувьд дэмжих,
- Усны менежментийн талаархи хэрэгжихүйц, монгол орны байгаль орчин, эдийн засаг, соёлын онцлогт тохирсон удирдамж зааварчилгааг уул уурхайн компаниудад танилцуулж, төрийн зохицуулалтыг сайжруулах,
- Уул уурхай эрчтэй хөгжиж буй бүс нутгуудад зориулсан усны мониторингийн хөтөлбөрийг үндэсний хэмжээнд боловсруулан нэвтрүүлэх,
- Уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэн гарч буй болон ирээдүйд гарч болзошгүй эрсдэлийн талаарх мэдлэгийн санг хөгжүүлэхийн тулд усны чиглэлийн судалгааг үндэсний түвшинд дэмжих,
- Цаг уур, гидрологи, усны чанарын үндсэн үзүүлэлтүүдэд тогтмол ажиглалт хийх хямд төсөр судалгааны аргаар мэдээлэл цуглуулан, түүнийгээ метал зэрэг бусад хувьсагчдаар баяжуулах.

Уул уурхайн компанийн удирдлагад:

Орон нутгийн удирдлага болон уул уурхайн компаниудын хооронд дутагдаж буй түншлэлийн гол агуулга нь өмнөх бүлгүүд дэх зөвлөмжүүдийг уул уурхайн компанийн үйл ажиллагаанд тодорхой хэмжээгээр тусгах явдал юм.

- Байгалийн хувьсагчид болон хүний үйл ажиллагаанаас үүдэн усанд гарч буй өөрчлөлтийг ялган салгаж ойлгохын тулд уурхайн үйл ажиллагаа эхлэхээс өмнө усны төлөв байдалд мониторинг хийх, судлах төлөвлөгөө боловсруулах,
- Усны мониторингийн үр дүнг орон нутгийн ард иргэдэд ойлгомжтой, хүртээмжтэй байдлаар тогтмол мэдээлэх,
- Усны менежментийн талаарх зохицуулалтыг хийхийн өмнө стандартыг өндөр түвшинд хүргэх ажлыг санаачлан хийх,
- Байгаль орчны мониторингийн хөтөлбөрийн хүрээнд оролцооны аргыг ашиглан, нутгийн малчдыг усны мониторингийн чиглэлээр хагас-цагаар ажиллуулахын зэрэгцээ тэдний усны менежментийн талаархи уламжлалт мэдлэг мэдээллээс суралцан, харилцан итгэлцлийг бэхжүүлэх.

8.3 Бэлчээр

Нүүдлийн мал аж ахуйд суурилсан монголын нийгэмд газар амин чухал нөөц баялаг байдаг. Гэтэл Монголд уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй байгаль орчны доройтол нь уул уурхайн нөлөөллийн (жишээ нь шороон зам ашиглах) хамтаар газрын төлөөх өрсөлдөөнийг улам нэмэгдүүлж байгаа билээ. Том, жижиг, гар аргаар олборлох уурхайнууд чанартай бэлчээрийн хүртээмжийг бууруулж, малчид болон уул уурхай эрхлэгчдийн хооронд, мөн малчдын хооронд зөрчил үүсгэж байгааг судалгаа харууллаа. Эрчүүд малаа илүү хол зайд бэлчээн, улмаар ар гэртээ үлдсэн эмэгтэйчүүдийн ажил үүрэг нэмэгдэх зэргээр эрэгтэй эмэгтэй хүмүүсийн хэн хэнийх нь ажлын ачаалал нэмэгдэж, аюулгүй байдал нь эрсдэлтэй болж байна. Уул уурхайд ашиглагдсан газрыг нөхөн сэргээх, хөрс сайжруулах шилдэг туршлагыг нэвтрүүлэх стратеги баримтлахын зэрэгцээ бэлчээрийн хүртээмж буурсан нь хүмүүсийн нийгмийн харилцаа болон өрх гэрийн доторх жендэрийн харилцаанд нөлөөлж байгааг тусгайлан анхаарах шаардлагатай байна.

Орон нутгийн удирдлагад:

- Зуун хувийн “нөхөн сэргээлтийн бонд” босгон бэлчээр нөхөн сэргээхэд ашиглаж, үүнд идэвхтэй сайн оролцон ажилласан түншлэгчдэд хөнгөлөлт үзүүлэх. Бондын дүрэм журмыг ил тод нээлттэй байлгах,
- Газрыг нөхөн сэргээж, сайжруулах ажлыг зохих чадавхи бүхий байгууллага, бүлгүүдийн дунд ил тод, нээлттэй зарлан шалгаруулах,
- Газрын нөхөн сэргээлт, үржил шимийг сайжруулах ажилд тавих хяналтыг илүү зохистой, үр дүнтэй, ил тод хэлбэрээр тогтмол явуулах. Хэрэв нөөц боломж, чадавхи дутагдаж байвал бусад түншлэгчдээс санхүүжилт дэмжлэг хайх.

Үндэсний Засгийн газарт:

- Сайжруулсан зам, дэд бүтэц байгаа нөхцөлд тээврийн хэрэгслүүдээс тухайн замыг ашиглахыг шаардах. Ингэснээр сайжруулсан зам ашиглалтын өртөг буурч, тээврийн хөдөлгөөнийг хянах болон зам ашиглаагүй жолооч нарт хариуцлага хүлээлгэх боломж нэмэгдэнэ.
- Замын хөдөлгөөнийг зохицуулах ажлын уялдаа холбоо нутгийн холбогдох эрх мэдэл бүхий этгээдтэй хамтран сайжруулах. Нөөц бололцоо, чадавхи хомс тохиолдолд зам ашигласны төлбөр зэрэг салбарын орлогоос шаардлагатай сургалтыг санхүүжүүлэн, хүний нөөцийг дэмжих,
- Албан ёсны дэд бүтэц байхгүй бол компани, орон нутгийн удирдлага болон оршин суугчид, түүний дотор малчид, өрх толгойлсон эмэгтэйчүүд болон эмзэг давхаргын хүмүүсийг оролцуулсан хамтын чармайлтаар дэд бүтцийг төлөвлөх.

Уул уурхайн компанийн удирдлагад:

- Уул уурхайн үйлдвэрлэлийн бэлчээрт учруулах дарамтаас үүдэн гарах жендэрийн үр нөлөөг ойлгож, эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдэд тулгарч буй асуудлыг бодитойгоор илрүүлэхийн тулд орон нутгийн эмэгтэй эрэгтэй хүмүүстэй зөвлөлдөх,
- Газрын нөхөн сэргээх, сайжруулах болон дэд бүтцийг төлөвлөх ажилд газрын заншсан уламжлалт хуваарийг илрүүлэх, ан амьтадын хөдөлгөөний замыг тогтоох, хамгийн хор хөнөөл багатай маршрут болон төлөвлөлтийн стратегийг сонгон авахын тулд орон нутгийн иргэд түүний дотор малчдын оролцуулах,
- Уурхайн нөхөн сэргээлтийн тэргүүн туршлага, аргачлалын сайн жишээнээс суралцан газар нөхөн сэргээж сайжруулах дэвшилтэт аргыг хэрэглэх.

8.4 Тоосжилт

Монголд уул уурхайн хүмүүст нөлөөлж буй хамгийн ил тод хэлбэр нь тоосжилт, тоосон бохирдол юм. Тоосжилт нь хэдийгээр өмнө нь байсан ч уурхай ашиглаж эхэлснээс хойш илт ихэсчээ. Бургисан тоосыг хяналтгүй орхисноос газар нутгийн төрх, хөдөөгийн болон суурин газрын хүн, малд ихээхэн сөрөг нөлөөтэй болжээ. Эмэгтэй эрэгтэй хүмүүст тоосжилт нь мөн л харилцан адилгүй нөлөөлж, эрүүл мэнд нь муудах, гэр орны ажлын ачаалал нэмэгдэн амьдралын тогтсон хэмнэл алдагдах байдал нь ялгаатай байгаа нь судалгаанаас харагдлаа. Ихэнх цагаа гадаа өнгөрөөдөг, газар дэлхийдээ ойр амьдардаг хүмүүсийн хувьд тоосны бохирдол нь амьдралын чанарт нь нөлөөлөх ноцтой асуудал болдог. Уул уурхайн үйл ажиллагааны явцад агаарын чанар болон тоосжилтоос үүдэлтэй хүн малын эрүүл мэнд, бэлчээрийн чанар, малчин айл өрхүүдийн гэр, малын хот хороон дахь бохирдол зэрэг нөлөөнд тогтмол, ил тод байдлаар мониторинг хийж, тоосжилтын нөлөөнд эмзэг байгаа оршин суугчдыг дэмжиж байх шаардлагатай.

Орон нутгийн удирдлагад:

- Мэргэжлийн Хяналтын Газрын байгаль орчин, аялал жуулчлал, геологи, уурхайн хяналтын асуудал эрхэлсэн хэлтэсээс тоосжилт бууруулах арга хэмжээг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийг компаниудад хариуцуулан, уурхай болон тээвэрлэлтийн замд хяналт тавьж, үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд хариуцлага хүлээлгэх. Нөөц боломж дутагдалтай бол санхүүгийн эх үүсвэр, дэмжлэг хайж олох,
- Орон нутгийн оршин суугчид, түүний дотор малчдыг тоосжилтоос үүдэлтэй өвчин эмгэгийн талаар орон нутгийн эрүүл мэндийн байгууллагад мэдээлэхэд урамшуулах.

Үндэсний засгийн газарт:

- Агаарын тухай хуулийг эргэн харж үйлдвэрлэлийн, түүний дотор уурхайн үйл ажиллагааг илүүтэй тусгах,
- Уурхайн үйл ажиллагааны агаарын чанарт үзүүлж буй нөлөөнд хяналт тавихад ашиглах гарын авлага, удирдамжийг боловсруулж, тодорхой стандарт арга хэмжээг зохицуулалтаар тодорхойлох,
- Бүс нутгийн дэд бүтцийн хөгжлийн асуудлаарх яриа хэлцлийг сайжруулах, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэхийн тулд олон талын түншлэгчдийг оролцуулсан хороо, зөвлөл байгуулах.

Уул уурхайн компанийн удирдлагад:

- Агаарын чанар болон тоосжилтод тавих хяналтыг стандартын шаардлага хангасан байдлаар ил тодоор тасралтгүй гүйцэтгэх. Ийнхүү хянаснаар стандарт зөрчсөн тохиолдлыг илрүүлэх, агаарын чанарын өөрчлөлтийн урт хугацааны чиг хандлагыг тодорхойлох, агаарын чанарт нөлөөлөх арга техник хэр үр дүнтэй байгааг хянах боломж олдоно.
- Орон нутгийн оршин суугчид, түүний дотор малчид болон эмэгтэйчүүдийг тоосжилтонд хяналт тавих хөтөлбөрт аль болох оролцуулах,
- Тоосжилт нутгийн хүмүүс болон малын эрүүл мэндэд хэрхэн нөлөөлж буйг тодорхойлох судалгаа, мониторинг хийх.
- Орон нутгийн эрүүл мэндийн үйлчилгээний байгууллагуудтай нягт уялдан ажиллаж, эрүүл мэндийн үйлчилгээний байгууллагуудын санхүүжилт буурч боловсон хүчин дутагдалд орсон тохиолдолд дэмжлэг үзүүлэх.

8.5 Нүүлгэн шилжүүлэлт

Монгол усад уул уурхай эрчтэй хөгжиж эхэлсэн 2000 оноос газрын хүртээмж муудаж, уурхайн авто болон төмөр зам, бусад дэд бүтэц баригдаж, үүнээс үүдэн малчдыг нүүлгэн шилжүүлэх нь нэмэгдсэн байна. Нүүлгэн шилжүүлэлт нь түүнд хамрагдсан хүмүүсийн хувьд тогтон төвхнөсөн аж амьдралыг нь нураасан хүнд үйл явц байдаг. Монголын малчид нүүдэллэн амьдардаг хэдий ч нүүдлийн тогтсон зам, горимтой, газар оронтойгоо нягт холбоотой байдаг тул нүүлгэн шилжүүлэлт тэдэнд мөн ялгаагүй хүнд явдал болдог. Монгол улсад уул уурхай хөгжиж буй орон нутгуудад хэдийн бэлчээрийн доройтол, усны хомсдол нүүлгэн уур амьсгалын өөрчлөлтөд өртөж эхэлсэн байна. Идээшин дассан нутгаасаа нүүсэн малчид санхүү, эрүүл мэнд, нийгмийн харилцаа холбооныхоо хувьд хохирч байгааг судалгаа харууллаа. Энд ч мөн эмэгтэй эрэгтэй хүмүүст дээрх хүчин зүйлс ялгаатай байдлаар нөлөөлж байна. Тулгараад буй эдгээр сөрөг нөлөө нь хуримтлагдсан байдлаараа зарим малчдыг амьдралын уламжлалт хэв маягаа өөрчлөхөд хүргэж байна. Уул уурхай ба нүүлгэн шилжүүлэлт нь шийдвэр гаргагчдын болон иргэний нийгмийн бүлгүүдийн тусгайлан анхаарал хандуулбал зохих асуудал болж байгаа бөгөөд уул уурхайн компаниуд, иргэний нийгмийн бүлгүүд болон уул уурхай ашиглагчдаас стандартын наад захын хэмжээг ч болов мөрдөх талаар зөвшилцөлд хүрэх шаардлагатай байна.

Орон нутгийн удирдлагад:

- Малчдын нүүлгэн шилжүүлэлтийн асуудлаар компаниудын хүлээх хариуцлагыг өндөржүүлэхийн тулд орон нутгийн удирдлагад ажиллаж буй хүмүүс энэ чиглэлээр хэрэгжиж буй үндэсний болон олон улсын стандартуудыг сайтар мэддэг байх,
- Нүүлгэн шилжүүлэх бэлтгэл ажлыг зохион байгуулахад орон нутгийн удирдлага санаачлагатайгаар идэвхитэй оролцох,
- Нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотойгоор компани болон орон нутгийн оршин суугчдын хооронд өрнөж буй гэрээ хэлцэл, үйл ажиллагаанд малчдыг илүүтэй оролцуулахын тулд иргэний нийгэм, ТББ, хоршооллуудтай хамтран ажиллах.

Үндэсний засгийн газарт:

- Уул уурхайгаас үүдэлтэй нүүлгэн шилжүүлэлтийн тогтвортой амьжиргаанд нөлөөлөх үр дагаварыг бүрэн гүйцэд тогтоох загвар, томъёолол ашиглан, нөхөн олговрын тодорхой жишиг, шалгуурыг бий болгож, үүнд нийтийн эзэмшлийн зуны бэлчээрийн нөхөн төлбөрийг багтаах,
- Нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой нөхөн төлбөрийн гэрээгээ албажуулахыг компаниудаас шаардах, мөн тухайн асуудлаар малчдыг зөвхөн өрхийн түвшинд гэрээ хэлцэл хийх бус зохион байгуулалтанд орохыг бодлогоор дэмжих,
- Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний явц нь уул уурхайгаас үүдэлтэй нүүлгэн шилжүүлэлтийн асуудлаар эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийг оролцуулсан зөвлөлдөөнийг багтааж байхад анхаарах,
- Нүүлгэн шилжүүлэлтийн асуудлаар малчдад болон бусад түншлэгчдэд үнэгүй эрх зүйн зөвлөгөө өгөх.

Уул уурхайн компанийн удирдлагад:

- Газар болон бусад өмч эзэмших, нүүлгэн шилжүүлэх, нөхөн олговор олгох, нүүн шилжсэн өрхүүдийн, түүний дотор эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн аж амьдралыг төвхнүүлэхдээ олон улсын стандартыг дагаж мөрдөх,
- Малчид, эмэгтэйчүүдийн амьжиргааны нийгэм, эдийн засгийн төлөв байдалд суурь судалгаа хийж, тэдний тогтвортой амьжиргаанд уул уурхайн нөлөөллийг тодруулах,
- Нүүлгэн шилжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулахдаа төлөв байдлын судалгаан дээр үндэслэн, орон нутгийн удирдлага болон нөлөөллийн бүсэд байгаа малчидтай зөвшилцөн, асуудал үүссэн тохиолдолд гомдол гаргах механизмыг тодорхойлох,
- Биет болон эдийн засгийн нөлөөллийг аль аль тал нь бүрэн ойлгож, хариуцлага тооцох болон хохирол хүлээсэн нөхцөлд нөхөн төлбөр хийгдэх бүх болзлыг тогтсон байх,
- Нүүлгэн шилжүүлэлтийн үед малчдад тулгарах асуудлын талаар бүрэн мэдээлэл ойлголттой байж, нүүлгэх явцыг удирдан, тэдний амьжиргааг шинэ нутагт дасан зохицоход нь дэмжиж, асуудал зөрчил гарсан тохиолдолд хохиролгүй болгох,
- Нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой нөхөн төлбөрийг хийхдээ усны асуудлыг сайтар анхаарч, газар шороо, ус, соёл уламжлалын үнэт зүйлсийг, мөн тэдгээрийн хэлхээ холбоог сайтар ойлгон зохицуулах.

8.6 Гар аргаар олборлолт, бичил уурхай

Гар аргаар олборлох болон бичил уурхайгаас үүдэлтэй байгаль орчны доройтол, бусад таагүй хүчин зүйлсэд хуулийн дагуу ажиллаж буй бичил уурхайнаас илүүтэй гар аргаар олборлогчид буруутай гэх өргөн тархсан итгэл үнэмшлийг няцаах баримтууд судалгааны явцад олдсон юм. Гар аргаар олборлогчид хэр эмзэг байдалтайг, тэдний олонхийн эрүүл мэнд аюулгүй байдал ихээхэн эрсдэлд байгааг, эрх зүйн орчин, зохицуулалт хангалтгүй байгааг судалгааны үр дүн илрүүллээ. Гар аргаар олборлогчид ашигт малтмалын ордыг нээсний дараа тэднийг хүчээр хөөн, уул уурхайн ашиглалтын зөвшөөрөл олгох шударга бус, бүрхэг хууль дүрмийг ашиглан эрх мэдэлтэй хүмүүсийн байгуулсан бичил уурхай тэр орд газрыг ашиглаж эхэлдэг байна. Гар аргаар олборлогчид, бичил уурхай эрхлэгчдийн амьдрал ахуйд тулгарч буй ачааллыг харгалзан нарийн мэдрэмжтэйгээр тэдний асуудалд хандах шаардлагатай байна. Гар аргаар олборлох болон бичил уурхайг хөгжлийн үйл ажиллагаа хэмээн үзэж албажуулан, нягт нямбай мониторинг хийх шаардлагатайг ч мөн энэ судалгааны үр дүн харууллаа.

Судалгааны үр дүнд тулгуурлан боловсруулсан эдгээр санал зөвлөмж нь Монгол оронд өрнөж буй уул уурхайн хөгжлийн тодорхой цаг үед шинэчлэгдэн сайжирч үр өгөөжөө өгсөөр байна гэдэгт итгэж байна.

Орон нутгийн удирдлагад:

- Малчид болон бичил уурхайчдын аж амьдралын онцлог хэрэгцээг ойлгож, тэдэнтэй зөвшилцөх замаар газрын хүртээмжийг сайжруулах,
- Ялангуяа мөнгөн ус ашиглаж байгаа үед, мөн сайжруулсан зохистой технологи ашиглах боломжгүй үед хөдөлмөрийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдлыг илүүтэй анхааран тэнд ажиллагсдын хөдөлмөрийн нөхцлийг сайжруулах,

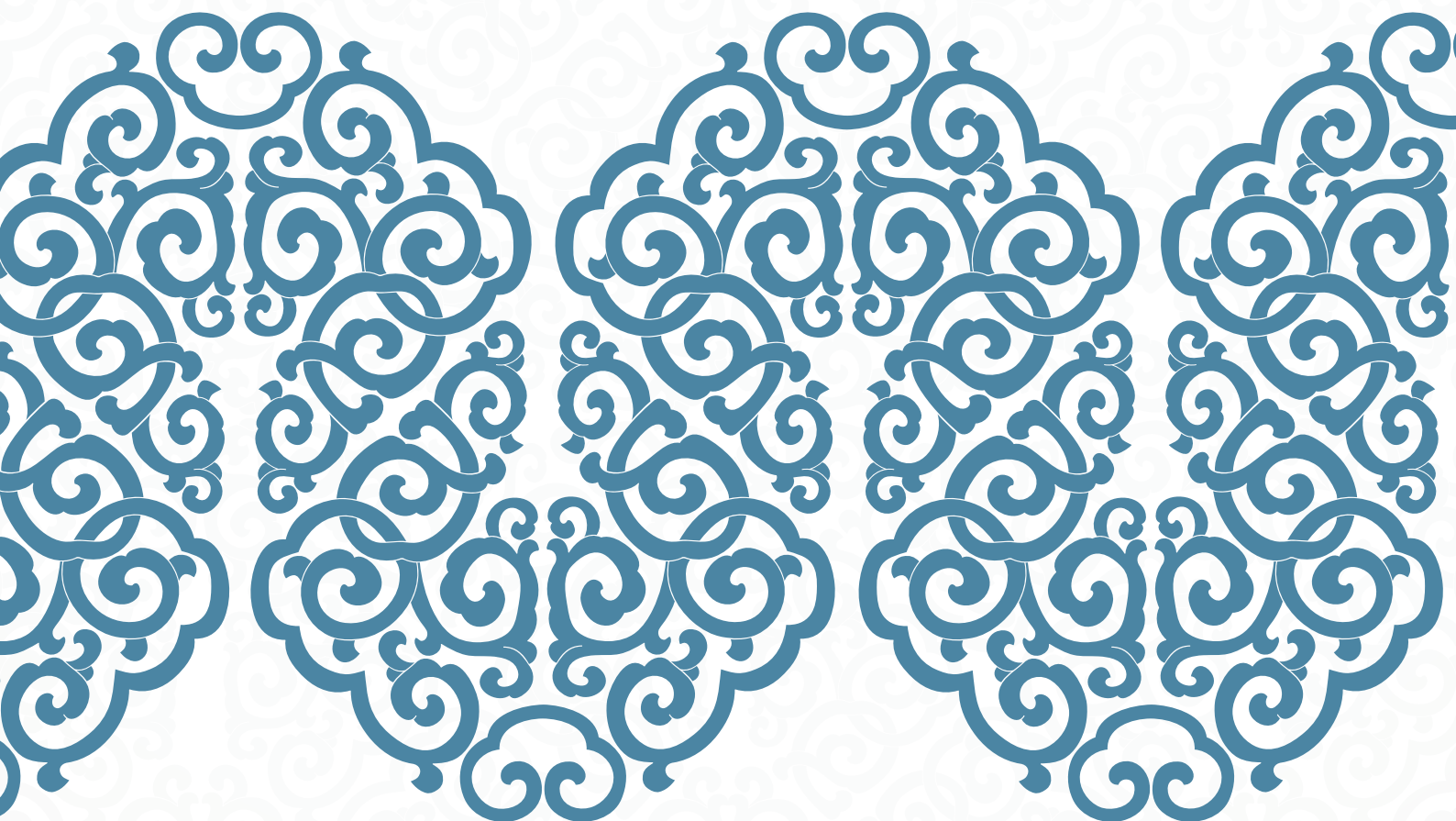
Үндэсний Засгийн газарт:

- Гар аргаар олборлох уурхайд ажиллагчдын олборлосон алт, түүхий эдийг борлуулах зах зээлийн сүлжээг албажуулах. Мөн зөвхөн татварын орлогод чиглэгдсэн сонирхлоос илүүтэйгээр орон нутгийнхны эрүүл мэндэд, байгаль орчны болон нийгмийн сайн сайханд чиглэгдсэн бизнес орчинг хөхүүлэн дэмжих,
- Гар аргаар уурхай эзэмшигч, ашиглагч бүлгүүдийг дэмжихдээ эмэгтэйчүүдийн аж байдлыг дээшлүүлэхэд зориулсан тусгайлан арга хэмжээ авах.

Уул уурхайн компаниудын удирдлагад:

- Гар аргаар олборлогчдын байгалийн капитал буюу хүрээлэн буй байгаль орчныг сүйтгэн, доройтуулж буй үйлдлийг мэдээлж, үр нөлөөг тооцох асуудлаар монголын бүс нутгуудтай зөвлөлдөн, дээрх сөрөг үр нөлөөг бууруулах чиглэлээр хамтран ажиллах,
- Орон нутгийн болон сумын эрүүл мэндийн төвүүдэд санхүүгийн нэмэлт тусламж өгч, уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй хүн амын бөөгнөрлөөс болж өсөн нэмэгдсэн хүн амд чиглэсэн эрүүл мэндийн үйлчилгээнд хувь нэмэр оруулах.

х9 Хавсралт

Хавсралт 1. Уул уурхайн үйл ажиллагааны үе шат, мөчлөг

ХАЙГУУЛ ШИНЖИЛГЭЭ	ТЭЗҮ	БҮТЭЭН БАЙГУУЛАЛТ	УУРХАЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА	УУРХАЙН ХААЛТ БОЛОН НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ
- Ажиллах хүчин харьцангуй цөөн тоогоор нэмэгдэнэ. - Бизнес боломжууд болон хөгжлийн талаарх таамаглалууд	- Ажиллах хүчин харьцангуй цөөн тоогоор нэмэгдэнэ. - Бизнес боломжууд болон хөгжлийн талаарх таамаглалууд	- Шууд хөдөлмөр эрхлэх боломжууд - Орон нутгийн түвшинд бараа үйлчилгээг гэрээлэх замаар шууд бус хөдөлмөр эрхлэх боломжууд - Голцуу богино хугацаагаар суурьшин ажиллах хүч гэнэт олноороо нэмэгдэн ирэх нь архидалт, мансууруулах бодис, хүчирхийлэл, өвчлөлт зэрэг нийгмийн олон асуудлыг төрүүлж, нийгмийн суурь үйлчилгээ болон дэд бүтцийн ачааллыг нэмэгдүүлнэ. - Зарим компаниуд дэд бүтэц болон суурь үйлчилгээнд дэмжлэг үзүүлдэг	- Хөдөлмөр эрхлэлт болон худалдан авалтыг гэрээлэх боломжууд - Голдуу богино хугацаагаар суурьшин ажиллах хүч гэнэт олноороо нэмэгдэн ирснээс нийгмийн суурь үйлчилгээ, дэд бүтцийн ачаалал нэмэгдэнэ. - Зарим компаниуд дэд бүтэц болон суурь үйлчилгээнд дэмжлэг үзүүлдэг	- Хөдөлмөр эрхлэлт хумигдаж, уурхайн үйл ажиллагаатай шууд холбоотой боломжууд багасдаг. - Компанийн үүсгэн буй болгосон дэд бүтэц болон үйлчилгээг цаашид тордох, ашиглах асуудлууд гарч ирнэ.
ОРОН НУТГИЙН ХӨГЖИЛЭГ НӨЛӨӨЛӨГ	ОРОН НУТГИЙН ЗӨВШИЛЦЭГ	ОРОН НУТГИЙН УДИРДЛАГАД: - Уурхайн компаниудтай тогтмол харилцан зөвшилцөх орчин бүрдүүлэх - Нийгэм болон бизнес хөгжлийн төлөвлөгөөг хамтран боловсруулж нутгийн иргэдийн нэн тэргүүний чухал асуудлуудыг тодорхойлж, тэдний сонирхол, үр чадвар болон чадавхийн боломжийг бодитой үнэлэх, ингэхдээ эмэгтэйчүүд болон эмээг давхаргын төлөөллийг оролцуулан саналыг нь тусгах - Орон нутгийнхан эмэгтэйчүүд, эмээг давхаргынханыг оролцуулсан хэлэлцүүлэг, зөвшилц, гэрээг компаниудтай тохирон зохицуулалт хийх Уурхайн компаниудад: - Мэргэжилтнүүдийг оролцуулан нийгмийн байдлыг нягтлан судалж, үр нөлөөний үнэлгээ хийн улмаар асуудлыг зохистой шийдвэрлэх төлөвлөгөө боловсруулах - Орон нутгийнхантай (эмэгтэйчүүд болон эмээг бүлгүүдтэй) тогтмол уулзаж, зөвшилцөх - Орон нутгийн засаг захиргаагаар хамтран нийгмийн хөгжлийн болон бизнес төлөвлөгөө боловсруулж, шинэ боломжуудад үнэлгээ хийх - Ажиллах хүчний төлөвлөлт хийж орон нутгийн түвшин дэх бараа үйлчилгээг гэрээлэх худалдан авалт, борлуулалтын хэрэгцээ, боломжийг тодорхойлох - Бүс нутгийн дэд бүтцийн тогтвортой хөгжлийн төлөвлөлт хийх - Компанийн нийгмийн хариуцлага болон орон нутаг хөгжлийн төлөвлөлт хийхдээ орон нутгийн иргэдтэй зөвшилцөх, стратеги, төсвийг тодорхой тусгасан байх - Засгийн газартай зөвшилцөн гэрээ эхлэх.	Орон нутгийн удирдлагад: - Зөвшилцөж тохирсон "орон нутгийн" гэрээг үзэглэх - Компаниудтай байнга холбоотой ажиллах - Уурхайн компанийн үйл ажиллагааны нийгэм хөгжлийн үр нөлөөг байнга хянах Уурхайн компаниудад: - Орон нутгийн түвшин дэх түншлэлээ өргөжүүлэн, орон нутгийнхантай тулж ажиллан тэдний санаа бодлыг сонсон, хариу шийдэл өгч, гомдлыг барагдуулах - Компанийн нийгмийн хариуцлагын төлөвлөгөө бодитой хэрэгжүүлэх - Уурхайн ашиглалтын үеийн нийгэм, хөгжлийн үр нөлөөг тогтмол хянах - Үр нөлөөг зохицуулах төлөвлөгөөг зохистой хэрэгжүүлэх - Гомдлыг хянан шийдвэрлэх механизмыг үр өгөөжтэй ажиллуулах - Шаардлагатай үед нэмэлт судалгаа зохион байгуулах	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн хаалт, орон нутагт, нутгийн бизнес, нийгмийн үйлчилгээ болон суурь дэд бүтцэд хэрхэн нөлөөлөх талаар компаниудтай тогтмол зөвшилцөн хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: - Уурхайн хаалтын төлөвлөлтийг хэлэлцэхэд орон нутгийн түншлэгчдийг (орон нутгийн удирдлага ба оршин суугчдыг) оролцуулах - Уурхайн хаалттай холбоотой нийгэм эдийн засгийн үр нөлөөний үнэлгээ хийж, зохих төлөвлөлтийг тохирох - Уурхайн хаалтын дараахи шийжилтийн үеийн төлөвлөлтийг орон нутгийнхан болон нутгийн бизнесийг дэмжих чиглэлээр зохицуулах - Үйл ажиллагааны талаархи мэдээллээр байнга хангах

Төлөвлөлтийн болон ТЭЗҮ-н үе шатанд техник судалгааг өргөн хүрээнд зохион байгуулж, уурхайн компаниуд, орон нутгийн засаг захиргаа болон иргэдтэй зөвшилцөх шаардлагатай.

УСАН ДНЭ НӨЛӨӨЛӨХ НЬ	ХАЙГУУЛ ШИНЖИЛГЭЭ	ТЭЗҮ	БҮТЭЭН БАЙГУУЛАЛТ	УУРХАЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА	УУРХАЙН ХААЛТ БОЛОН НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ
	• Ашиглаж буй аргачлал хамааран технологиос гадаргуугийн болон гүний усанд бага зэрэг нөлөөлнө, эсвэл огт нөлөөлөхгүй (алсаас тандах техник эсвэл огт нөлөөлөхгүй (алсаас тандах техник ашигласан үед нөлөөлөлгүй, харин нөлөөлөлгүй, харин өрөмдлөг хийх үед усыг ашигладаг)	• Ашиглаж буй аргачлал технологиос хамааран гадаргуугийн болон гүний усанд бага зэрэг нөлөөлнө, эсвэл огт нөлөөлөхгүй (алсаас тандах техник ашигласан үед нөлөөлөлгүй, харин өрөмдлөг хийх үед усыг ашигладаг)	• Том хэмжээний дэд бүтэц (далан, усан сан, худаг, дамжуулах хоолойнууд) бүс нутгийн усны нөөцийг багасгах магадлалтай • Бүтээн байгуулалтын үед ялгарсан бохирдуулагчид (хурдас, бохирдсон хөрс, дизель) гадаргуугийн усны чанарт нөлөөлөх магадлалтай • Усны байгалийн голдрил өөрчлөгдөнө	• Эрдэс баялгийн боловсруулалт, тоос дарах, эрчим хүч үйлдвэрлэх болон өрхийн хэрэглээ нь бүс нутгийн усны нөөцийг багасгах магадлалтай • Цооногийн усыг шавхах нь гүний усны нөөцийг багасгах магадлалтай • Хөрсний бохирдол болон хаягдал уснаас шалтгаалан усны чанар доройтох магадлалтай	• Уурхайн үйл ажиллагааны нөлөөнд өрсөн усны тогтолцоо болон усны чанарын асуудлыг хаягдал усны менежмент болон нөхөн сэргээх үйл ажиллагааны хүрээнд зохицуулан шийдэх
	• Ашиглаж буй аргачлал хамааран технологиос гадаргуугийн болон гүний усанд бага зэрэг нөлөөлнө, эсвэл огт нөлөөлөхгүй (алсаас тандах техник ашигласан үед нөлөөлөлгүй, харин өрөмдлөг хийх үед усыг ашигладаг)	• Ашиглаж буй аргачлал хамааран технологиос гадаргуугийн болон гүний усанд бага зэрэг нөлөөлнө, эсвэл огт нөлөөлөхгүй (алсаас тандах техник ашигласан үед нөлөөлөлгүй, харин өрөмдлөг хийх үед усыг ашигладаг)	• Том хэмжээний дэд бүтэц (далан, усан сан, худаг, дамжуулах хоолойнууд) бүс нутгийн усны нөөцийг багасгах магадлалтай • Бүтээн байгуулалтын үед ялгарсан бохирдуулагчид (хурдас, бохирдсон хөрс, дизель) гадаргуугийн усны чанарт нөлөөлөх магадлалтай • Усны байгалийн голдрил өөрчлөгдөнө	• Эрдэс баялгийн боловсруулалт, тоос дарах, эрчим хүч үйлдвэрлэх болон өрхийн хэрэглээ нь бүс нутгийн усны нөөцийг багасгах магадлалтай • Цооногийн усыг шавхах нь гүний усны нөөцийг багасгах магадлалтай • Хөрсний бохирдол болон хаягдал уснаас шалтгаалан усны чанар доройтох магадлалтай	• Уурхайн үйл ажиллагааны нөлөөнд өрсөн усны тогтолцоо болон усны чанарын асуудлыг хаягдал усны менежмент болон нөхөн сэргээх үйл ажиллагааны хүрээнд зохицуулан шийдэх
ОРОН НУТГИЙН ТҮНШЛЭГЧИДТЭЙ НАРТ ЗӨРИЛСАН ЗӨВЛӨМЖҮҮД	• Орон нутгийн удирдлагад: • Уурхайн орчим дахь усны нөөцөд уурхайн бүтээн байгуулалт, ашиглалт болон уурхай хаагдсаны дараах үеүдэд хэрхэн нөлөөлөх талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх • Хайгуулын явц нь усны нөөцөд хэрхэн нөлөөлж байгаад хяналт тавих (хаягдал усыг хянах) • Уурхайн компаниудад: • Орон нутгийн удирдлагууд болон нутгийн иргэдэд (малчид, эмэгтэйчүүд, эмзэг бүлгүүд) уурхайн ашиглалтын үеийн усны хэрэглээний талаар, орчны усны нөөцөд цаашид хэрхэн нөлөөлөх талаар мэдээлэл өгөх • Орон нутгийнхныг ус ашиглалтын тухай ойлгомжтой мэдээллээр тогтмол хангах • Уурхайн орчны гадаргын болон гүний усны талаар суурь мэдээлэл цуглуулах • Нутгийн иргэдээс ирэх гомдол саналыг шийдэн зохицуулах механизм бүрдүүлэх • Усны нөөцийг бохирдуулахгүйн тулд хайгуулын үед гаргасан нүх цооногийг битүүмжлэх	• Орон нутгийн удирдлагад: • Уурхайн компаниудтай усны нөөцөд нөлөөлөх байдлын талаар тогтмол хэлэлцэх • Усны хяналтын төлөвлөгөөг боловсруулж уурхайн цаашдын үйл ажиллагаанд ашиглах • Уурхайн компаниудад: • Байгаль орчны (усны асуудлаар) суурь судалгаа хийж, нөлөөллийн үнэлгээнд мэргэжилтнүүдийг хамруулан хийх • Ус ашиглалтын талаарх мэдээллийг өрхийн түвшинд эмэгтэй эрэгтэй хүмүүс болон хүүхдүүдийн үүрэг хариуцлагатай холбон сайжруулах. • Усны менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа уурхайн ашиглалтын үеийн нийгэм, байгаль орчинд нөлөөлөх эрсдлийг тооцон зохион байгуулж, бүтээн байгуулалт, ашиглалт болон уурхайн хаалтын үе шатуудад зохих удирдамж өгөх • Орон нутгийн түншлэгчидэд (малчид, эмэгтэйчүүд, эмзэг бүлгүүд) уурхайн ашиглалтын үед усны нөөцөд гарах өөрчлөлтийн талаар тогтмол мэдээлэх • Усны нөөцийг бохирдуулахгүйн тулд хайгуулын үед гаргасан нүх цооногийг битүүмжлэх	• Орон нутгийн удирдлагад: • Уурхайн компаниудын үйл ажиллагаатай холбоотой усанд гарч буй өөрчлөлтийг тогтмол хянах • Уурхайн бүтээн байгуулалтын үйл ажиллагаа усны хэмжээ болон чанарт хэрхэн нөлөөлж байгаа талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх • Орон нутгийн зөвшилцөх хороо “Байгуулж” нутгийн иргэдийг усны менежментийн талаарх мэдээллээр хангаж, тэдний саналыг тусгаж байх.	• Орон нутгийн түншлэгчидтэй (орон нутгийн удирдлага ба оршин суугчид) хамтран нөхөн сэргээлтийн болон устай холбоотой эрсдлийн талаарх төлөвлөлт, хэрэгжилтийг харилцан тохирох • Усны менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлж, тогтмол хяналт тавин тайлагнаж байх • Шинээр урган гарсан асуудлууд болон боломжуудыг тусгахын тулд усны менежментийн төлөвлөлтийг зохицуулан өөрчлөх • Орон нутгийн түншлэгчидтэй байнгын харилцаа холбоотой байж, тэдний санааг зовоосон асуудал, гомдлуудыг шийдвэрлэж байх • Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмыг үр дүнтэй ашиглах	• Уурхайн үйл ажиллагааны нөлөөнд өрсөн усны тогтолцоо болон усны чанарын асуудлыг хаягдал усны менежмент болон нөхөн сэргээх үйл ажиллагааны хүрээнд зохицуулан шийдэх

ХАЙГУУЛ ШИНЖИЛГЭЭ	ТЭЗҮ	БҮТЭЭН БАЙГУУЛАЛТ	УУРХАЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА	УУРХАЙН ХААЛТ БОЛОН НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ
Тоосжилтын нөлөө	Ашиглаж буй аргачлал технологийг хамааран хайгуулын үйл явц нь эргэн тойрны хөрс шороонд бага зэрэг нөлөөлнө.	Ашиглаж буй аргачлал технологийг хамааран хайгуулын үйл явц нь эргэн тойрны хөрс шороонд бага зэрэг нөлөөлнө.	- Уурхайн бүтээн байгуулалтын үед ашигласан химийн бодисууд, хөдөлгөсөн хад чулуу, шороо болон тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөн нь тоосжилтыг ихэсгэдэг - Агаар, ус, хөрсний бохирдолт - Нутгийн оршин суугчдын тав тух алдагдах - Тоосжилтын улмаас хүн малын амьсгалын замын болон хоол боловсруулах эрхтэн өвчилж болзошгүй	- Уурхайн ашиглалт, үйл ажиллагаа хумигдсантай холбоотойгоор тоосжилт буурна - Нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагаа нь хөрсний эвдрэлийг бууруулж, газрын гадаргыг эргүүлэн сэргээж тоосжилтыг бууруулна
	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн орчимд амьдарч буй хүмүүс болон хөрсөнд уурхайн бүтээн байгуулалт, ашиглалтын үеүдэд тоосжилт хэрхэн нөлөөлөх талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: - Орон нутгийн удирдлагууд болон нутгийн иргэдэд (малчид, эмэгтэйчүүд, эмээг бүлгүүд) уурхайн ашиглалтын үеийн тоосжилт агаарын чанар болон нутгийн хүмүүст хэрхэн нөлөөлөх талаар мэдээлэл өгөх - Агаарын чанарын талаар суурь мэдээлэл цуглуулах - Орон нутгийн иргэд болон малын эрүүл мэндийн талаар суурь мэдээлэл цуглуулах - Тоосжилт багасгах төлөвлөгөө боловсруулах - Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмыг бий болгох	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн орчмын агаарын чанар болон хүн малын эрүүл мэндэд уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй тоосжилт болон шаардгдах үйл ажиллагаанд компаниудыг татан оролцуулах Уурхайн компаниудад: - Нийгмийн суурь мэдээлэл, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээнд мөргөжилтнүүдийг өргөнөөр хамруулан хийх - Орон нутгийн түншлэгчидтэй (эмэгтэйчүүд, эмээг бүлгүүд) тогтмол харилцан зөвлөж байх. - Орон нутгийн удирдлагатай хамтран нийгмийн болон бизнес төлөвлөгөө боловсруулж, шинэ тутам гарах боломжуудыг үнэлж байх - Орон нутгийн иргэдийг ирээдүйн ажиллах хүч болохын хувьд чадавхижуулан орон нутгийн худалдан авалтын хэрэгцээ боломжийг судлан төлөвлөх - Бүс нутгийн тогтвортой дэд бүтцийн хөгжлийг төлөвлөн зуралгах - Компанийн нийгмийн хариуцлагын хүрээнд орон нутгийг хөгжүүлэх төлөвлөлт хийхдээ тус нутгийн оршин суугчдыг оролцуулан, шаардлагатай төсвийг тусгах - Засгийн газартай гэрээ хэлэлцээр эхлэх	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн бүтээн байгуулалтын үйл ажиллагаатай холбоотой тоосжилт, агаарын чанарт гарч буй өөрчлөлтийг тогтмол хянах - Уурхайн бүтээн байгуулалтын үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй тоосжилт агаарын чанар болон хүн малын эрүүл мэндэд хэрхэн нөлөөлж байгаа талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх - Уурхайн орчмын тоосжилтын талаарх мэдээллийг орон нутгийн иргэдэд түгээх Уурхайн компаниудад: - Агаарын чанарын менежментийн төлөвлөгөөг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэх - Төлөвлөлтийг зохицуулан өөрчлөх - Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмыг бүрэн хэрэгжүүлэх - Тоосжилтоос үүдэлтэй хүн амын эрүүл мэндэд гарч буй өөрчлөлтийн талаарх лгааг үргэлжлүүлэх - Тоосжилтын нөлөөлөлд өртсөн өрхүүдэд нөхөн олговор олгох - Орон нутгийн түншлэгчидтэй байнгын харилцаа холбоотой байж, тэдний санааг зовоосон асуудал, гомдлуудыг шийдвэрлэж байх	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн хаалт болон нөхөн сэргээлтийн асуудлаар компаниудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: - Орон нутгийн түншлэгчидтэй (орон нутгийн удирдлага ба оршин суугчид) хамтран уурхайн үйл ажиллагаанд өртсөн газрын тоосжилтыг аль болох бууруулах нөхөн сэргээлтийг төлөвлөх - Уурхайн хаалтын нөлөөллийн үнэлгээ хийх - Уурхайн хаалт болон нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааны талаарх мэдээллээр тогтмол хангах
Орон нутгийн түншлэгч нарт зориулсан зөвлөмжүүд				

ХАЙГУУЛ ШИНЖИЛГЭЭ	ТЭЗҮ	БҮТЭЭН БАЙГУУЛАЛТ	УУРХАЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА	УУРХАЙН ХААЛТ БОЛОН НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ
• Ашиглаж буй аргачлал технологийс хамааран хайгуулын үйл явцад өрөмдлөг болон цооног гаргах нь эргэн тойрны бэлчээрт бага зэрэг нөлөөлнө.	• Уурхайн үйл ажиллагааны төлөвлөлттэй холбоотой хөл хөдөлгөөн бэлчээр болон хөрсөнд бага зэрэг нөлөөлнө	• Уурхайн бүтээн байгуулалтын үйл ажиллагаанд их хэмжээний газар ашиглагддаг бөгөөд ургамлын бүрхүүлийг хуулж, газрын гадаргыг эвддэг. • Уурхайд ашиглагдаж буй тээврийн хэрэгслүүд хөрсний элэгдлийг нэмэгдүүлэн, газрыг таслан хэрчдэг. • Зам, эрчим хүчний шугам зэрэг уурхайн үйл ажиллагаанд шаардлагатай дэд бүтцүүд нь их хэмжээний талбайг ашиглан газрыг таслан хэрчдэг. • Малчид амьжиргааны эх үүсвэр болсон мал сүргээ бэлчээх газраа алддаг.	• Уурхайн төрлөөс хамааран бэлчээрийн газар ихээр сүйддэг (ил уурхайн үйл ажиллагаа нь их хэмжээний газрыг сүйтгэн хаягдал хад чулуу ихээр гаргадаг, данд уурхайн үйл ажиллагаанаас болж хөрс суудаг). • Эвдэрсэн хөрс салхи усанд амархан элэгдэнэ. • Уурхайд ашиглагдаж буй тээврийн хэрэгслүүд хөрсний элэгдлийг нэмэгдүүлэн, газрыг таслан хэрчдэг. • Уурхайн үйл ажиллагаанаас агаарт цацагдсан жижиг хэсгүүд хөрс гадаргын усыг бохирдуулан бэлчээрийн гарцыг муутгана. • Малчид амьжиргааны эх үүсвэр болсон мал сүргээ бэлчээх газраа алдаж, зэрлэг ан амьтдын нүүдлийн зам таслагдана.	• Уурхайн нөхөн сэргээлт нь газрын байгалийн хэлбэр дүрсийг, ургамлын бүрхүүлийг эргүүлэн сэргээж, хөрсний элэгдлийг багасган, хүчил, металлын ялгарлыг бууруулна.
Орон нутгийн удирдлагад: • Уурхайн орчимд бэлчээрийн хүртээмж, чанар болон, хөрсөнд гарах өөрчлөлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: • Бэлчээрийн чанарын талаар суурь мэдээлэл цуглуулах • Бэлчээр болон газар ашиглалтын байдлыг зураглах (үний дотор бэлчээрийн уламжлалт хуваарийг гаргах)	Орон нутгийн удирдлагад: • Уурхайн үйл ажиллагаа бэлчээрийн хүртээмж болон чанарт хэрхэн нөлөөлөх талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх • Бүс нутгийн дэд бүтцийн төлөвлөлт болон шаардагдах үйл ажиллагаанд компаниудыг татан оролцуулах • Дахин хөрөнгө оруулалтын хуулийн хүрээнд “нөхөн сэргээлтийн шаардлагыг” хэрэгжүүлэх Уурхайн компаниудад: • Газар ашиглалт, бэлчээрийн хэмжээ, чанарын талаарх суурь мэдээлэл цуглуулах болон байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний хүрээнд нөлөөллийн менежментийн төлөвлөгөө гаргахад мэргэжилтнүүдийг өргөнөөр хамруулан хийх • Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ хийх явцдаа болзошгүй хуримтлагдсан нөлөөллийг анхааран тусгах • Компанийн нөхөн сэргээлтийн стратеги, түүний хэрэгжилтийн шалгуур үзүүлэлт, гүйцэтгэлийн үнэлгээ болон хаалтын дараах газар ашиглалтыг тодорхой тусгасан бэлчээрийн менежмент болон хаалтын төлөвлөгөөг орон нутгийн түншлэгчидтэй хамтран боловсруулах • Орон нутгийн түншлэгчидтэй (эмэгтэйчүүд, эмээг бүлгүүд) дэд бүтцийн төлөвлөлтийн асуудлаар тогтмол харилцан зөвлөж байх. • Замын сүлжээ, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнийг цэгцлэх дэд бүтцийн төлөвлөлт хийхдээ хүрээлэн буй орчинд учруулах дарамтыг бууруулах чиглэлээр орон нутгийн засаг захиргаа, уурхайн компаниудтай түгшлэн ажиллах • Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмыг бий болгох	Орон нутгийн удирдлагад: • Уурхайн компаниудын үйл ажиллагаатай холбоотой газарт гарч буй өөрчлөлт, компанийн хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийг тогтмол хянах • Уурхайн бүтээн байгуулалтын үйл ажиллагаанаас үүдэн газарт гарч буй өөрчлөлт, компанийн хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: • Орон нутгийн бэлчээрийн менежментийн стратегийг дэмжин нөхөн сэргээлтийн дэвшилтэт арга технологи ашиглах • Бэлчээрийн чанар, хэмжэнд тогтмол хяналт тавин илт, үр дүнг нутгийн иргэдэд зохистой арга замаар мэдээлж байх • Дэд бүтцээ төлөвлөн барихдаа бэлчээрийн талбайг аль болох бага ашиглах • Орон нутгийн түншлэгчидтэй байнгын харилцаа холбоотой байх, тэдний санааг зовоосон асуудал, гомдлуудыг шийдвэрлэж байх • Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмыг үр дүнтэй ашиглах	Орон нутгийн удирдлагад: • Уурхайн ашигласан газрыг нөхөн сэргээх ажлыг гүйцэтгэх компанийг сонгон шалгаруулах үйл явцыг хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх • Газрын нөхөн сэргээлтийн компанийн үйл ажиллагаанд ил тод байдлаар үр дүнтэй хяналт тавих • Уурхайн үйл ажиллагаа газарт нөлөөлөх байдал, компанийн хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: • Орон нутгийн бэлчээрийн менежментийн стратегийг дэмжин нөхөн сэргээлтийн дэвшилтэт арга технологи ашиглах • Бэлчээрийн чанар, хэмжэнд тогтмол хяналт тавин илт, үр дүнг нутгийн иргэдэд зохистой арга замаар мэдээлж байх • Уурхайн нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааны чиглэлээр шилдэг туршлага, аргачлалыг судлах. • Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмыг үр дүнтэй ашиглах • Орон нутгийн түншлэгчидтэй байнгын харилцаа холбоотой байх, тэдний санааг зовоосон асуудал, гомдлуудыг шийдвэрлэж байх	Орон нутгийн удирдлагад: • Уурхайн ашигласан газрыг нөхөн сэргээх ажлыг гүйцэтгэх компанийг сонгон шалгаруулах үйл явцыг хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх • Газрын нөхөн сэргээлтийн компанийн үйл ажиллагаанд ил тод байдлаар үр дүнтэй хяналт тавих • Уурхайн үйл ажиллагаа газарт нөлөөлөх байдал, компанийн хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: • Орон нутгийн түншлэгчидтэй (орон нутгийн удирдлага ба оршин суугчид) хамтран уурхайн хаалт, нөхөн сэргээлтийн стратеги боловсруулах • Уурхайн хаалт болон нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд гарсан аливаа өөрчлөлтийн талаар орон нутгийн түншлэгчдэд тогтмол мэдээлж байх

хайгуул шинжилгээ	ТЭЗҮ	БҮТЭЭН БАЙГУУЛАЛТ	УУРХАЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА	УУРХАЙН ХААЛТ БОЛОН НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ
Ашиглаж буй аргачлал технологиос хамааран хайгуулын үйл явцад өрөмдлөг болон цооног гаргах нь эргэн тойрны бэлчээрт бага зэрэг нөлөөлнө.	Уурхайн үйл ажиллагааны төлөвлөлттэй холбоотой хөл хөдөлгөөн бэлчээр болон хөрсөнд бага зэрэг нөлөөлнө	- Уурхайн бүтээн байгуулалтын үйл ажиллагаанд их хэмжээний газар ашиглагддаг бөгөөд ургамлын бүрхүүлийг хууль, газрын гадаргыг эвддэг. - Уурхайд ашиглагдаж буй тээврийн хэрэгслүүд хөрсний элэгдлийг нэмэгдүүлэн, газрыг таслан хэрчдэг. - Зам, эрчим хүчний шугам зэрэг уурхайн үйл ажиллагаанд шаардлагатай дэд бүтцүүд нь их хэмжээний талбайг ашиглан газрыг таслан хэрчдэг. - Малчид амьжиргааны эх үүсвэр болсон мал сүргээ бэлчээх газраа алддаг.	- Уурхайн төрлөөс хамааран бэлчээрийн газар ихээр сүйддэг (ил уурхайн үйл ажиллагаа нь их хэмжээний газрыг сүйтгэн хаягдал хад чулуу ихээр гаргадаг, далд уурхайн үйл ажиллагаанаас болж хөрс суудаг). - Эвдэрсэн хөрс салхи усанд амархан элэгдэнэ. - Уурхайд ашиглагдаж буй тээврийн хэрэгслүүд хөрсний элэгдлийг нэмэгдүүлэн, газрыг таслан хэрчдэг. - Уурхайн үйл ажиллагаанаас агаарт цацагдсан жижиг хэсгүүд хөрс гадаргын усыг бохирдуулан бэлчээрийн гарцыг муутгана. - Малчид амьжиргааны эх үүсвэр болсон мал сүргээ бэлчээх газраа алдаж, зэрлэг ан амьдны нүүдлийн зам таслагдана.	Уурхайн нөхөн сэргээлт нь газрын байгалийн хэлбэр дүрсийг, ургамлын бүрхүүлийг эргүүлэн сэргээж, хөрсний элэгдлийг багасган, хүчил, металлын ялгарлыг бууруулна.
	Бэлчээрийн хүртээмжийн дүн шинжилгээ	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн үйл ажиллагаа бэлчээрийн хүртээмж болон чанарт хэрхэн нөлөөлөх талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх - Бүс нутгийн дэд бүтцийн төлөвлөлт болон шаардагдах үйл ажиллагаанд компаниудыг татан оролцуулах - Дахин хөрөнгө оруулалтын хуулийн хүрээнд “нөхөн сэргээлтийн шаардлагыг” хэрэгжүүлэх Уурхайн компаниудад: - Газар ашиглалт, бэлчээрийн хэмжээ, чанарын талаарх суурь мэдээлэл цуглуулах болон байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний хүрээнд нөлөөллийн менежментийн төлөвлөгөө гаргахад мэргэжилтнүүдийг өргөнөөр хамруулан хийх - Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ хийх явцдаа болзошгүй хуримтлагдсан нөлөөллийг анхааран тусгах - Компанийн нөхөн сэргээлтийн стратеги, түүний хэрэгжилтийн шалгуур үзүүлэлт, гүйцэтгэлийн үнэлгээ болон хаалтын дараах газар ашиглалтыг тодорхой тусгасан бэлчээрийн менежмент болон хаалтын төлөвлөгөөг орон нутгийн түншлэгчидтэй хамтран боловсруулах - Орон нутгийн түншлэгчидтэй (эмэгтэйчүүд, эмзэг бүлгүүд) дэд бүтцийн төлөвлөлтийн асуудлаар тогтмол харилцан зөвлөж байх. - Замын сүлжээ, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнийг цэгцлэх дэд бүтцийн төлөвлөлт хийхдээ хүрээлэн буй орчинд учруулах дарамтыг бууруулах чиглэлээр орон нутгийн засаг захиргаа, уурхайн компаниудтай түгшлэн ажиллах - Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмг бий болгох	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн компаниудын үйл ажиллагаатай холбоотой газарт гарч буй өөрчлөлт, компанийн хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх - Уурхайн бүтээн байгуулалтын үйл ажиллагаанаас үүдэн газарт гарч буй өөрчлөлт, компанийн хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: - Орон нутгийн бэлчээрийн менежментийн стратегийг дэмжин нөхөн сэргээлтийн дэвшилтэт арга технологи ашиглах - Бэлчээрийн чанар, хэмжээнд тогтмол хяналт тавин илт, үр дүнг нутгийн иргэдэд зохистой арга замаар мэдээлж байх - Дэд бүтцээ төлөвлөн барихдаа бэлчээрийн талбайг аль болох бага ашиглах - Орон нутгийн түншлэгчидтэй байнгын харилцаа холбоотой байж, тэдний санааг зовоосон асуудал, гомдлуудыг шийдвэрлэж байх - Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмг үр дүнтэй ашиглах	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн ашигласан газрыг ажлыг гүйцэтгэх компанийг сонгон шалгаруулах үйл явцыг шударга, нээлттэй байдлаар зохион байгуулах - Газрын нөхөн сэргээлтийн компаниудын үйл ажиллагаанд ил тод байдлаар үр дүнтэй хяналт тавих - Уурхайн үйл ажиллагаа газарт нөлөөлөх байдал, компанийн хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: - Орон нутгийн бэлчээрийн менежментийн стратегийг дэмжин нөхөн сэргээлтийн дэвшилтэт арга технологи ашиглах - Бэлчээрийн чанар, хэмжээнд тогтмол хяналт тавин илт, үр дүнг нутгийн иргэдэд зохистой арга замаар мэдээлж байх - Уурхайн нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааны чиглэлээр шилдэг туршлага, аргачлалыг судлах. - Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмг үр дүнтэй ашиглах - Орон нутгийн түншлэгчидтэй байнгын харилцаа холбоотой байж, тэдний санааг зовоосон асуудал, гомдлуудыг шийдвэрлэж байх
Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн орчимд бэлчээрийн хүртээмж, чанар болон, хөрсөнд гарах өөрчлөлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: - Бэлчээрийн чанарын талаар суурь мэдээлэл цуглуулах - Бэлчээр болон газар ашиглалтын байдлыг зураглах (үүний дотор бэлчээрийн уламжлалт хуваарийг гаргах)	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн компаниудын үйл ажиллагаатай холбоотой газарт гарч буй өөрчлөлт, компанийн хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: - Орон нутгийн бэлчээрийн менежментийн стратегийг дэмжин нөхөн сэргээлтийн дэвшилтэт арга технологи ашиглах - Бэлчээрийн чанар, хэмжээнд тогтмол хяналт тавин илт, үр дүнг нутгийн иргэдэд зохистой арга замаар мэдээлж байх - Уурхайн нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааны чиглэлээр шилдэг туршлага, аргачлалыг судлах. - Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмг үр дүнтэй ашиглах - Орон нутгийн түншлэгчидтэй байнгын харилцаа холбоотой байж, тэдний санааг зовоосон асуудал, гомдлуудыг шийдвэрлэж байх	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн ашигласан газрыг ажлыг гүйцэтгэх компанийг сонгон шалгаруулах үйл явцыг шударга, нээлттэй байдлаар зохион байгуулах - Газрын нөхөн сэргээлтийн компаниудын үйл ажиллагаанд ил тод байдлаар үр дүнтэй хяналт тавих - Уурхайн үйл ажиллагаа газарт нөлөөлөх байдал, компанийн хэрэгжүүлж буй газар ашиглалт, нөхөн сэргээлтийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: - Орон нутгийн бэлчээрийн менежментийн стратегийг дэмжин нөхөн сэргээлтийн дэвшилтэт арга технологи ашиглах - Бэлчээрийн чанар, хэмжээнд тогтмол хяналт тавин илт, үр дүнг нутгийн иргэдэд зохистой арга замаар мэдээлж байх - Уурхайн нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааны чиглэлээр шилдэг туршлага, аргачлалыг судлах. - Иргэдийн гомдлыг барагдуулах зохистой механизмг үр дүнтэй ашиглах - Орон нутгийн түншлэгчидтэй байнгын харилцаа холбоотой байж, тэдний санааг зовоосон асуудал, гомдлуудыг шийдвэрлэж байх	Орон нутгийн удирдлагад: - Уурхайн ашигласан газрыг нөхөн сэргээх ажлыг гүйцэтгэх компанийг сонгон шалгаруулах үйл явцыг шударга, нээлттэй байдлаар зохион байгуулах - Газрын нөхөн сэргээлтийн компаниудын үйл ажиллагаанд ил тод байдлаар үр дүнтэй хяналт тавих - Уурхайн хаалт болон нөхөн сэргээлтийн стратегийн талаар компанийн удирдлагуудтай тогтмол хэлэлцэх Уурхайн компаниудад: - Орон нутгийн түншлэгчидтэй (орон нутгийн удирдлага ба оршин суугчид) хамтран уурхайн хаалт, нөхөн сэргээлтийн стратеги боловсруулах - Уурхайн хаалт болон нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд гарсан аливаа өөрчлөлтийн талаар орон нутгийн түншлэгчдэд тогтмол мэдээлж байх	

Хавсралт 2. Уурхайн олборлолтын төрлүүд

Газрын хэвлийд агуулагдсан нүүрс болон зарим барилгын материалд ордог ашигт малтмалуудыг хөрсөн дээрээс болон газрын гүнээс ухаж олборлон, бутлан, жижиглээд шууд ашиглаж болдог.

Гэхдээ зарим шороон ордод “нэвс” эсвэл цул хэлбэрээр агуулагддаг алт гэх мэт металлыг тодорхой түвшинд

химийн бодис ашиглан олборлодог байна. Энэхүү газрын хөрсний өнгөн хэсгээс болон газрын гүнээс олборлох үйл явц бичил болон том уурхайд өрнөдөг. Доорхи хүснэгтэнд Монгол оронд ашиглагддаг олборлолтын төрлүүдийг ангилан үзүүлэв:

Уурхайн олборлолтын төрөл	Тодорхойлолт
Гар аргаар олборлолт	Хувь хүмүүс амьжиргаагаа залгуулах үүднээс хялбар энгийн багаж, ашиглан алт, эрдэнэсийн чулуу олборлодог бөгөөд алтыг ялган авахын тулд мөнгөн ус, цианит гэх мэт химийн бодис ашиглах нь бий. Зарим гар аргаар олборлогчид хүдэр цэвэрлэн боловсруулах боломжгүй тул мэргэжлийн байгууллагуудад / хүмүүст тэр чигээр нь борлуулдаг байна.
Бичил уурхай	Энэ төрлийн олборлолт нь дээрх төрөлтэй төстэй мэт боловч арай илүү механикжсан бөгөөд хүн хүчний хувьд ч илүү зохион байгуулалттай бичил, жижиг үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн түвшинд явагддаг байна. Тэд хүдрийн ордыг ихэвчлэн усны өндөр даралт ашиглан (гидравлик) олборлодог.
Ил уурхай	Хүдрийн орд газрыг хөрсийг нь шатлан уруудуулж ухан, үйлдвэрийн аргаар ил байдлаар олборлодог түгээмэл арга. Уурхайн олборлолтын ийм ажиллагаа нь том хэмжээний газар нутагт нөлөөлөл үзүүлдэг тул нөхөн сэргээлт хийхэд нилээн төвөгтэй байдаг. Уурхайн хаалтын дараа олборлолтоос үүдсэн том нүхийг усаар дүүргэн хиймэл нуур үүсгэн орхидог практик түгээмэл.
Далд уурхай	Зарим төрлийн хүдрийг олборлоход түвэгтэй бөгөөд эдийн засгийн хувьд үр ашиггүй байх тохиолдолд уурхайн гүн рүү босоо цооног өрөмдөн оруулж механикжсан систем ашиглан эрдэс баялгийг соруулж аваад цаашдын боловсруулалтад оруулдаг. Энэ арга нь газрын хөрсөнд нөлөөлөх байдлаар гайгүй хэдий ч, уурхайд ажиллагсдын эрүүл мэнд болон хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын хувьд тун сайн бодолцох хэрэгтэйг сануулдаг.
Газар дор уусган баяжуулах (in situ) уурхай	Зарим метал олборлох явцад газрын гүн рүү өрөмдөн химийн бодис (хүхрийн хүчил) шахдаг. Ураны хүдрийг ихэвчлэн ийм аргаар уусган олборлодог байна.

10 Ашигласан материал

Удиртгал

Baabar, B. (2005). *History of Mongolia*. White Horse Press, Cambridge.

Bebbington, A. (1999). Capitals and Capabilities: A Framework for Analyzing Peasant Viability, Rural Livelihoods and Poverty. *World Development*. 27(12): 2021-2044.

Cane, I. (2014). *Community and Company Development Discourses in Mining: The Case of Gender in Mongolia*, Ph.D thesis, The University of Queensland.

Cane, I. Terbish, A. and Byambasuren, O. (2014). *Mapping Gender-Based Violence in Mining Infrastructure in Mongolians Mining Companies*. Sustainable Minerals Institute, University of Queensland, Brisbane.

International Council on Mining and Metals (ICMM), 2012. *Mining's contribution to sustainable development – an overview*. ICMM, London, United Kingdom. <https://www.icmm.com/document/3716>

Jadambaa, A. Spickett, J. Badrakh, B. and Norman, R. (2015). "The impact of the environment on health in Mongolia: a systematic review". *Asia-Pacific Journal of Public Health*, 27(1): 45-75.

Keenan, J. Kemp D. and Ramsay, R. (2014). Company-community agreements, gender and development. *Journal of Business Ethics*. doi:10.1007/s10551-014-2376-4

LeBillon, P., (2014). *Wars of Plunder: Conflicts, Profits and the Politics of Resources*. Oxford University Press, Oxford, New York.

McGrath, F., Martsynkevych, V. Hoffman, D. Richter, R. Dugersuren, S. and Yaylymova, A. (2012) *Spirited away – Mongolia's Mining Boom and the People that Development Left Behind*, CEE Bankwatch Network, Regine Richter, urgewald, OT Watch and Bank Information Center. <http://bankwatch.org/sites/default/files/spirited-away-mongolia-mining.pdf>

The Asia Foundation. (2013) *Gender Assessment of Small Scale Mining in Mongolia*. Ulaanbaatar.

The World Bank Group in Mongolia, 2014. *Mongolian Economic Update: December 2014*. <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/EAP/Mongolia/Mongolia-Economic-Update-December-2014.pdf>

United Nations Development Programme (UNDP). (2011). *United Nations Development Assistance Framework (UNDAF) Mongolia 2007-2011*, Office of United Nations Resident Coordinator, Ulaanbaatar.

World Economic Forum. (2012). *Framework for Advancing Responsible Mineral Development*. WEF Publications, Geneva, Switzerland. www.weforum.org

Орон нутгийн хөгжил ба уул уурхай

Cane, I. 2014. *Community and Company Development Discourses in Mining: The Case of Gender in Mongolia*, Ph.D thesis, The University of Queensland.

Centre for Policy Research and Social Sustainability Services. (2014). *Draft Remedial Resettlement Action Plan: Resettlement Remedial Action Plan and Resettlement Policy Framework*. Mining Sector Institutional Strengthening Technical Assistance Project (MSISTAP). http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2015/03/03/000333037_20150303172522/Rendered/PDF/RP17580V10P10800Box385449B00PUBLIC0.pdf

Dalaibuyan, B. (forthcoming). *Mining, agreements and securing social license to operate in Mongolia: challenges and emerging opportunities*. Proceedings of International Conference on Perspectives on the Development of Energy and Mineral Resources Hawaii, Mongolia and Germany, University of Hawaii at Manoa 2015

Esteves, A. Brereton, D. Samson, D and Barclay, M. (2010). *Procuring from SMEs in Local Communities: A Good Practice Guide for the Australian Mining, Oil and Gas Sectors*. Centre for Social Responsibility in Mining, University of Queensland. <http://www.csr.uq.edu.au/docs/4361%20CSR%20SME%20Report%20Email%20V2.pdf>

Franks, D. Parra, C. Schleger, A. (2013). *Approaches to understanding development outcomes from mining*. International Council on Mining and Metals (ICMM), London, UK.

Thomas, L. Burnside, D. Howard, B. and Boladeras, S. (2006). 'Normalisation' in a non-normal environment – Issues in building Sustainable Mining Communities. *SD06 – Operating for Enduring Value*. Minerals Council of Australia, Perth, Australia.

Үс ба уул уурхай

Australian Centre for Sustainable Mining Practices. (2011). *A Guide to Leading Practice Sustainable Development in Mining* (pp. 198). Australia.

- Australian Department of Resources Energy and Tourism. (2010). *Social Responsibility in the Mining and Metals Sector in Developing Countries*. Australian Government: Canberra. <http://www.industry.gov.au/resource/Documents/LPSDP/DEPRES.pdf>
- Australian Department of Resources Energy and Tourism. (2008). *Water Management*. Australia. <http://www.industry.gov.au/resource/Documents/LPSDP/LPSDP-WaterHandbook.pdf>.
- Brumbaugh, W. G., Tillitt, D. E., May, T. W., Javzan, C., and Komov, V. T. (2013). Environmental survey in the Tuul and Orkhon River basins of north-central Mongolia, 2010: metals and other elements in streambed sediment and floodplain soil. *Environmental Monitoring and Assessment*, 185(11), 8991-9008. doi: 10.1007/s10661-013-3229-9
- Cane, I. 2014. *Community and Company Development Discourses in Mining: The Case of Gender in Mongolia*, Ph.D thesis, The University of Queensland.
- Dagvadorj, D., Natsagdorj, L., Dorjpurev, J., and Namkhainyam, B. (2009). *Mongolia: Assessment Report on Climate Change*. Mongolia: Ministry of Nature, Environment and Tourism.
- Davaa, G., Oyunbaatar, D., and Sugita, M. (2007). Surface Water of Mongolia. 55-68. doi: http://www.suiri.tsukuba.ac.jp/~raise/new/press/youshi_sugita8.pdf
- Endicott, E. (2012). *A History of Land Use in Mongolia: the thirteenth century to the present*. Palgrave Macmillan, New York, United States.
- Hawkins, R. and Seager, J. (2009). Gender and Water in Mongolia. *The Professional Geographer*, 62(1): 16-31.
- Hillman, A. L., Abbott, M. B., Yu, J., Bain, D. J., and Chiou-Peng, T. (2015). Environmental Legacy of Copper Metallurgy and Mongol Silver Smelting Recorded in Yunnan Lake Sediments. *Environmental Science & Technology*. doi: 10.1021/es504934r
- Ganbat, D. and Otgonbayar, J. (2014). *Integrated Water Resources Management (IWRM) in Mongolia*, Ministry of Environment and Green Development. http://www.sesrtic.org/Presentations/Water_Management_Symposium/Mongolia/Mongolia.pdf
- Oyu Tolgoi Project. (2012). Environmental and Social Construction Management Plans: Water Resources Construction Management Plan (pp. 48).
- Schneider, K. (2013). *Mongolia copper mine at Oyu Tolgoi tests water supply and young democracy*. <http://www.circleofblue.org/waternews/2013/world/mongolia-copper-mine-oyu-tolgoi-tests-water-supply-young-democracy/>
- Stern, R. (2014). *Mongolia's mining boom raises environment concerns*. <http://www.dw.de/mongolias-mining-boom-raises-environment-concerns/a-17534285>
- Sternberg, T. (2008). Environmental challenges in Mongolia's dryland pastoral landscape. *Journal of Arid Environments*, 72, 1294-1304.
- Stubblefield, A., Chandra, S., Eagan, S., Tuvshinjargal, D., Davaadorzh, G., Gilroy, D., Sampson, J., Thorne, J., Allen, B., and Hogan, Z. (2005). Impacts of gold mining and land use alterations on the water quality of central Mongolian rivers. *Integrated Environmental Assessment and Management*, 1(4), 365-373. doi: 10.1002/ieam.5630010406
- Tuinhof, A., and Buyanhisnig, N. (2010). Groundwater Assessment of the Southern Gobi Region (E. A. a. P. S. D. Department, Trans.) *Monoglia Discussion Papers*. Washington, D.C.: World Bank.
- United Nations Water. (2013). UN-Water Country Brief: Mongolia. United Nations.
- Upton, C. (2010). Wells, water rights and sustainability: new policies and practices on Mongolia's pastoral commons. In M. Arsel & M. Spoor (Eds.), *Water, environmental security and sustainable development: conflict and cooperation in Central Eurasia* (pp. 75-98). Abingdon, Oxon, NY, Routledge.

Гар аргаар олборлолт, бичил уурхай

- AAsia Foundation. (2013). *Gender Assessment of Small Scale Mining in Mongolia*. Ulaabaataar.
- Buxton, A. (2013). *MMSD+10: Reflecting on a Decade of Mining and Sustainable Development*, IIED Discussion Paper, London, IIED.
- Buxton, A. (2013b). Responding to the challenges of artisanal and small-scale mining: how can knowledge networks help? London, IIED.
- Dierkes, J. and N. Khushrushahi. (2006). *Mining in Mongolia: Some recommendations for Long-Term Investment Agreements in the Mongolian Mining Sector*, Institute of Asian Research.
- Dore, G. and T. Nagpal. (2006). Urban transition in Mongolia: Pursuing sustainability in a unique environment, *Environment*, 48(6): 11-24.
- Egler, H. P. and T. Henstchel. (2014). Striking gold: Partnerships for sustainable small-scale mining, *Natural Resources*, 8(4): 1-6.
- Greyson, R., T. Delgertsoo, W. Murray, B. Tumenbayar, M. Batbayar, U. Tuul, D. Bayarbat, and C. Erdene-Baatar. (2004). The people's gold rush in Mongolia – the rise of the 'ninja' phenomenon, *World Placer Journal Special Issue*, 4, November, 1-112.
- Heemskerk, M. (2005). Collecting data in artisanal and small-scale mining communities: measuring progress towards more sustainable livelihoods. *Natural Resources Forum* 29, 82-87.
- High, M. (2012). The cultural logic of illegality: living outside the law in the Mongolian gold mines, in J. B. Dierkes (ed) *Change in Democratic Mongolia: Social Relations, Health, Mobile Pastoralism, and Mining*, Leiden: E. J. Brill, pp. 249-270.
- High, M. (2014). Gold mining in Mongolia, *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in non-Western Cultures*, pp. 1-4.

- High, M. and Schlesinger, J. (2010). Rulers and rascals: the politics of gold mining in Mongolian qing history, central Asian survey, 29(3): 289-304.
- High, M. (2013). Polluted money, polluted wealth: Emerging regimes of value in the Mongolian gold rush, *American Ethnologist*, 40(4): 676-688.
- High, M. (2008). Wealth and envy in the Mongolian gold mines, *Cambridge Anthropology*, 27(3): 1-18.
- Hinton, J., M. Veiga and Beinhoff. C. (2003). Women and artisanal mining: Gender roles and the road ahead, in Gavin Hilson (ed) *Socio-Economic Impacts of Artisanal and Small-scale Mining in Developing Countries*, Lisse: A.A. Balkema Publishers, pp. 161-204.
- Jennings, N. (1999). *Social and Labour Issues in Small-Scale Mines*. Report for discussion at the Tripartite Meeting on Social and Labour Issues in Small-Scale Mines. 17-21 May, Geneva.
- Labonne, B. (2002). Commentary: Harnessing Mining for Poverty Reduction, Especially in Africa. *Natural Resources Forum*, 26: 69-73.
- Lahiri-Dutt, K. (2010). *Informal Gold Mining: Key Issues for Rural Women in Papua New Guinea and Mongolia*. Canberra, The Australian National University. <http://asmasiapacific.org/wp-content/uploads/2015/03/Informal-Gold-mining-Gender-in-PNG-Mongolia.pdf>
- Lahiri-Dutt, K. (2008). Digging to survive: Women's livelihoods in South Asia's small mines and quarries. *South Asian Survey*. 15(2): 217-244.
- Levin, E. (2008). *Artisanal diamond cooperatives in Sierra Leone: Successes or failures?* DDI Policy Brief. <http://www.pacweb.org>
- Mining, Minerals and Sustainable Development (MMSD) (2002). *Breaking New Ground: Mining, Minerals and Sustainable Development*. <http://oldwww.wbcsd.org/DocRoot/ev8jEJvTiMYd4mJhGGHQ/finalmmsdreport.pdf>
- Mongolian business development agency (MBDA), Eco-Minex International Ltd., and Murray Harrison Ltd. (2003). *Ninja gold miners of Mongolia: Assistance to policy formulations for the informal gold mining sub- sector in Mongolia*. Ulaanbaatar.
- Moretti, D. (2006). The gender of the gold: An ethnographic and historical account of women's involvement in artisanal and small-scale mining in mount kaindi, Papua New Guinea, Oceania, 76(2): 133-149.
- Nyamsuren, S. (2013). *Occupational Safety and Health in Artisanal and Small-scale Mining*, Presentation to Ministry of Mining and Mining Rescue Authority.
- Perks, R. (2011). Towards a post-conflict transition: Women and artisanal mining in the Democratic Republic of Congo, in Kuntala Lahiri-Dutt (ed) *Gendering the Field: Towards Sustainable Livelihoods for Mining Communities*, Asia-Pacific Environmental Monographs, Canberra: ANU Press, pp. 177-196.
- Purevjav, B. (2011). Artisanal and small-scale mining: Gender and sustainable livelihoods in Mongolia, in Kuntala Lahiri-Dutt (ed) *Gendering the Field: Towards Sustainable Livelihoods for Mining Communities*, Asia-Pacific Environmental Monographs, Canberra: ANU Press, pp. 197-212.
- Reeves, J. (2011). Resources, sovereignty, and governance: Can Mongolia avoid the 'resource curse'? *Asian Journal of Political Science*, 19(2): 170-185.
- Swiss Agency for Development Cooperation (SDC). (2013). *Socio-Economic and Livelihood Survey Amongst ASM Communities Members: A Research Report*, Ulaanbaatar.
- Sinding, K. (2005). The dynamics of artisanal and small-scale mining reform. *Natural Resources Forum* 29(3): 243-252.
- United Nations Environment Program (UNEP). (2012). *Analysis of formalisation approaches in the artisanal and small-scale gold mining sector based on experiences in Ecuador, Mongolia, Peru, Tanzania and Uganda: A Compendium of Case Studies*, United Nations.
- Villegas, C. R. Weinberg, E. Levin and K. Hund. (2012). *A Global Solutions Study, Artisanal and Small-Scale Mining in Protected Areas and Critical Ecosystems Programme (ASM-PACE)*, World Wildlife Fund and Estelle Levin Ltd.
- World Bank. (2013). *Small-scale mining*. <http://go.worldbank.org/4K0MT244R0>

Бэлчээр ба уул уурхай

- Australian Government. (2006). Mine rehabilitation. The Leading Practice Sustainable Development Program, Australian Government Department of Industry, Tourism and Resources. http://www.dmp.wa.gov.au/documents/mine_rehab.pdf
- Baitkhishig, O. (2014). Human Impact and Land Degradation of Mongolia, in Jiquan Checn, Shigiang Wan, Geoffrey Henebry, Jiaguo Qi and Garik Gutman (eds) *Dryland East Asia: Land Dynamics amid Social and Climate Change (Ecosystem Science and Applications)*. Berlin, Higher Education Press and Walter de Gruyter. p. 265-279.
- Batjargal, Z. (2003). Environmental Policy in Mongolia, in Dendeiin Badarch, Raymond A. Zilinskas and Peter J. Baint (eds) *Mongolia Today: Science, Culture, Environment and Development*. New York, RoutledgeCurzon.

Cane, I. Terbish, A. Byambasuren, O. (2014). *Mapping Gender Based Violence and Mining Infrastructure in Mongolian Mining Communities*. Brisbane, International Mining for Development Centre (IM4DC).

Centre for Policy Research and Social Sustainability Services. (2014). *Draft Remedial Resettlement Action Plan: Resettlement Remedial Action Plan and Resettlement Policy Framework*. Mining Sector Institutional Strengthening Technical Assistance Project (MSISTAP). http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2015/03/03/000333037_20150303172522/Rendered/PDF/RP17580V10P10800Box385449B00PUBLIC0.pdf

International Bank for Reconstruction and Development (IBRD). (2009). *Southern Mongolia Infrastructure Strategy*. The World Bank, Australian Government AusAID, Public-Private Infrastructure Advisory Facility. <http://www.ppiaf.org/sites/ppiaf.org/files/publication/Southern-Mongolia-Infrastructure-Strategy.pdf>

Lechner, A.M., Baumgart, T. Matthew, P. and Glenn, V. (2014) The impact of underground longwall mining on prime agricultural land: a review and research agenda. *Land degradation and development*. DOI: 10.1002/ldr.2303

McGrath, F., Martsynkevych, V. Hoffman, D. Richter, R. Dugersuren, S. and Yaylymova, A. (2012). *Spirited away – Mongolia's Mining Boom and the People that Development Left Behind*. CEE Bankwatch Network, Regine Richter, urgewald, OT Watch and Bank Information Center. <http://bankwatch.org/sites/default/files/spirited-away-mongolia-mining.pdf>

Natsagdorj, L. (2005). Dzud, atmospheric phenomena, in Mongolian pastoral animal husbandry and strengthening of early warning system. *Nomadic Studies Mongolia*. (11): 174-193

New South Wales Government (2013) *State Environmental Planning Policy (Mining, Petroleum Production and Extractive Industries) Amendment (Resource Significance) 2013 under the Environmental Planning and Assessment Act 1979*. http://planspolicies.planning.nsw.gov.au/index.pl?action=view_job&job_id=6065

PALD 1993. *Options for the Reform of Grazing Land Tenure in Mongolia*. Ulaanbaatar.

Purevsuren S. (2001). *The Current Situation of the Mongolian Economy and Agriculture*. A Country Report by MOSFA, Ulaanbaatar.

Queensland Government (2014) *Regional Planning Interests Act 2014 Act No. 11 of 2014* <http://www.statedevelopment.qld.gov.au/regional-development/rpi-act-forms-guidelines-and-fact-sheets.html>

Robbins, A. and Smith, G. (2014). *Case Study: World Bank Engagement with Mongolia's Sovereign Wealth Fund. Sovereign Wealth Fund Secretariat*. The World Bank Group, February 2014, No. 85818 http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2014/03/13/000442464_20140313112629/Rendered/PDF/858180BRI0REPL00Box382147B00PUBLIC0.pdf

Szynkiewicz, S. (1995). Mongolia's Nomads Build a New Society Again: Social Structure and Obligations on the Eve of the Private Economy, in *Nomadic People*: 33. Pp. 163-172. http://cnp.nonuniv.ox.ac.uk/pdf/NP_journal_back_issues/Mongolia's_nomads_build_a_new_society_again_S_Szynkiewicz.pdf

Tumenbayar. T. (2002). *Herder property rights vs. mining in Mongolia. Seminar on Environmental Conflict Resolution*. <http://www.uvm.edu/~shali/Mining%20Mongolia%20paper.pdf>

Ykhanbai, H. (2013). Conservation and pasture use land rights in Mongolia. *Conservation and Land Grabbing: Part of the Problem or Part of the Solution?* 26 – 27th March 2013. Mapping Pavilion, London Zoo IIED Poverty and Conservation Learning Group & International Land Coalition. [http://povertyandconservation.info/sites/default/files/18%20Hijaba%20Ykhanbai%20\(JASIL\)%20-%20Conservation%20and%20pasture%20land%20use%20rights%20in%20Mongolia.pdf](http://povertyandconservation.info/sites/default/files/18%20Hijaba%20Ykhanbai%20(JASIL)%20-%20Conservation%20and%20pasture%20land%20use%20rights%20in%20Mongolia.pdf)

Ykhanbai, H. Minjigdorj, B. and Bulgan, E. (2004). *Co-Management of Pastureland in Mongolia*. Ministry for the Nature and the Environment, Mongolia. Case paper No. 8 dated 25 May 2004.

World Bank. (2012). *Country Partnership Strategy for Mongolia for the period FY2013-2017*. International Bank for Reconstruction and Development, International Development Association, International Finance Corporation and Multilateral Investment Guarantee Agency. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/04/27/000333037_20120427010240/Rendered/PDF/675670CAS0P1250Official0Use0Only090.pdf

Тоосжилт ба уул уурхай

Australian Government, (2006). *Airborne contaminants, noise and vibrations*. The Leading Practice Sustainable Development Program. Australian Government Department of Industry, Tourism and Resources. http://www.industry.gov.au/resource/Documents/LPSPD/AirborneContaminantsNoiseVibrationHandbook_web.pdf

Batjargal, Z. Dulam, J. and Chung, Y.(2006). Dust Storms are an Indication of an Unhealthy Environment in East Asia. *Environmental Monitoring and Assessment*. 14(1-3): 447-460.

Batjargal, Z. (2003). Environmental Policy in Mongolia, In *Mongolia Today: Science, Culture, Environment and Development*, Ed. Badarch, D. Zilinskas, R. Balint, P. London, RoutledgeCurzon.

Batkishig, O. 2014. Human Impact and Land Degradation in Mongolia. In Chin, J. Shiqiang, W. Henebry, G. Qi, J. Gutman, G. Sun, G. and Kappas, M. (eds) *Dryland East Asia: Land Dynamics amid Social and Climate Change*. Higher Education Press and Walter de Gruyter, Berlin/Boston.

Bonilla, L. and Neeti, N. (2013). *Coupling Remote Sensing and Ethnography to Assess Dust, Mining and Livelihood Trends in the Gobi Desert, Mongolia*.

Cane, I. (2014). *Community and Company Development Discourses in Mining: The Case of Gender in Mongolia*, Ph.D thesis, The University of Queensland.

Dagvadorj, D. Natsagdorj, L. Dorjpurev, J. Namkhainyam, B. (2009), *Mongolia: Assessment Report on Climate Change (MARCC)*, Ministry of Environment, Nature and Tourism, United Nations Environment Programme and United Nations Development Programme. http://www.unep.org/pdf/MARCC2009_BOOK.pdf

Environmental Resources Management (ERM) and Sustainability East Asia LLC. (2010). *Environmental and Social Impact Assessment: UHG Phase II Project*. http://www.energyresources.mn/uploads/14649Hrpt_-_ESIAfinal.pdf

Farmer, A. (1993). The effects of dust on vegetation – a review. *Environmental Pollution*. 79(1):63-75.

Fijn, N. (2011). *Living with Herds: Human-Animal Coexistence in Mongolia*, Cambridge: Cambridge Press.

Food and Agricultural Organization of the United Nations (FAO). (1989). *Arid zone forestry: A guide for field technicians*. Food and Agriculture Organisation. ISBN 92-5-102809-5. <http://www.fao.org/docrep/t0122e/t0122e03.htm>

Jadambaa, A. Spickett, J. Badrakh, B. and Norman, R. (2015). The impact of the environment on health in Mongolia: a systematic review. *Asia-Pacific Journal of Public Health*, 27(1): 45-75.

Johnston, L. (2011). *Mongolia – Oyu Tolgoi Copper/Gold/Silver Mine Project Trip Report (May-June 2011)*, USAID.

Keay, M. (2006). The Tsaatan Reindeer Herders of Mongolia: Forgotten lessons of human-animal systems. *Encyclopaedia of Animals and Humans*. http://itgel.org/pdf/tsaatan_reindeer_herders.pdf

Larsen, J. (2012). *Expanding Dust Bowls Worsening Food Prospects in China and Africa*. Earth Policy Institute. http://www.earth-policy.org/plan_b_updates/

Lkhasuren, O. Takahashi, K. and Dash-Onolt, L. (2007). Occupational lung diseases and the mining industry in Mongolia. *International Journal of Occupational Health and Environmental Health*. (13): 195-201

Office of Environment and Heritage (OEH). (2011) *NSW Coal Mining Benchmarking Study: International Best Practice Measures to Prevent and/or Minimise Emissions of Particulate Matter from Coal Mining*. Prepared by Katestone Environmental Pty Ltd, Queensland, Australia. www.epa.nsw.gov.au/resources/air/ke1006953volumei.pdf

National Human Rights Commission of Mongolia (NHRCM). (2012). Impacts of mining on human rights in Mongolia. Research report. Ulaanbaatar, Mongolia. <http://www.mn-nhrc.org/index.php?newsid=5292>

Sukhgerel, D. Georgieva, P. Shuit, A. Steinweg, T. and Bacheva, F. (2014). *When the dust settles: Impacts of the Tayan Nuur iron ore mine on nomadic herders' lives in the Gobi Altai mountains of Mongolia*. CEE Bank Watch, SOMO, OT Watch. <http://bankwatch.org/sites/default/files/when-dust-settles-AltainKhuder.pdf>

Sustainability and Environmental Resources Management (ERM), 2010. *Energy Resources LLC Environmental and Social Impact Assessment: UHG Phase II Project*, Energy Resources LLC. Available online: http://www.energyresources.mn/uploads/14649Hrpt_-_ESIAfinal.pdf

United States Environmental Protection Agency (US EPA). (2014). Particulate Matter: Health. US EPA. <http://www.epa.gov/pm/health.html>

Нүүлгэн шилжүүлэлт ба уул уурхай

Asian Development Bank. (2009). *Safeguard Policy Statement on Involuntary Resettlement*. <http://www.adb.org/documents/safeguard-policy-statement>

Constitution of Mongolia (1992)

Daley, E. Flower, C. Miggiano, L. and Pallas, S. (2013) *Women's land rights and gender justice in land governance: pillars in the promotion and protection of women's human rights in rural areas*. International Land Coalition. <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CEDAW/RuralWomen/InternationalLandCoalition.pdf>

Draft Law on Involuntary Resettlement (2013)

Dugersuren, S. (2014) *Policy Violations Committed by Oyu Tolgoi LLC and Energy Resources LLC in South Gobi*. Mongolia, OT Watch.

Environmental Impact Assessment Law (2012)

European Bank for Reconstruction and Development. (2008). *Social and Environmental Policy and Performance Requirements on Land Acquisition, Involuntary Resettlement and Economic Displacement* <http://www.ebrd.com/downloads/research/policies/2008policy.pdf>

International Finance Corporation (IFC). (2012). *Performance Standard 5: Land Acquisition and Involuntary Resettlement* http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/3d82c70049a79073b82cfaa8c6a8312a/PS5_English_2012.pdf?MOD=AJPERES

OT Watch. (2014). *Complaint: Policy Violations Committed by Oyu Tolgoi LLC and Energy Resources LLC in South Gobi*. http://www.ebrd.com/downloads/integrity/OT_addition_to_the_complaint_4.2014.pdf

Oyu Tolgoi LLC. (2012). *Oyu Tolgoi Project ESIA Section D15: Resettlement Action Plan* http://www.ot.mn/sites/default/files/documents/ESIA_OT_D15_Resettlement_Action_Plan_EN.pdf

Owen J. and Kemp. D. (2014). Mining-induced displacement and resettlement: a critical appraisal. *Journal of Cleaner Production*. 87: 478-488.

PALD. (1993). *Options for the Reform of Grazing Land Tenure in Mongolia*. Ulaanbaatar.

Thukral, E. (1996). Development, Displacement and Rehabilitation: Locating Gender, *Economic and Political Weekly*. 31(24): 1500-1503.

Tumenbayar. T. (2002). Herder property rights vs. mining in Mongolia. *Seminar on Environmental Conflict Resolution*. <http://www.uvm.edu/~shali/Mining%20Mongolia%20paper.pdf>

Tumendemberel, B/ and Goodijk, D. (2011). Land rights in Mongolia – More or fewer regulations needed? *Farming Matters*. 27.4 (12):18-20. ILEIA, the Center for Learning on Sustainable Agriculture, Netherlands.

World Bank. (2011). *Operational Policy on Involuntary Resettlement (OP 4.12)*. <http://web.worldbank.org/external/default/main?Email=Y&contentMDK=20064610&menuPK=64701637&pagePK=64709096&piPK=64709108&theSitePK=502184>